

243252

Кол

Рік VI.

Р. 1897 кн. VI.

Том XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VI Jahrgang.

1897, VI B.

Band XX.

У ЛЬВОВІ, 1897.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під варждом К. Веднарського.

ЗМІСТ ХХ ТОМУ.

1. Галицьке боярство XII—XIII в., відчит Михайла Грушевського . . . . . с. 1—20
2. Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія, написав Др. Іван Франко (кінець) . . . . . с. 135—202
3. Кілька віршів Івана Некрашевича, подав Олександр Лотоцький . . . . . с. 1—10
4. Miscellanea: а) Королівський дозвіл на викуп Камінецького староства—1456 р., под. М. Грушевський; б) Бібліографічні рідкості, II, под. Др. І. Франко . . . . . с. 1—6
5. Наукова Хроніка: Огляд часописей за 1896 р. — Часописи видавані по-за Україною. . . . . с. 1—40
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 46) . . . . . с. 1—48
7. Від Редакції . . . . . с. 1—2

Inhalt des XX Bandes.

1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hrušewskyj . . . . . S. 1—20
  2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) . . . . . 135—202
  3. Einige Gedichte des Iwan Nekrašewič, mitgetheilt von Alexander Lotočkyj . . . . . 1—10
  4. Miscellanea . . . . . 1—6
  5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) . . . . . 1—40
  6. Bibliographie . . . . . 1—48
  7. Redactionelle Notiz . . . . . 1—2
- Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Адреса Товариства: **Львів, Академічна 8.**
Adresse der Gesellschaft: **Lemberg, Akademiestrasse 8.**

Р. 1897 тн. VI.

Том XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHELUNGEN

DER SEWCENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

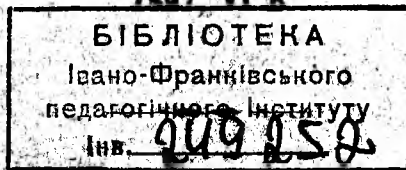
REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

13. Jahrgang.

1897 VI B

Band XX.

У ЛЬВОВІ, 1897.

Наказом Наукового Товариства імені Шевченка.

В друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
в Львові, у Видавничого

НБ ПНУС

249252

ГАЛИЦЬКЕ БОЯРСТВО XII—XIII В.

Відчит М. Грушевського.

I.

Слово боярин не ясне що до свого початку, в усякім разі дуже старе і спільне з иньшими (полудневими) словянськими мовами. Очевидно, воно в основі своїй означає взагалі найвищу громадську веретву, аристократію; тим самим усовуєть ся питання, чи з початку воно прикладало ся до земської аристократії, чи до старшої княжої дружини¹⁾: очевиднож, коли перша старша, то і до неї назва ся скорше прикладалась, а доперва пізнійше до дружини; в усякім разі дуже рано воно прикладаєть ся до „старішої“ дружини княжої, так що не всюди можна собі здати справу, про яку аристократію — княжу чи земську йде річ. Тут відбиваєть ся звязок, обмін, поспільний перехід тих двох суспільних груп. Дружина

Читано на зборах Товариства 21/I (2/II) 1895 р. Вибрано сю тему по часті з огляду на місцевий інтерес її, по часті — з огляду на те, що ся интересна тема в історичній літературі дося не була відповідно оброблена: досі головне місце займає уступ в розвідці проф. Дашкевича Княженіє Даніяла Галицького (с. 23 і далі, переклад (без ноток) в V т. Руської історичної бібліотеки с. 65 і далі), богатий важними й справедливими увагами; деякі, більш або менш важні уваги про галицьке боярство знаходимо в монографіях Костомарова (Черты народной южнорусской истории — Монографіи т. I, переклад в II т. Р. істор. бібліотеки), Смирнова, Шараневича, Линниченка (Черты изъ истории сословій). В недалекім часі має в Записках появи-тись спеціальна розвідка одного з їх співробітників до сьогож питання.

¹⁾ Див. про се Історію Київської землі с. 351.

князя складалась з двох елементів: чужинців-вояків, що приводив князь з собою, і заступників громади; хіба тільки в самі початкові часи по підбитих землях земська громада і княжа дружина були відгорожені виразною, глибокою межою. І спеціально — аристократія земська, тубильна в значній мірі входила в княжу дружину так що ті дві верстви часами ніби зливалися, одна одну покривали; з того вийшла й така невиразність боярського імення. Явище се легко собі пояснити. З одного боку, князю дуже було корисно притягнути до себе в свою дружину „ліпших людей“ громади: вони мали великі засоби, значні двори служби, вплив у громаді, отже їх підпора значно зміцняла становище князя в громаді. З другого боку — мати в князі заручку було не останньою річю для тих ліпших людей, земельних власників, капиталистів.

Взагалі княжий устрій у нас солідаризовав з економічною аристократією, що не тішила ся симпатіями ширшої людности і рада була мати собі денде підпору. А до того в княжій службі можна було побільшити своє майно і впливу придбати. Княжа служба не була негідна, се була справжня годівля (корм, кормленне¹⁾.

І знову навпаки — прихожі чужинці, доробивши ся маєткучу в тій службі, ставали властителями і переходили в верству земської аристократії.

Навіть в Київщині, на сїм великім шляху, де як ніде, невпинний рух стояв серед дружинної верстви через переміну князів з різних княжих домів, що приходючи з своїх волостей на київський стіл, приводили з собою й свою дружину, — й тут ми можемо спостерегти присутність в дружині місцевого земського боярства, осілого і більш тривкого. Ми знаходимо й тут дружину, що має маєтності в землі, провадить господарство²⁾; хтоб не були вони що до свого початку — чи бояре земські, що вступали до дружини, чи дружинники, що здобули собі маєтності, а проте з дружини не виступали — то є фактом, що вони привязані до землі, тримали ся різних князів, які лише на київській стіл приходять, і тільки з великої бід уступались з Київщини. В Галичині то мусило бути ще в більшій мірі. Тут князі не мінались так як в Київщині, цілих сто літ одна династія князувала без перерви; тут,

¹⁾ Кілька років тому в російській літературі велась жвава полеміка про значіння слова кормленне: деякі хотіли виводити його з керми, кермовати = правити, але текст Іпат. літ. с. 321 (како ны будеть отець твой кормиль и любилъ) рішучо промовляє за звичайним розумінням того слова.

²⁾ Літописні тексти ввазані в Історії Київ. землі с. 348.

очевидячки, більш як де княжа дружина могла осѣсти ся, закоренити ся, більш як де земське боярство могло злити ся з княжим, чя краще — стати разом і княжим, а одночасно — збити ся в трівку і компактну групу, що міцно тримала ся сього становища в урядовій ерархії.

І в Київщині ми можемо помітити, як певні роди з діда батька служать в княжій дружині, ба навіть більше — ми бачимо певні уряди ніби в дідичному держанню: по батькови на той самий уряд приходить син, а часом і внук (розуміть ся — з перервами в часі). То раз у раз бачимо з найвищим урядом землі — київською тисячею¹⁾. Очевидно, певна родина, здобувши собі видатне урядове становище, затримувала його-й-передавала по змозі далі своїм потомкам, і то навіть входило в практику. Можна припустити, що т. зв. местничество московське, що мало своїм принципом право дїтей на те ерархичне становище, яке здобув собі батько, ба взагалі предки, хоч розвинулось і сформувалось остаточно на московським ґрунті, в основі своїй йшло з давнійшої, русько-державної організації.

Таке явище давнього нашого життя трудно собі витолковати инакше як знов таки тільки тим, що хоч дружина княжа безпосередно була звязана з князем, від нього мала свій „корм“, свої уряди, але при тїм старша дружина не була цілковито віддана на ласку й неласку князя: боярин здебільшого мав собі становище в громадї й по-за дружиною; князь приходив і виходив, а боярство — київське возьмім, стояло собі та водило перед в громадї; і князь коли хотїв собі його позискати, покористати з його громадського впливу, з його засобів, мусив давати йому відповідні місця в своїй дружинній ерархії.

В Галичині, правда, князі, сидячи з покоління в покоління без перешкод, могли би й не потрібувати так запомоги дружини, могли би ввійти в безпосередні зносини з громадами, поминувши боярську верству, але сього не зуміли зробити. Боярство й тут стояло між князем та громадою й усю урядову сферу зробило своїм монополем. І то так, що нарешті галицьке боярство поставило було собі метою — правити землею без князя, а в часах боротьби за княжій стіл, коли брали перевагу ріжні, часом і неприхильні

---

¹⁾ Істория Київ. землі с. 349. Гадка про дідичність урядів на шаршу міру була висловлена і навіть побільшена у Погодїна Исслѣдованія VII с. 92 і далі.

боярству кандидати, боярство в своїх руках держало ціле урядоване, і князі неводею мусіли з тим мирити ся.

Я позволю собі ще навести одну пізнійшу аналогію з устрою земель давнього руського державного права. В деяких землях в. кн. Литовського місцеві бояре мали монополь „держати волости“ своєї землі; в такому держанню сполучалась експлуатація державних маєтностей з виконуваннєм деяких державних функцій. Давнійші сі волости роздавав не в. князь, а самі собі бояре укладали меж собою ті держави; по року держав кожний, і так ішли вони чергою; сліди такого порядку заховали ся і в Київщині, на початку XVI в.¹⁾ Сей порядок, дуже можливо, що є відгомонам князівсько-дружинного періоду²⁾; у всякім разі може він нам об'яснити, яким чином боярство галицьке могло часом незалежно від князя навіть держати в своїх руках уряди, а также — в які виразні, часом правні форми могла укладати ся монополь такого боярського урядовання.

По сіх загальних увагах перехожу до більш детального розсліду галицького боярства.

II.

Боярством в князівсько-дружиннім устрою звала ся старша дружина: втративши бояр, що відступили від нього, князь XII в. каже на своїх „дїтских“, себ то молодшу дружину: „а се будуть мої

¹⁾ В грамоті Київській землі 1507 р.: волости кїевскїє Кїяномъ держати, а иному никоу, а городки кїевскїє въ нашой воли: Кїяномъ будемъ давати, кому ся будетъ годити; в грамоті 1529 р.: а городки и волости кїевскїє Кїяномъ держати, а никоу иному: будемъ ихъ давати, кому ся будетъ годити (Акты зап. Россїи II. 34, 209). Таким чином давнїйше волости (себ то не-мїські округи) не залежали від волі в. князя. Знаємо, що бояре кїївскїє держали їх по року — див. витяги з XV—XVI в. у Любавского Областное дѣленіе в. кн. Литовскаго с. 242, 246 і XLIII; з їх видко, що в к. XV в. вже в. князь мїшавсь в те роздаванне волостей; грамота 1507 р., очевидночки, підтвержує звичай давнїйший. Порівн. Акты Зап. к. II с. 199: што бояре полоцкія держать волостку Дрисецкую, по годомъ судять и радять. Про се див. В.-Буданова Христоматія по ист. рус. права II с. 57 (вид. 3), Ясїнського Уставныя грамоты с. 116—7, Любавского ор. с. с. 293; останній каже, що бояре держали „колею“, але в його ексцерптах про се нема, хоґ так мусило бути — виходить в комбинованнїя.

²⁾ В.-Буданов і за ним Ясїнський (I. с.) бачуть тут слїд „давнїйшої власти старшого міста над його землею, і бояр звуть „земськими боярами старшого міста“. Такий лад відомий з давних часів тїльки в Новгороді, а в нас скрізь держали міста і волости не земські, а княжі бояре.

бояре“ — він робить, іменує їх своїми боярами (Київщини)¹⁾. Так і в Галичині XII—XIII в.: боярство — то верства урядова, служебна. Ніде ми не знаходимо, щоб боярство виступало, як заступництво громади, відокремлене від урядової верстви. Хоч як самостійно воно виступало часом супроти князя, а все воно віставалося княжим. Першим актом князя виступає роздавання волостей „бояромъ и воеводамъ“²⁾. Очевидячки, ми маємо тут перед собою — в сих боярах і воеводах — тих самих „галицьких мужів“ XII в. (1153), що казали своєму князю Ярославу: „како ны будеть отець твой кормилъ и любилъ, а хочемъ за отца твоего честь и за твою головы своя сложити“ (с. 324):

Виступає боярство з різними іменнями — бояре галицькі, мужі галицькі, часто — просто Галичане³⁾. Імя боярина уживається з трохи одмінними значіннями: часом воно обіймає цілу масу тієї служебної верстви (відрізняючи її від рядової дружини і народніх мас), тоді бояр видатніших літописець означає іменем „бояр великих“; иноді ж слово „бояре“ уживається в сїм тіснійшій значінню, прикладаючись тільки до вищих урядників, більш можних і впливових членів тієї верстви. Верства боярська в першій значінню була велика: літопись оповідає, що Ігоревичі вигубили їх з 500 люда; се число дехто уважав за побільшене⁴⁾, але може воно й не було таким, а як і побільшене, то в усякім разі число убитих було велике. З оповідання видно, що загинуло тут кілька „великих бояр“, а решта — то було те дрібнїйше боярство, а такого в цілій Галичині дійсно могло бути сотки.

Велика просторонь ділила те дрібне боярство від „великих“ олітархів, такого Доброслава, що хотїв „вокняжити ся“ в цілій Галичині, хоч під номінальною властїю князя, і тими „беззаконниками от племени смердьа“, що за надану їм волость в ноги кланялись Доброславу. Градація між боярством відповідала градації урядів і держав, що надавались боярам. З оповідання про кн. Во-

¹⁾ Іпат. с. 367. Далі цитати на сю літопись роблено самим означіннем сторін.

²⁾ Іпат. с. 514.

³⁾ Іпат. с. 480: бояре галицькыи = Галичане, id. 483—4, 486; мужи галицькыи особливо в Київській літописи — напр. с. 442, 444—5, тут се = Галичане, с. 384—5 бояре = дружина = Галичане.

⁴⁾ Костомаров Монографії т. I вид. 1872 с. 245, Дашкевич ор. с. с. 25 відкидали сю звістку, уважаючи її за пізнійшу дописку, але вона напевно належить основному тексту — див. мої Примітки до тексту Галицько—волинської літописи — Записки т. VIII (прим. IV) і звідти в моїх Розвідках і матеріялах ч. I.

лодимира Васильковича і Мстислава Даниловича довідуємось, що князь роздавав боярам не тільки міста, а навіть і села¹⁾. Про роздавання боярам сел для господарської експлуатації (як було пізніше з королівщинами) в Галичині, як і взагалі на Русі давній, не знаходимо відомостей; до того про такі села, що належали до князя, були осадами його, тут не може бути мови — такі села Володимир віддав своїй жінці; отже маємо роздавання боярам сел в державу на такій же основі, як роздавались міста — для зберання податків і виконування державних функцій. З такої невеличкої держави міг розпочати собі кар'єру малий галицький боярин. Він міг мати сю державу не тільки від самого князя, а очевидно — і від більшого боярина, що держав цілий більший округ і від себе міг роздавати менші: в згаданім вже оповіданню про Доброслава бачимо, що той від себе роздавав навіть такі більші держави як Коломия; Данило нічого не каже проти самого того роздавання, тільки ставить певні вимогання — давати „волости“ не чужим боярам, а своїм, галицьким, а деякі — як сільниці коломиїські зіставити до безпосереднього княжого розпорядження.

Велика, кажу, просторонь лежала меж таким боярином, що держав з другої руки маленьку „волость“, або був яким помічником при урядованню, і таким більшим, „великим“ боярином, що одержував цілі більші округи з великими містами, як напр. Судислав від кн. Мстислава здобував разом з „честю великою“ княжий стіл — Звенигород; як за часи Данила бачимо в одного ціле Понизе в руках, у иньшого — Перемищину (с. 413, 525), не кажучи за таку особу, як Володислав, що на короткий час засів на княжій столі в самім Галичу.

Верства боярська не замкнула ся в окрему касту. З літописи ми бачимо, що проходили туди люде і з низчих верств. Згадуючи про одного з „великих“ бояр, галицьких олітархів XIII в. — Доброслава, літопись зве его „судьичом“ і „поповим внуком“, иньшим разом кажучи за двох „беззаконників“ противної партії, що одержали від боярських олітархів Коломию, літописець пригадує, що були вони з племені смердя. Але як справедливо зауважено²⁾, сї самі докірливі згадки літописця про незначний рід показують, що на рід уважано, що „худородні“ бояре були рідкі. Вище я згадував, що і в Київщині видатніші роди одержували деякі уряди мов

¹⁾ Ипат. с. 592—3.

²⁾ Дашкевич с. 31.

спадщиною, — в Галичині боярство мало обставини ще більш відповідні до того, щоб уложити ся в компактну масу, в яку homo novus не без клопоту міг протиснутись.

Дорогою до того могла бути служба, урядованне. З вище наведеної згадки довідуємось, що батько олігарха був „піп“, батько — судия: очевидячки, письменний попович зробив собі карєру на судових урядах, почавши від ролі якого писаря-дяка, а свому сину уторив дорогу між саму найвищу аристократію. Такі письменні дяки робили може карєру й частійше; при нагоді битви під Городком згадує літописець про смерть дяка Василя Молзи (с. 490) — видко, була то особа не послідня; дяків в ролі писарів ми стрічаємо ще й у XIV в. (напр. в грам. 1359 р.).

Щасливі обставини могли приспішити карєру, поступанне по урядових сходцях. Згадані вище „беззаконники от племени смердьа“ — Лазорь Домажиреч і Івор Молибожич одержали від боярської олігархії Коломию. То було фактом дивним — на погляд стольника княжого Якова такі не варті були „і вотьнина (батьківщини, батьківської держави)¹⁾ держати“; були то, видко, пильні слуги боярського сторонництва, яких варто було нагородити й вище їх „вартости“ в урядовій ерархії — не дурно вони до землі кланяли ся дякуючи Доброславу (с. 525).

Сей епізод з тими беззаконниками незвичайно цікавий, бо викриває перед нами ті головні основи, на яких були оперті боярські рахунки. І так кожний передо всім має право на свою „вотнину“ — на ту державу чи уряд, який займав його батько. З другого боку була якась — оперта на роді, здібности, заслугі, може й заможности — певна черга для всяких урядів і держав, і кожний боярин уважав ся „вартим“ (достойним) певних, відповідних урядів. Се цікаво тим, що може нам об'яснити, яким чином, незалежно від княжої ласки, бояре могли собі держати найважніші уряди: коли сей або той стояв на черзі, був „вартпій“ того чи иньшого вищого уряду, з боку князя показало ся б скрайнею самоволею його поминути, а якому небудь меньшому кандидату віддати уряд.

---

¹⁾ Видавці Іпатської літописи уважали се назвою якогось села, але правдоподібніша гадка (висловлена Нікітским в його „Очерку внутренней истории Пскова“ с. 279), що се вотьнина = батьківщина, див. грамоту Бенка старости галицького і снятинського 1398 р.: на своємъ селѣ на Тольмачи и Жюрковѣ на своєю вотниѣ (Срезневскій Матеріали для словаря древне-русского языка, вотьнина). Тим самим відпадає толкованне, дане проф. Дашкевичом (с. 31).

Оповідючи про часи перед Ярославською битвою, літописець каже, що „бояре галицьстии Данила княземь собѣ называху, а самѣ всю землю держаху: Доброслав же вокняжилъ ся бѣ Судьичь, поповѣ внукъ¹⁾), и грабаше всю землю, и въшедѣ во Бакоту все Понизье прия, безѣ княжа повеления; Григорья же Васильевичъ собѣ горную страну Черемышльскую мышляше одержати“ (с. 525). Прихильний Данилу літописець представляє се все тільки як „кормолу“ боярську, а в дійсности може воно й не було такою тільки: бачимо, що Данило нічого не каже, що вони ту чи иньшу округу взяли до держання, а тільки контролює, як вони роздають волости, та скаржить ся, що його розказу не слухають. Може бути, що те заволодіння Понизем чи Перемищиною не було голою узурпацією, що бояре тут оперались на якійсь рутині, якійсь уставленій практиці. Бачимо ж, що Данило тільки причепившись до обопільних нарікань і денунциаций тих олігархів, усунув їх з тих урядів — „повелѣ я взимати“. Може то не була сама боязкість з боку Данила.

Коли таким чином припускаю я (як можливе) якісь певні права, що давало боярину його становище серед тієї боярської верстви, на певний уряд, незалежно від княжої ласки, я одначе у всякім разі не вивожу сього явища поза межі практики, звичаю: де їме урядами розпоряджав, роздавав князь; бачимо, що найповажнійший уряд — тисяцького залежав від князя, і боярин Володислав, садячи на стіл галицький кн. Ростислава, від нього тисячу приймає (с. 527). В дійсности одначе цілий ряд менших держав роздавав певно не сам князь, а „великі бояре“: загал боярства стояв в безпосередній залежности вже від них, і се розуміть ся давало ще нову підставу для сили і значіння такого великого боярина, він операвсь ще й на свою боярську клієнтелю.

III.

„Держанне“ було ніби боярською спеціальностию; князь „годує“ (кормить) бояр, а синонімом корма в держанне: „прия землю Галицьскую и розда города бояромъ и воеводамъ, и биаше корма у нихъ много“²⁾). Поділу урядових функцій в провінці-

¹⁾ Так поправляю я текст Іпат. л., про сю поправку див. мої Примітки до тексту Галицько-волинської літописи IV (Записки т. VIII і Розвідки т. I).

²⁾ Іпат. с. 514; тут одначе може бути й антитеза з дальшим: королевичъ же и Дьянишъ и Судиславъ изнемогаху гладомъ в градѣ.

яльній адміністрації в давній Русі ми не знаходимо (як і взагалі на тім ступні громадського життя вона не існує), тому такий „держитель“ (тогочасний термин)¹⁾ сполучав в руках своїх ріжні урядові функції — військові, судові, поліцейні, административні, а се все давало можливість майже необмеженого господарювання в краї. Що з такого господарювання бояре користали для егоїстичної користі, для збогачення свого, показують згадки літописи (правда — неприхильної до бояр) про „грабованне“ земель: „бысть мятежь великъ в землѣ и грабежь отъ нихъ (бояр)“, Данило докоряє їм, що вони його не слухають і грабують (землю грабите, вар.: губите) і посилав на слідство свого печатника — „исписати грабительства нечестивыхъ бояръ“ (с. 525—6). Податки і натуральні обов'язки людности в ті часи були вже, видно, досить значні і різнородні, і на сьому ґрунті легко могла розвивати ся боярська „грабежь“, а разом з тим — і будованне боярського богатства.

Я висловив вже гадку, що боярство як верства служебна злило ся в Галичині з земською заможною верствою. Бояре виступають як люде маючі, і особливо — як земельні власники; відомий текст — промова Володислава до бояр перемишльських: „братъе, почто смущаетеся? не сии ли избыша отци ваши и братью вашу, а инѣи имѣние ваше разграбиша, и дщери ваша даша за раби ваша, а отъчєстви вашими владѣша инии пришелци“²⁾ — тут бояре виступають з володіннем не тільки рухомого майна, але невільної челяди і нерухомих маєтностей, до того — дідичних (отечєствія); подібне ж виходить з оповідання про „парубка Добрыниного, его же лживый Жирославъ укралъ бѣ, и обличену ему бывшую про него же, погуби отчину свою“: тут также виступав челядь невільна і дідична маєтність — „отчина“ (с. 493). Наведена вище аналогія Київщини показує, що такі звістки не повинні будити в нас жадного скептицизму, явище се цілком природне. А виходячи з сих звісток, можемо ми подібним способом розуміти й иньші звістки літописи: так знаходимо відомість, що Данило відібрав Пліснесько у Арбузовичів, збройною силою, і забрав там силу невільників (великъ плѣнь прия); далі — знаходимо бояр з прозвищами місце-

¹⁾ Ипат. с. 524 (Дрогоичин).

²⁾ Ипат. с. 485; що говорить ся се до бояр, видно з того, що згадують ся за побитих їх родичів, а як раз перед тим сказано за масове побиванне бояр Ігоревичами.

³⁾ Ипат. с. 491, 510, 513, 515.

вими — як Семен Коднинський, Борис Межпбожеський, може й — Климьята з Голих гір: дуже можливо, що маємо тут назви їх володінь, маєтностей. А як взагалі не маємо жадного сліду роздавання таких земельних маєтностей на власність, або в яке небудь дідичне держанє, князями, то мусимо признати, що боярство було не тільки бюрократичною, а разом — господарською, властительською верствою.

Як заможне було видатнїше боярство, показує оповіданне літописи про двір Судислава, коло Галича: „Даниль же взя дворь Судиславль, якоже вино, и овоща, и корма, и коний, и стрьль, пристраньно видѣти“, так що військо Данилове збогатило ся здобичею (с. 506).

В сїм оповіданню цікава подробиця про той запас зброї — списів і стріл; потребу такого арсеналу не можна собі пояснити инакше, як тільки припустити істнованне у бояр своїх збройних ватаг, своєї дружини. Такі факти відомі нам з иньших країв, знаємо напр. що видатнїші бояре київські, переяславські мали свої дружини — дружині такого Свинельда завидувала навіть дружина самого київського князя, у такого Ратибора (потім тисяцького київського) бачимо також „дружину Ратиборову чадь“, що на иньшому місці зветь ся „отроками“¹⁾. В Галичині стрічаємо передовсім „людей“ того чи иньчого боярина — напр. людей Судислава (с. 506); поруч з тим можна поставити „гордых слуг“ перемишльського владки, в пишних убраннях, в вовчих і борсукових шапках (с. 528). Можна уважати за певне, що ми маємо тут не якусь домову челядь, а збройні купи, маленькі, а часом — може й значні дружини.

Але на таких особистих, надворних слугах не обмежувалось. Коли ми пригадаємо, що бояре були, щоб так сказати; прирожденними урядниками, були начальниками більших округів, мали в своїх руках езекутивну власть, то мусимо припустити доконче істнованне у видатнїших бояр більших дружин, що вони удержували з доходів підвального краю, а ті дружини знову були найближше звязані з особою такого свого боярина, від його безпосередно залежали, мабуть переходили з своїм боярином з уряду на уряд, і були його вірною опорою. „Полки“ галицьких бояр — „мужів галичких“ дійсно стрічаємо в оповіданню про повстанне проти Володимира (с. 445), і сї полки, розуміеть ся, грали і в пізнїйших справах важну

¹⁾ Ипат. с. 34 (порівн. Воскр. I. с. 277) і 158—9.

ролю. Коли літописець, оповідаючи про похід, називає бояр, що ішли разом з князем, — очевидно, йде ему не про те, аби занотувати їх присутність; вся вага в тім, що боярин приводив з собою військо. Особливо виразно натякає про се літописець, оповідаючи про один з ранніх походів Данила: „бѣ вой Даниловъ болши и крѣплѣйши, бяху бояре велиции отца его вси у него“; сам Данило володів тоді в значною волостию — Каменцем, але туди за ним попереходили бояре: „бояре не изневѣршася, но идоша вси со княземъ Василкомъ въ Каменецъ“¹⁾. Очевидно, ті бояре мали свої дружини, і ними так Данила скріпили, що міг заімпонувати Лешкови.

IV.

Отже на основі аналізу літописних відомостей, за помочю аналогій, такі можемо зазначити головні підвалини сили боярства, а спеціально його верхів, „великих бояр“, галицької олігархії: багатство, а особливо — земельні маєтності, збройні дружини, компактність тієї верстви боярської й сполучена з тим практика, що забезпечала правильно ніби спадщиною відповідне становище в урядовій ієрархії, на останку — той звязок, який вязав меньчих бояр до „великих“ і забезпечав сим останнім вплив на рядове боярство — розумію роздавання другорядних волостей „великими“ боярами.

Опираючись на таку силу, міг собі галицький боярин бути пишним. От як оповідає літописець про в'їзд одного з олігархів — Доброслава: едуцю Доброславу во единой сорочьць (се до князя на послуханне!), гордящу, ни на землю смотряцю, Галичанам же текущим у стремени его (с. 525). Розуміть ся, омкно було Романовичам від такої пири і зневаги, але трапляли ся річи і гірші, як розказана в літописи сцена, де боярин на пиру заливає вином з чаші Данилови лице, а той мусив то лише складати в серці своїм.

Коли зважимо все те, що становило силу боярства — не покажуть ся нам занадто сьміливою політична програма, яку виставило галицьке боярство в XIII в. — усунути цілком князя і заступити його боярською олігархією, або зіставивши за князем номинальну

---

¹⁾ Іпат. с. 487—8; в першій лінії ся звістка належить до волинських бояр, але се певно можна приложити і до галицьких.

власть, перейняти управу в свої руки. Одначе такі змагання у його розвивали ся і виясняли ся поволі.

До другої половини XII в., як справедливо зауважали, боярство галицьке нічим особливо не видаєть ся — княжа дружина, тай все. В часи боротьби кн. Володимирка з громадським, вічевим елементом, боярство виступає по стороні князя: сї два чинники не передчувають, що стануть незадовго один проти одного й не мають на гадці заховати собі союзника в громаді. Що більше — придушення віча, громади спільними силами князя й дружини в значній мірі приготувало ґрунт для конфлікту князя з дружиною: проти громадського чинника вони звичайно всюди тримались солідарно, як природні союзники; коли він вийшов з політичної гри, прийшов час звести свої рахунки самим союзникам. І от вже за часів Володимиркового сина і наслідника Ярослава боярство показує свою силу — в відомій історії з його нешлюбною жінкою Настаською. Бояре стали по стороні єго шлюбної жінки, примусили князя їм покоритись (отца ти есмы яли), побили його приятелів — Чаргову чадь, Настаську спалили, а князя водили до присяги, що жити ме з жінкою добре. В звязку з сим стоїть дальше — що бояре порушили заповіть Ярослава, віддавши від стола його нешлюбного сина Олега. Нарешті — примусили кн. Володимира, причепившись, як і попереду, до його родинного життя, тікати з Галичини; літописець, оповідаючи, що сей князь „думи не любяшеть с мужми своими“, виявляє нам основну причину всіх сих боярських заходів: він хотів правити незалежно від бояр. І та нещаслива Настаська, і ся попадя, до якої вчепили ся тепер вони, (як на сей раз зауважив сам літописець) були тільки „причина перед очима“, а йшла справа про захованне свого впливу на державні справи. Настаська, очевиднож, стояла в якомусь звязку з тиею „Чарговою чадю“, княжими приятелями (може її свояками), що мусили позбавити впливу боярство; тому ж, мабуть, не схотіли бояри й Олега. Попадя може теж мала якийсь вплив на те, що Володимир не припускав участи бояр в справах князівства; боярство, перейняте вже аристократичною пихою, могло дуже зразити неправну княгиню, котрій „не хотіли кланяти ся“. Вплив Романа, що підбивав бояр на Володимира, міг мати силу тільки вже на приготованім ґрунті незадоволення.

Право бояр на участь в державних справах було річею загально розповсюдженою, одним з принципів громадського устрою на Русі. Князь був вождем дружини, се була спілка, де справою кермував князь, але кождий спільник мав право знати, як справа

ведеть ся і в кождім випадку заявити свою згоду або незгоду. Не удало ся дружиннику перекопати князя, або князь не хоче порозумівати ся з дружиною — дружинник кидав князя. „О собѣ еси, княже, замислилъ, а не ѣдемъ по тобѣ, мы того не вѣдали“, кажуть бояре князю, коли він без них уложивши плян, закликав до участі, і відступають від нього (с. 367). Але не трудно було відступати на таким широкім боярськім шляху, як Київщина, де вічно ішла боротьба між ріжними претендентами на стіл, в політичній ситуації вічно переміняло ся, вічно кипіло, і в рядах дружини був неустанный рух; що иньшого в такім зазубню, як Галичина, де боярство закоренило ся міцно, де не було ніякої боротьби князів-конкурентів і до иньшого князя мандрувати свѣтами дуже було прикро. Тож ділема — або вийти цілком з дружини або виперти самого князя. Галицьке боярство і починає ставляти своїх контр-кандидатів на княжий стіл.

Проти Володимира Ярославича боярство виставило Романа і підняло повстаннє, та що значна частина боярства тримала ся Володимира, опозиція виставила причиною його непоправне родинне житє і примусила тїкати. Одначе Роман не міг удержати ся в Галичі, бо угорський король виступив проти нього, ніби піддержуючи Володимира, а властиво здобув Галичину для себе: посадив там сина Андрія, але при тїм цілу управу зіставив в руках бояр — „даде весь наряд Галичанамъ“ (с. 445).

Та не вважаючи на таку вигідну позицію, боярство, бодай в части, не було задовольнене угорською зверхністю. Очевидно, національне почутє було ображене (пор.: Угре же вѣдающе лєсть галицькую, аже Галичане ищють собѣ князя руского — с. 447), бачимо се в ширших кругах Галичан, а було воно мабуть і між боярством; крім того не обходило ся певне і без прикростей від угорського війська і воевод; до того не все боярство могло користати рівно з того наряду. Літопись каже, що в конспірації не взяли участь ті, що їх сини і брати були закладнями в Угрів; може в дійсности були й інтересовані; досить, що бояре не виступили солідарно і лише частина їх виступила проти Угрів, тай то потайно і нерішучо. Претендентом виставлено сина популярного у галицького люда Івана Берладника, Ростислава; але з огляду на скріплені перед тим сили угорської залогі бояре не відважили ся піддержати його, і він загинув. Неприхильність галицького люда не зісталась тайною для Угрів, результатом були всякі прикрости та „многа насилья“, що побільшило незадоволеннє проти угорської зверхности і приготувало ґрунт для повороту Володимира.

Його місце, по смерті, заняв боярський кандидат Роман. Боярство, очевидно, сподівалось тепер бути панами. Одначе всевластна роля галицького боярства сьвіжим князям, видко, занадто давала себе відчувати. Роман зводить завзяту боротьбу з боярством, про котру, на жаль маємо лише пізнійшу звістку у Кадлубка¹⁾; відкинувши ті прикраси, в яких подана у нього ся звістка, годї не прийняти самого факта боротьби, може і з губленням і вигоняннем з землі противних бояр²⁾. Результатом було, що супроти Романа піднесено кандидатуру свояків — шваїрів небіжчика Володимира — Ігоревичів³⁾; в головах сїєї партії стояв син кормилиці Володимира, Володислав з братом⁴⁾, оден з головнійших проводирів боярської партії; ще за першого вигнання Володимира (за життя Ярослава), коли він жив у шваїрів якийсь час, міг Володислав ближе з ними зійти ся. Але проти Романа ся партія нічого не вдїяла, і Володислав з братом мусїли тікати. Доперва по смерті Романа виступають вони знову, і під їх впливом боярство прихилилось до Ігоревичів, відкинувшись від Романовичів (с. 481).

Та й Ігоревичі не могли погодити ся з боярською олігархією. В їх боротьбу, очевидно — за покликком самих бояр, умїшали ся Угри⁵⁾, але знову зразили собі люд „томительством“ своїм (с. 484). Результатом було, що Ігоревичі, покликані назад, задумали на чисто викоренити боярську партію і вчинили їм справжню криваву баню; по словам літописи, під час заданої їм різні загинуло 500 бояр, решта розбігла ся і піметила ся потім, повісивши трох Ігоревичів (с. 486).

Ся боротьба і різні не зломали боярства. Навпаки, нещасливі проби з Романом і Ігоревичами вплинули на проясненне і дальший розвій тих задач і плянів, які собі ставило боярство, та на його з'єднання: коли доти стрічаємо ся тільки з партією серед боярства, що виступає проти князя в інтересах боярського вплива, тепер пе-

¹⁾ Monumenta Poloniae hist. II с. 440—1.

²⁾ Порівняти наведену в дальшій нотці звістку, що Роман вигнав Кормиличів з Галичини.

³⁾ Приведоша Кормиличича, иже бѣ загналъ великій князь Романъ, невѣры ради: славяку бо Игоревича — с. 481.

⁴⁾ Пор. Іпат. с. 481 з с. 484; що не може тут бути инакша кормилиця лише Володимирова, се ясно, як зважити всі обставини — літопись не каже про неї нічого.

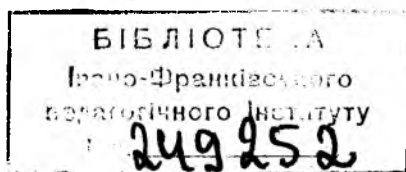
⁵⁾ Іпат. с. 483 — безаконіе галичкое и мятежь, пор. с. 484 — сгрѣшихомъ къ вамъ, кажутъ Галичане Игоревичам.

реважно бачимо ціле боярство, однодушне і зконсолідоване. Ріжних кандидатів на княжий стіл виставляє воно, за ріжні політичні способи бореться, але вони служать для бояр лише способами, не вносячи партійного розділу в їх круги, і їх фронт все звернений проти небезпечних для їх плянів Романовичів.

Проти Ігоревичів боярство оперлось на Угрів і прийняло князями Романовичів, але коли вдова Романова схотіла правити в імені дітей, бояре, під проводом Володислава, повстали і вигнали її з Галичини; очевидно, Володислав хотів іменем молодих князів сам правити з своєю партією, се було ясно: „Володиславъ княжитья, а ятровъ мою (княгню) выгналь“, каже угорський король. Він піддержав Романову удову і вернув її до Галича, але бояре ніяким чином вже не хотіли її. Одні вигоняють Романовичів, виставивши кандидатом Мстислава, Володиславу же, взятому невільником в Угорщину, удало ся перетягнути на свою сторону самих Угрів і osiąгнути нечуваного результату: за помочю угорського війська він сам окняжив ся в Галичи! (с. 489 — 1214 р.).

Одначе се крок був занадто радикальний. Не кажучи про загальне обурення руських князів на поступок Володислава, польський князь Лешек теж звертає увагу короля, що „не есть льно боярину княжити въ Галичи“, і в результаті Галич передано королевичу Коломану, а Володислава увязнено. Се угорське володіння одначе було досить добре для бояр: очевидно, і тепер, як і давніше, вся управа під ним переходила в руки бояр. Місце скиненого Володислава заступає Судислав Судіч, що по нещасливій пробі свого попередника не сягав сам до княжого столу, задовольняв ся номінальним характером угорської власти, що давала боярам іменем його „самим всю землю держати“, і тримаєть ся угорського правительства як найбільш вигідного для боярства (с. 489); свої відносини до Угрів він зміцнив, видавши доньку за угорського воеводу (с. 492).

Одначе не вважаючи на угорську поміч, ся олітархічна партія не може удержатись на довго; правда, угорська поміч не була дуже значною, але в усякім разі показуєть ся при тім і слабкість сеї партії. Не можучи удержатись, боярство одначе всякими способами обминає свого „отчича“ Данила: очевидно, як син грізного Романа і дідичний князь, він особливо не надавав ся для боярської політики, котру літописець добре характеризує — називати кого небудь князем, але самим землю держати (с. 525). Для того виставили вони і піддержували проти Данила Мстислава; коли вони поєднались — сварили їх між собою (с. 498); уложили шлюб дру-

гої Мстиславни з угорським королевичом Андрієм і нарешті привели таки до передачі Галича сьому другому зятеви — угорському королевичу (с. 501), і Судислав взяв управу в свої руки (с. 506). Аж 1230 р. Данилу удало ся опановати на якийсь час Галич (с. 508), але зараз розпочали ся змови на його житє і сцени отвертої зневаги, як розказано в літописи (одинъ отъ тѣхъ безбожныхъ бояръ лице зали ему (Данилу) чашею — с. 509). Коли бояри виставили против Данила його брата в перших Олександра, все боярство стало по стороні сього контр-кандидата: як оповідає літопись, вірними Данилу зістало ся лише 18 отроків з Демяном тисяцьким (с. 509). Коли Олександру не повело ся, Судислав двигнув Угрів, і Данила знову вибито з Галича (с. 510).

Одначе на сей раз стала ся незгода між боярством. Тим часом як Судислав в імени угорського королевича рядив в Галичі, значна частина боярства підняла ся проти сього оліґарха; деякі з бояр перейшли до Данила, і він операючись на них, розпочав на ново боротьбу. Смерть королевича примусила на останку Судислава полишити Галич Данилови. Але при першій неудачі Данила бояре виставляють нового контр-кандидата — Михайла Всеволодовича, по нім — його сина Ростислава (с. 516). Користаючи з сієї боротьби за княжий стіл, де Данило то діставав Галич, то тратив, до чого ще прилучив ся Батнів нахід, боярська оліґархія взяла цілком в свої руки управу. Поки Данило перебував на чужні, з страху від Татар, „бояре же галичстии Данила княземь собѣ называху, а самѣ всю землю держаху“; літопись про одного з оліґархів, Доброслава, каже, що той „вокняжив ся“ і „грабляше всю землю“. Данило вважав себе настілько слабим супроти сієї боярської оліґархії, що дивлячись на їх самовольство „скорбляше і моляшеса Богу о отчинѣ своей, яко нечестивымъ симъ держати ю и обладати ею“. Але йому знову поміг розділ в самім боярстві. Доброслав не помирился з другим оліґархом — Григорем Василевичом, „сам хотяше всю землю одержати“ — зайняти місце *major domus* при особі князя, і став підбивати проти нього Данила, а той скориставши з сього, увязнив і Григоря і Доброслава¹⁾ (сей особливо далеко сягав в своїх боярських претензіях і був небезпечний); обоє сходять після того зі сцени.

---

¹⁾ В Іпат. кодексі: повелѣ его изомати, і так в обох виданнях літописи; але так читати не можливо по контексту. Хлібник, Погод, Ермолаев. кодекси мають я; в Іпат. чи не було *ею*, з чого легко могло вийти *его*?

Сей упадок трох видатнійших олігархів — Судислава, Доброслава і Григорія був чи не головною причиною ослаблення боярської партії. Разом з проводирями, певно, попадало багато і менших. Оповідуючи про дальші події, літописець говорить вже про недобитків боярства (останок Галичан — с. 526). Данило вже не вяжесть ся тепер з ними. „Грабительства нечестивыхъ бояръ“ взято під слідство. Боярські прихильники — владики галицький і перемисьльський мусіли тікати (с. 527). Рішуча перемога Данила над останнім суперником — Ростиславом під Ярославом була заразом і кінцем боярської боротьби, їх змагань до обмеження княжої управи.

V.

Боярську політику 2-ої пол. XII і 1-ої пол. XIII в. таким чином можна звести до ось яких моментів: Бояри обстають за своїм правом участі в справах своєї землі. Опертись на чужу державу (Угрів) вони ще не відважують ся і шукають пожеданих собі осіб зпоміж руських князів. Остра боротьба з ними сих облюбіваних ними князів і навіть різні приводять їх до зневіри, вони беруть ся до иньшої політики: перекидати князями, маючи на поготові кількох кандидатів, неустанно сварячи їх між собою, а в разі потреби шукаючи проти них помочи у Поляків і особливо Угрів, а користаючи з сеї слабости князів, держати їх в руках і самим правити, одно слово — як каже літопись — того чи иньшого князем називати, а самим всю землю держати. При тім найбільш відважні пробували навіть часом правити землею без князя (Володислав); иньші годились з перспективою правити в імени Угрів, що тим і були добрі, бо задовольнялись номінальною властю (Судислав). Одначе значна частина боярства чи не могла позбутись певних, національних традицій, чи може не хотіла з ними рішучо порвати з огляду на настрої народа, — не хотіла дати угорській власті закоренитись, воліла руського князя. В результаті з поміж тих руських князів, неважаючи на всі антипатії боярські, зміцнив ся Данило Романович і опановав Галич рішучо, і боярство затихає, його далі не чути.

Не знати, в якій мірі боярство програло свою справу. З цілої боротьби Данила з боярством бачимо, що поведивсь він з ним дуже обережно і обминав всяких поведів до його подражнення. Навіть при виразних докорах боярському „беззаконію“ Данило повздержу-

вався від острих репресій, нагінок, езекуцій. Коли боярська партія не могла (десь в р. 1236—7) удержатись супроти симпатій народа до Данила і мусіла піддатись: „согрѣшихомъ ти, иного князя держакомъ“, він дає амнестию: „милость получисте, паки же сего не сотвористе, да не в горьшая впадете“. Тільки скориставши з сварки Доброслава з Григорем рішивсь він їх обох увязнити, та по Ярославській битві, в свідомости своєї сили, велів на місці скарати на смерть взятого в неволю Володислава (с. 534). Будь що будь, Данила не можна посуджувати в занадто великій м'якості характеру (порівняти напр. його сувору п'імсту над Болоховцями, або Звяглянами¹⁾), і сю його повздержність в поводженню з боярами треба толкувати політичним тактом — не дражнити боярства. Дуже правдоподібним здаєть ся, що скрутивши карки тим провідникам боярства, що занадто далеко, як на нього, йшли в своїх змаганнях, він більш уміркованим зіставив ту міру впливу на справи князівства, якої вони собі жичили, і відносини князівсько-боярські вернулись до тієї рівноваги, яка істновала перед звістним конфліктом за часи Ярослава Осмомисла. Так принаймні можна судити по тому, що знаємо.

Але боярські олігархи свою справу програли. Чому? Як на причини можна вказати — на політичну зручність Данила, на той розділ, що став ся самим боярством (між угорським сторонництвом Судислава і иньшими, а потім між Доброславом і Григорем, уже з причини простої амбіції), на непопулярність у народа не-національної (угорської) політики.

Але була й глибоша причина: в боротьбі князя й аристократії симпатії народа звичайно стоять на стороні першого, і так воно було й у Галичі: Володимира Ярославича, коли він вернув ся до Галичини, „Галичккии же мужи срѣтоша его с радостию, князя своего и дѣдича“ (с. 448); коли боярство проти Данила виставило Михайла Всеволодовича, „гражане любяхуть“ Данила: „подъехавшу же ему подъ городъ, и рече имъ: о мужи градстии, доколь хочете терпѣти иноплемьныхъ князий державу? Они же воскликнувше рѣша, яко „се естъ держатель нашъ, Богомъ даный“, и пустишася яко дѣти ко отцю, яко пчелы к матцѣ, яко жажюци воды ко источнику“, і боярська партія, не мігши повздержати народа, мусіла „зробити веселу міну при злій грі“ та піти на сей раз жаданнем народа.

¹⁾ Іпат. с. 526—7, 558.

Правда, при осуді тодішніх відносин ми мусимо бути дуже обережними що до тієї призми, через котру показує нам їх галицький літописець. Для літописця, горяче прихильного до князя, всі ті політичні змагання бояр були тільки одною коромолою „беззаконних“, „невёрных“, „нечестивых“, „безбожных“ бояр супроти їх правовитого володаря¹⁾, і він не жалує докірливих епитетів для видатніших їх проводирів²⁾; але для нас не обовязковий той самий погляд, мусимо цінувати діяльність обох партій критерієм справедливості й загальної користи та відрізнити погляд княжих верств від погляду загалу. Коли напр. літописець каже, що потомкам Володислава прийшлося зле за претензії князівські свого батька, „вси бо князи не призраху дѣтий его того ради“, то ми не повинні ще собі eo ipso того осуду представляти осудом громадським. Але і незалежно від симпатій літописця, з самих фактів виходить дійсно, що боярська партія була непопулярна. Її підпирало вище духовенство (знаємо се певно за єпископів галицького і перемишльського³⁾), але нема найменшого сліду, щоб підпирала або симпатизувала їй народня маса. Тим і зрозуміло стає побіда князя над боярством.

Літописець і кн. Данило його устами дорікають боярству, що воно, взявши управу в свої руки, „грабить землю“. „Повеленя моего не творите, землю грабите“, закидає Данило Доброславу; по контексту можна думати, що мова йде про розтраченне княжих доходів (справа про воломийську сіль), але там, де грабовали ся княжі доходи, розуміється, не обходило ся без грабовання люду, і то було, певно, одною з головніших причин, що громада тягла за князем. Апетити княжі лекше було задовольнити, ніж сїєї многоголової опіки, що вже з самого положення свого мала ще менше причин дбати, хоч би в своїх власних інтересах, про задоволення люду в своїй державі, ніж князь-отчич, інтересований тим, щоб своє князівство передати по собі дітям не зруйноване і по можності — з добрими відносинами до землі. Тож при всіх тяжких вадах княжої управы, земство мало причини вибрати „наряд“ свого „Богом данного держателя“ — князя-отчича, ніж безконтрольну управу боярської спілки, чи виключну, чи під номіналь-

¹⁾ Іпат. напр. с. 501, 515, 521, 525—6.

²⁾ Напр. Іпат. с. 499 (Жирслав).

³⁾ Іпат. с. 518, 527.

ною властю ефемерних князів, що не сподіваючи ся міцно опанувати землю, не журились будучністю, а в теперішности цілком залежали від бояр і в їх руках полишали дійсну управу землі. Се рішало в відносинах землі до князів і боярства і нарешті рішило й боротьбу боярства з князем-отчичем.

ВАРЛААМ і ЙОАСАФ

старохристиянський духовний роман і его літературна історія.

Написав др ІВАН ФРАНКО.

(Конець.)

VI.

Наукові дослідди над змістом і жерелами повісти про Варлаама і Йоасафа. Увага Португальця Діога до Коуто про звязок між легендою про житє Будди і повістю про Варлаама і Йоасафа. Книга Бартелемі Сент-Ілера про житє Будди і відкритє Дябуле та Дїбрехта, що повість про Варлаама і Йоасафа — се тільки християнська переповїдка буддийської легенди. Доповненя до сего відкритя в рецензиях і працях Бенфєя, Макса Міллера, Кїрїчнїкова, Веселовского, Рїс Девїдса, Касєля і ин. Полєміка з поводу Римського Мартирольоґїя в працях Косєна, Ральстона, Чезаре де Кора і ин. Книга Цотенберга і питанє про те, яким шляхом прийшла буддийська легенда до рук автора грецької повісти. Нові праці в тїм напрямї Розєна, Марра, Ольденбергга, Гоммєля, Ермітеджа Робїнзона. Куїв огляд і дискусія над дотеперїшнїми поглядами і найновїйшї праці Макдональда та Джекобса.

Все те, що ми доси сказали про текст і розширенє повісти про Варлаама і Йоасафа, се тільки половина того, що чинить єї літературню історію одною з найцікавійших частин всесвїтньої історії літератури. Другу половину єї інтересу ми бачимо в ходї тої наукової праці, що не тільки звєла до купи головну часть того, що ми подали в дотеперїшнїх роздїлах і до чого ми силкували ся й від себе докинути декілька подробиць провїрєних по силї нашої змоги, але надто кинула ясне свїтло на історичну основу нашої повісти і силкувала ся вяснити загадку: на яких жерелах опираєть ся оповїданє грецького тексту. Ми вже доси цитували більшину

тих праць, та тепер уважаємо потрібним оглянути їх в історичнім звязку, а се тим більше, що сей огляд крім своєї важности для виясненя загальної літературної історії повісти про Варлаама і Йосафа, цікавий і з методологічного боку, бо показує наглядно, як помалу ростуть наукові здобутки, з яких незначних зерен виростають, як довго нераз ті зерна лежать забуті та незапліднені, які різнородні соки сходять ся для їх заплідненя і з якої маси дрібних відкрить, передчасних здогадів, помилок та спростовань складається кожний важнійший крок, що посуває наперед наше знане. Оглядаючи ось тут сю наукову працю в єї дрібних і важнійших фазах я лишаю на боці ту єї частину, що відносить ся до апологів. Майже кожний аполог має свою осібну історію і свою літературу; маючи намір присвятити Варлаамовим апологам цілу другу часть нашої студії ми лишаємо до того часу й огляд наукової праці над ними. Один аполог, знаменита „притча про ипорога“ в звязку з слов'янською переробкою звісною в рукописах пз. „Притча о богатыхъ отъ книгъ болгарскихъ“, оброблений мною в статі, що надруковано в XIII томі болгарського „Сборник за народни умотворенія, наука и книжнина“ пз. „Притча за еднорога и нейнятъ блъгарски вариантъ“.

Ще в р. 1612 португальський історик Діого до Коуту оповідаючи про португальські завойованя в Азні, згадав також про Будду, основника буддийської релігії, називаючи його Будд'ю. Розповівши те, що подають буддисти про єго житє, він пише: „З огляду на єю історію ми спинили ся розпитуючи, чи старі язичники в тім краю в своїх писанях згадують дещо про Йосафата наверненого Варлаамом. Аджеж Йосафата виставлено в легенді сином індийського короля, що був так само вихований і з усіма тими подробицями, які ми розповіли при житю Будди. А що відома річ, що він був сином великого індийського короля, то дуже легко могло стати ся, що з Йосафата зроблено Будду і перенесено на него всі ті чуда, про які ми згадали висше“¹⁾. Як бачимо, правовірний католик Порту-

¹⁾ Diogo do Couto, Decada quinta da Asia dos feitos que os Portugueses fizerao, kn. VI, gl 2. Lisboa, 1612, стр. 123. На се місце першій звернув увагу Генрі Юль (H. Yule, Buddha and St Josaphat, Academy, 1883, N. 591, передруковано в Indian Antiquary, XII, 288 і д., гл. також книгу сего самого автора Marco Polo, II, 2, 305—309 і єго статю в Encyclopaedia Britannica III, 9, 375 і д.). Не маючи змоги бачити ані старої португальської книги ані статі Юля завважу, що назву португальського автора передають новійші вчені не однаково: Цотенберг, Галеві, Джекобе пишуть Diogo do Couto, Кун, Кірпичников, Веселовский do Couto, Іресе

галець, привикши до думки, що повість про Варлаама і Йоасафа написана съв. Іваном Дамаскином, не міг уявити собі, щоби ся съвята книга могла виплисти з поганських жерел і одинокє виясненє схожости між буддийською лєгєндою і християнською книгою бачив у тому, що Буддисти запозичили з Дамаскинової книги все, що в ній є чудесне і перенесли се на свого вчителя.

Думка Діюга до Коуто, кинена принагідно, без наукового мотивованя, заслугує на увагу тільки як куріоз, що мав у собі зерно правди; та вона лишила ся безплідна і не мала ніякого впливу на дальший хід праці над жерелами нашої повісти. Сам буддизм довгі віки лишив ся незвісний близше західньому світови. Навіть коли починаючи з кінця XVIII віку в Англії, Франції і Німеччинї, розвернув ся живий рух в напрямі вивченя мов і літератур далекої Азії¹⁾, буддийська література прийшла на чергу пізнійше від иньших. Тільки в другій половинї нашого віку на неї звернено більшу увагу. В р. 1859 появляеть ся перша монографія про жите основника буддизму, царевича Сіддарті з роду Сакія, написана вченим Французом Бартелемі Сент Ілером (Barthelemy Saint Hilaire, *Le Bouddha et sa religion*, Paris 1860) і зараз на підставі сеї книги два вчені, Француз Лябуле (Laboulaye, статя в *Journal des Débats* з 26 липня 1859) і Німець Фелікс Лібрехт доходять до думки, що грецька повість про Варлаама і Йоасафа є не що иньше, як тільки передягнена в християнський стрій буддийська лєгєнда про дитинячі і молодечі літа індийського царевича Сіддарті. Лябуле ограничив ся невеличкою газетною статейкою, не входячи в подробиці; Лібрехт виступив з основною працею „Die Quellen des Barlaam und Josaphat“, уміщеною в р. 1860 в *Jahrbuch für romanische und en-*

Diego de Couto. Юль а за ним і иньші вчені подають рік виданя до Коутової книги 1612, та Грєссе подає се виданє на р. 1622, гл. J. G. Th. Grässe, *Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte aller bekannten Völker der Welt von der ältesten bis auf die neueste Zeit*, Bd. III, 2 Abth. Leipzig 1852 стор. 1116 і 1120. Се очевидна помилка, а то ось чому. До Коуто продовжав працю першого португальського історика João de Barros, прозваного португальським Лівієм, що видав перші три Декади 1552, 1553 і 1563. По его смерті видав I. B. Лоанья з его паперів четверту Декаду в Мадриті 1615 р., та тимчасом Діюго До Коуто взяв ся продовжати працю Барра і видав четверту Декаду в 1602 р Пята Декада вийшла, як подає Грєссе, 1622, шеста 1624, а сєма 1616! Очевидно — цифри 1622 і 1624 — помилки зам. 1612 і 1614. Треба завважити, що До Коутова праця була часто передруковувана (остатній раз 1801 р.) а також перекладена на мови італійську (вид. у Венеції 1661—62) і німецьку (вид. у Норимберзі 1644 — Грєссе через помилку 1844!)

¹⁾ Істория сєго руху прекрасно описана Бенфеєм (Th. Benfey, *Geschichte der Sprachwissenschaft*, München, 1886).

glische Literatur (II, 314—334), що стала ся вихідною точкою для дальшої праці над нашою повістю і була знаменитим причинком до виданої 1859 року Бенфеевої передмови до Панчатантри, де у-перве з великим науковим апаратом вияснено не тільки індійське походження великої сили західноєвропейських казок, новель та байок (се вже виказували давніші орієнталісти, особливо Сільвестр де Сасі, Брокгауз (передмова до перекладу Сомадеви), Льюазелєр Дельоншан (книга *Essay sur l'origine indienne des fables européennes* 1838), але також шляхи, якими йшли ті твори до Європи в середніх віках і пізнійше. Лібрехтове відкрите буддйського початку повісти про Варлаама і Йоасафа не тільки знаменито підпирало Бенфейв погляд, але розширювало хронологічну границю буддйського впливу на захід значно в давнину, перед хрестові походи і перед почини магометанства. То ж не диво, що Бенфей радо повитав Лібрехтову статтю (гл. его рецензію в *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, 1860, стор. 871 і д.) і від себе подав деякі вказівки для її доповнення.

Лібрехт не був орієнталіст, не владав ані санскритською, ані палійською ані жадною східною мовою і не міг порівнювати грецької повісти з якими будь східніми оригіналами. Свого відкриття він довершив порівнюючи зміст грецької повісти з тою біографічною легендою про Будду, яку на підставі індійських жерел написав Сент-Ілер. Се була велика недогода, та про те суть річ в головному не змінила ся. Буддйська легенда така характерна і у всіх версіях така однакова, що про її тотожність з основним оповіданєм про життя Йоасафа після Лібрехтового порівняня не могло бути ніякого сумніву. Лібрехт показав ось які схожі точки в повісти і в легендовім життєписі Будди: бездітність царя-батька, пророцтво про те, що йому вродить ся син і що сей син буде аскетом, виховане молодого царевича в відлюдній палаті, чотири виїзди царевича і чотири стрічі, зусиля царя, щоби задержати сина при собі, втеча царевича у пустиню, его боротьба з покусами, навернене противників і самого батька на аскетизм, смерть і похорон. Надто він опираючи ся на Бенфеевій передмові до Панчатантри виказав буддйський початок деяких притч вложених в уста Варлаамови і таким способом міг уважати за доказане, що поминаючи обширні вставки християнсько-догматичного та морального характеру (промова Варлаама, промова Нахора і т. и.) канва оповіданя і більшина вставлених в него притч — буддйські!).

¹⁾ Ся важна Лібрехтова праця була 1879 р. передрукована в книзі F. Liebrecht, *Zur Volkskunde*, Neilbronn, стор. 441—460, а ще перед тим перекладена на

Лібрехтова праця відразу пересунула пункт тяжкості в цілій науковій дискусії над нашою повістю. Коли доси найважнішою темою дискусії було те, чи автором грецького тексту був Іван Дамаскин, чи ні, тепер питане про авторство було відсунене на другий план, бо про справдішнє літературне авторство ледви чи могла бути й бесіда. Тепер висунули ся на перше місце питання про те, коли була написана грецька повість, яким способом перейшла індійська легенда до західньої Сирії і який індійський текст можна би вважати первовзором грецького оповідання. Для розв'язки тих питань прийшло ся збирати новий материял і ось минає десять літ від часу появи Лібрехтової праці, а науковий дослід не иостунає в тім часі ані кроком дальше. Правда, в р. 1864 вийшло як 75 том видавництва „Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart“ вельми важне видане тексту старофранцузької поеми Ію де Камбре про Варлаама і Йоасафата, dokonане Павлом Маєром і Цотенбергом, а в додатку до сего тексту зведено багато виписок і вказівок про розширенє сеї повісти в романських і східніх літературах. В своїх увагах до тих виписок видавці висказали такий погляд, що всі звісні версії повісти про Варлаама, не виключаючи арабських, вірменських, абіссинської і гебрійської, пішли з грецького тексту, а сей текст був написаний у Єгипті в V або VI віці по Хр. Ще перед тим звернув увагу вченого сьвіта гебреїст Штайншнайдер на стару жидівську віршовану переробку повісти про Варлаама і Йоасафа, dokonану в першій половині XIII віку іспанським рабіном Авраамом Бар Самуїл Галеві Ібн Хісдаєм пз. Царевич і дервіш; Штайншнайдер у перве звернув увагу на сей твір ще 1845 р. в жидівським календарі виданім у Відні, потім у своїй книзі „Manna“ (Берлін 1847), в кінці в розправі „Über eine arabische Bearbeitung des Barlaam und Josaphat“, уміщеній в пятім річнику Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (1851, стор. 89—93), до чого пізнійше додав коротке порівнанє гебрійського тексту з рукописним арабським (тамже VIII, 552 і д.). Тим часом пештенський рабін Майзель зладив повний переклад Ібн Хісдаєвого твору і сей переклад дождав ся двох видань (Штетін 1847 і Пешт 1860).

Для бібліографічної повноти згадаємо тут, що в виданій 1869 р. книзі М. Ляндау'а „Die Quellen des Decameron“ (друге виданє вийшло у Штутгарті 1884 р.) є також коротенька звістка про Варлаама і Йоасафа. Опираючи ся на Лібрехтовій праці автор підносить

італійську мову Емілем Тецою і видана в додатку до книги проф. д' Анкони (A. d' Ancona, Sacre rappresentazioni dei secoli XIV, XV e XVI. Firenze, 1872).

тільки той заміт, що в житєписі Будди є риси, яких нема в повісти, і на відворіть (ор. cit., 2 вид. стор. 222) — заміт, піднесений уже самим Лібрехтом.

Тільки в р. 1870 були видані дві розправи про нашу повість, що опидали ся на Лібрехті, та по троха посували справу дальше. Одна розправа норвегського вченого Гольмбо (С. А. Holmboe, En buddhistisk Legende, benyttet i et christeligt Opbyggelsesskrift) лишила ся для мене неприступна; друга, се голосна статя знаменитого ориенталіста Макса Міллера (Max Müller, On the migration of fables) поміщена в липневій книжці вістника Contemporary Review 1870, стор. 588—596 і відси передрукована в Chips from a German Workshop, IV, 174 і др., по німецьки в Essays III, 323 і д., по французьки в Essays sur la mythologie comparée, 456 і д. З звичайною у сего вченого сьмілістю і шириною погляду передано тут здобутки праць Бенфея і Лібрехта про буддийський початок і вандрівку великої части европейських казок, байок і иньших народніх оповідань, зазначено, що Будда на основі грецької повісти про Варлаама і Йоасафа зробив ся християнським сьвятим і знайшов місце в римськїм Мартирольоїї і не без іронїї сказано, що він і справді варт сеї пошани певно далеко більше, ніж велика частина аскетів та мучеників, що там повставлювані церквою. Щож до здогадів Цотенберга і Маєра, то М. Міллер устоював за авторством Івана Дамаскина, значить, за пізнійшою датою написаня грецького тексту.

Не багато дальше посунула справу праця російського вченого А. Кірічнїкова из „I. Греческіе романы въ новой литературѣ. II. Повѣсть о Варлаамѣ и Йоасафѣ. Харьковѣ 1876“. Проф. Кірічнїков старанно звів до купи здобутки попередніх учених, провірив деякі вказівки Шоля Маєра і Цотенберга і показав досить добре розповсюдненє повісти про Варлаама і Йоасафа в західно-европейських літературах, та в словянських не пішов по за Ципіна, а те, що сам тут подав нового (про більше число старословянських перекладів), подав без доказів, так що думку его годї було вважати дійсним здобутком науки. Що до тенеальоїї ориентальних переробок К-в прийняв без дальшої дискусїї погляд Цотенберга і Маєра про те, що грецька повість була первовзором усіх звісних нам переробок, та виступив против думки сих учених про писанє нашої повісти в Єгипті і обставав при старім західно-европейськїм поглядї на авторство Івана Дамаскина. Проф. А. Н. Веселовский покористував ся в повні сею нагодою в своїй статї „Византійскія повѣсти и Варлаамъ и Йоасафъ“ (Журналъ министерства народнаго

просвѣщенія, 1877, часть СХСІІ, отд. 2, стор. 124—154), підносячи слабі боки праці харківського професора та подаючи до неї доповнення особливо що доторкаєть ся розповсюдження нашої повісти в Італії. Та проф. Веселовский не вдовольнив ся самою критикою на книгу Кірпичнікова, а забажав посунути дослід над нашою повістю о крок дальше від Лібрехта. Він звернув увагу на те, що грецька повість про Варлаама і Йоасафа тим головно ріжнить ся від усіх звісних нам індійських легенд про Будду, що в грецькій повісти Йоасафа хтось другий навертає на правдиву віру, коли тимчасом у всіх індійських легендах Будда сам із себе приходить до пізнання правдивої релігії і потім навертає на неї інших. Отже не тільки роля Йоасафа відповідає ролі Будди в его молодім віці, але й роля Варлаама відповідає в індійських легендах також ролі Будди в его пізнійшій віці. Веселовский ідучи за вказівками ориенталістів Шіфнера, Мінаєва та Васілева звернув увагу на індійську книгу *Abhinischkramana-Sûtra* де оповідаєть про Ясода, сина багатого купця, котрого батько виховує з далека від світа так само, як колись виховувано самого Будду. Будда перебраний за купця приходить до него і навертає його на свою віру — значить, виступає зовсім в ролі грецького Варлаама.

Дві праці про нашу повість, що вийшли в р. 1880, хоч по части опирають ся на тім, що висказав у своїй статі Макс Міллер. Француз Емануель Коскен у своїй праці „*La légende des saints Barlaam et Josaphat, son origine*“, поміщеній у вістнику „*Revue des questions historiques*“, 1880, т. XXVIII, стор. 579—600 звів до купи погляди старших теологів на нашу повість і вдав ся в спеціальну дискусю над римським Мартирольоґієм доказуючи, що в ньому є чимало всяких помилок і що він не має канонічної ваги, так що заміщене в нім імен Варлаама і Йоасафата ще не значить, буцім то індійській Будда через те був канонізований на сьвятого католицької церкви¹⁾. Зовсім инакше глядить на се діло англійський учений ориенталіст Ріс Девідс. В передмові до виданого ним в тім самім році першого тому англійського перекладу буддйських „джатак“ (*T. W. Rhys Davids, Buddhist Birth Stories or Jataka tales. Lon-*

¹⁾ Головна частина сеї статі передрукована була Коскеном 1883 р. в передмові до его виданя „*Contes populaires de Lorraine*“. До питання про римський Мартирольоґій Коскен повернув ще раз, умістивши в р. 1883 в газеті *Le Français* з д. 1 грудня статью: *Questions religieuses. La vie des saints Barlaam et Josaphat et la vie du Bouddha. Une attaque contre le catholicisme. Quelle est exactement l'autorité du Martyrologe Romain.*

don 1880, стор. XXXVI—XLI; XCV—XCVII) він присвячує особний розділ повісти про Варлаама і Йоасафа (The Barlaam und Josaphat literature), де користуючи ся вказівками свого батька вказує походжене римського Мартирольоґія і его важність, а надто зазначає, що оригіналу для грецької повісти про Варлаама і Йоасафа шукати треба не в північно-буддийській літературі, не в Сутрах ані в Лялїтавістарі, а найскорше в полуднево-буддийських книгах таких як „джатаки“. Ми вже згадували, що проти погляду Макса Міллера і Ріс Девідса на важність римського Мартирольоґія виступив проф. Ральстон з публичним відчитом, що зараз був і надрукований в часописі „Academy“ з д. 22 січня 1881 р. Ральстон боронив непогрішности католицької церкви, опираючи ся головно на Коскенових висновках.

Здалека від сих горячих спорів стоять східно-європейські вчені, котрих праці ми згадали висше і ті, що вийшли в початку 80-тих років, докидаючи по цеглині до будови літературної історії нашої повісти. Маю тут на думці сербську працю Ст. Новаковича „Варлаам и Йоасаф, пролог к познаванью упорядне литерарне и хришчанске белетристике у Срба, Бугара и Руса“ видану в 50-тім томі „Гласника Српског Ученог Друштва“ 1881 у Білграді, і книжку Гастера „Literatură populară română“ видану 1883 р. в Букарешті. Ст. Новакович поділив свою працю на 5 розділів і подав у першім розвідку про автора і час написаня книги, відкидаючи авторство Ів. Дамаскина; у другім говорить про жерела книги, опираючи ся головно на Лібрехті і Веселовскім; у третім про грецький текст і європейські переклади та переробки повісти про Варлаама і Йоасафа; у четвертім подає опис рукописів, що містять у собі сербський переклад сеї повісти, а головно Пішатовачького рукопису; в пятім подає досить обширні виписки із Пішатовачького рукопису. Гастер подає в своїй книжці головні здобутки наукової праці над нашою повістю і доповнює їх звітками про єї румунські переклади і переробки.

В р. 1883 крім згаданої вже статї Генрі Юля в Academy вийшла полемічна, в католицькім дусі написана статя Чезаре де Кара „La leggenda de' santi Barlaam e Giosafatte. Autorita del Martirologio Romano“, друкована з разу в вістнику Civiltà cattolica, serie XII, vol. IV, стор. 431—434, а потім передрукована в книзі тогож автора „Esame critico del sistema filologico e linguistico applicato alla mitologia e alla scienza delle religioni. Prato, 1884.“ Вже з самого заголовка бачимо, що статя написана з величезними претенсіями, та наукові здобутки єї зовсім ніякі. Та про те й сей ав-

тор не силкується перечити буддиському походженню основи повісти про Варлаама і Йоасафа, а тільки боронить католицьку церкву від закиду, буцім то вона признала Будду своїм сьвятим.

В 1884 р. вийшов у Пондішері перший том праці Фр. Ляуенана „Du brahmanisme et de ses rapports avec le judaisme et le christianisme“, де автор присвячує оден уступ (стор. 395—398) повісти про Варлаама і Йоасафа, признаючи також єї буддиський початок. В тім самім році вийшла в Липську книжка Павла Касселя „Aus Literatur und Symbolik“—а в ній на стор. 152—228 містить ся розправа „Barlaam und Josaphat“ (Buddhismus und Manichaeismus. Die Akten des h. Thomas). Ідучи за слѣдом Лібрехта та опираючи ся на значно збільшеній літературі про буддизм і єго історію Кассель проводить порівнянє між грецькою повістю про Варлаама і Йоасафа і індійськими оригіналами. Вже Лібреخت у своїй статі притягнув був до порівняннє крім легенд про самого Будду також иньші буддиські легенди, а особливо оповіданнє про царя Асоку-Піадасі. Кассель іде сею стежкою далі виказуючи, що постать царя Авеніра в значній мірі скопійована з буддиських оповідань про сего царя і що багато з него перенесено також на постать Йоасафа. Дальше виказує Кассель, згідно з Веселовским, що й постать Варлаама, котру ще Лібреخت уважав оригінальним витвором грецького автора, є той сам Будда. Та Кассель зменшив вартість своєї праці ненауковим етимольотизованєм, силкуючись виводити назви грецької повісти з індійських через посередництво сирийської мови. Варто завважити, що він також стоїть на тому, що автором грецького тексту треба вважати Івана Дамаскина, котрий буцім то промовчав про іслам тільки для того, аби не наражувати собі султана, що був єго зверхником. Кассель не знав ще, що промова Нахора, на якій він опер отсю свою догадку, є давній християнський твір вставлений в пізнійше оповіданє.

Дуже важним моментом в розвою дослідів над нашою повістю була поява в р. 1885 знаменитої праці Цотенберга „Memoire sur le texte et sur les versions du livre de Barlaam“, виданої в 28-ім томі „Notices et Extraites du manuscrits de la Bibliothéque nationale“, а відтак окремою книгою пз. Н. Z o t e n b e r g, Notice sur le livre de Barlaam et Joasaph, accompagnée d'extraits du texte grec et des versions arabe et éthiopienne. Paris 1886¹⁾. Цотенберг дав тут першу пробу всесторонньої студії над грецьким текстом, часом єго напи-

¹⁾ Витяг із сєї праці ще вчаснійше був поміщений у Journal asiatique, VIII-e série, t. V, p. 517—531 пз. Le livre de Barlaam et Joasaph.

сая, его розширенням по заході і сході і его жерелами, і хоча деякі здобутки его праці вже збито новими відкриттями, то все таки не слід забувати, що ті відкриття в значній мірі треба завдячувати тому зацікавленню нашою повістю, яке зуміла розбудити Цотенбергова праця і тому широкому обсягови матеріялу, який він у-перве обхопив, а далі важно й те, що деякі здобутки стверджені і поставлені Цотенбергом майже непохитно. До таких здобутків належить факт, що Іван Дамаскин не був автором повісти про Варлаама і Йоасафа, а також те, що повість ся була написана около р. 630 по Хр. При помочи детальних студий над грецьким текстом, а особливо над історичним тлом оповідання Цотенбергі виказав, що в повісти представлено Персів (прозваних Халдейцями) у війні с християнськими Греками, що автор виявляє досить докладну знайомість с перською релігією (маздеїзмом), перськими звичаями і обичаями і с перською країною, а за те говорить про Індію майже самими загальними фразами. Цотенбергі силкував ся доказати, що описи царя і царського двора в грецькій повісти зовсім не відповідають індійським відносинам, а за те дуже добре відповідають перським. Особа індійського царя Авеніра по его думці — се правдивий портрет великого перського володаря Хозру Ановшірвана, а уряджена Авеніром діспута між індійськими жерцями і християнами — се вельми живий спомин славної в перській історії діспути між Маздеїстами і прихильниками иньших релігій, яку урядив був Кобад, батько Хозру: на ній присутний був також Хозру, тоді ще молодий парубок¹⁾.

Остаточні висновки Цотенбергівої праці що до жерел грецького тексту свідчать про велику поздержливість і критичність сего вченого; їх можна звести ось у які чотири тези:

1. Індійське, а спеціально буддійське походження повісти про Варлаама не підлягає ніякому сумнівови; аджеж і сам автор говорить, що оповідає історію, *ἡν περ μοι ἀφηγήσαντο ἄνδρες εὐλαβεῖς*, що оповідали йому її не тільки устно, але надто переклали з безпохибних споминів чи записок (*ἐξ ὑπομνημάτων ταύτην ἀψευδῶν μεταφράσαντες*).

2. Маємо тепер чимало редакцій легенди про Будду, та ані одна з них не відповідає в повні нашій повісти; ще найблизше до неї стоїть, як бачить ся, китайська переробка первісно санскритської *Abhinishkramana-Sūtra*.

¹⁾ Z o t e n b e r g, Memoire стор. 58—61.

3. Дуже правдоподібно, що грецька повість не тільки в догматичних частинах, але і в оповіданнях не є перекладом, але свobodною переробкою індійського оригіналу; тільки деякі частини, нпр. притчі, перекладані були майже дословно.

4. Між індійським оригіналом і грецьким текстом не було, здається, ніякого посереднього тексту; в усякім разі звісні нам орієнтальні версії, а власне арабські, гебрійська і етнопська, се переклади або переробки грецького тексту¹⁾.

Цотенбергова праця, котру французький учений Галеві у своїй рецензії справедливо назвав книгою „богатою на результати вельми цікаві і несподівані, що ними збагачується літературна історія воюючого християнства“²⁾, дала сильний імпульс до дальших дослідів над жерелами грецької повісти. Поперед усього зацікавились орієнталісти тим, щоби ближше вияснити відносини між грецьким текстом і арабськими версіями. Ще 1866 р. в своїй виданій поеми Гю де Камбре вказали Цотенберг і Майер на широке розповсюдження історії про Варлаама не тільки серед орієнтально-християнських сект³⁾, але також серед Магометанців. Не було се для них тайною, що магометанські переробки досить відмінні від грецького тексту, і для того прийняли були що найменше два переклади на арабську мову і що найменше три арабські переробки повісти про Варлаама. По їх думці оден арабський переклад зроблений був безпосередно з грецького і сей переклад прийняли дві великі християнські секти, Мельхіти і Якобіти. Якобітську версію перекладено в XVI віці на мову етнопську, а пізнійше також на вірменську. Магометанська переробка мала бути зроблена на підставі сирийського, тепер затраченого перекладу грецької повісти. Видавці говорили про дві магометансько-арабські переробки сеї історії: одну поетичну, на арабській мові затрачену, та в XIII віці перекладену на гебрійську мову іспанським Жидом Ібн Хісдаєм пз. „Царевич і дєрвіш“, і другу скорочену прозову: уривок її знайшов 1853 р. Бляу у Константинополі під титулом „Витяг із книги одного з найзнаменитших мудрців Індії, книга повна проречистих натяків, приємних виразів і гарних ідей“⁴⁾. Сеї генеа-

1) Zotenberg, Memoire, ст. 65—66, 63—69.

2) Revue de l'histoire des religions, t. XV. Paris 1887, стор. 105.

3) Кассель сидкував си доказати, що головно секта Манїхеїв була тим мостом, що провадив впливи буддійські на захід і по троха — західні до Індії.

4) Zotenberg und Meyer, op. cit. стор. 310; Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, VII, 400.

льотії ориентальних редакцій, за якою, як згадано, пішов і Кірпичніков, держить ся Цотенберт ще 1885 р. у своїм „Memoire“, при чім годить ся ще завважити, що в додатку до своєї праці він подав витяги з грецького, гебрійського і етиопського тексту, та зовсім поминув той арабський прозовий переклад, про який із статі Бляу'а те тільки було звісно, що грецьке імя „Варлаам“ виглядало там „Білявгар“.

Ся назва мала стати ся вказівкою для дальших досьлідів. В р. 1872 видали Йосиф Редігер і Август Міллер у оригінальнім текстї разом зі своїми поясненнями арабський твір звісний уже й перед тим арабістам під назвою *Kitāb al Fihrist*. Є се щось немов староарабська історія літератури, а радше толкована бібліографія, написана в IV віці гіжри, себ то в XI віці нашої ери. В тій книзі знайшли ся титули кількох творів, де говорило ся про Білявгара а надто ще про *Būdāsif*а, при чім було сказано, що всі ті твори — переклади із пеглевійської (староперської) мови. І так мав Араб Габаля ібн Салім, що жив у IX віці нашої ери, крім иньших „індійських книг“ перекласти з пеглевійської мови також „*Kitāb Būdāsif wa Bilavhar*“ і якусь иньшу „*Kitāb Būdāsif*“. В тім самім віці мав також якийсь Абан ібн Габд аль Гумаїд ібн аль-Ляхік ар-Ракаші, званий коротко Абан аль-Ляхікі (умер в р. 200 гіжри, себ то в р. 815 нашої ери) переробити на вірші „*Kitāb Bilavhar wa Būdāsif*“. Ще в 1849 році висловив французький арабіст Рено (Reinaud) думку, що „*Būdāsif*“ (у деяких рукописах Фігірїста пишеть ся „*Juwāsif*“, а у арабського історика Масуді „*Jūdasf*“) є те саме слово, що індійське „*Bodhisattva*“ — прозвище Будди в часї, коли він ще боров ся з ріжними спокусами¹⁾. Та нема й сумніву про те, що се те саме імя, яке в грецькій повісти являєть ся в формі „Йоасаф“.

Колиж таким робом дане було безсумнівне свїдоцтво про те, що Араби в IX віці мали кілька книг про Будасіфа і Білявгара, по части перекладених із пеглевійської мови, а по части поетично перероблених на основі таких перекладів і називаних загалом індійськими книгами, то для вчених явила ся цікава задача — дослідити, чи декотра з тих книг не доховала ся до нашого часу. І справді таку книгу віднайдено і то аж в кількох рецензіях.

¹⁾ Будда значить просвїчений, той, що дійшов до цілковитої ясности; бодісатва — той, що ще добиває ся тої ясности (боді). Про Будду і его вчене маємо коротку та багату змістом статю Леона Фера „Будда і Буддизм“, перекладену мною з французького і видрукувану в Житю і Слові т. I і II.

Вже в 1878 р. вказав монахійський орієнталіст Ернст Кун в *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (т. XXIV, стор. 480) на те, що арабський рукопис з назвою Білявгара замість Варлаама, згаданий Бляу'ом ще в р. 1853, привезений ним з Константинополя і подарований бібліотеці Німецького Орієнтального товариства, де в яких точках мабуть ближший до згодного індійського оригіналу, ніж грецький текст. Спонуканий Куном зачав 1883 р. звисний семітіст Фріц Гоммель студіювати сей рукопис. В р. 1887 подав він сесому конгресови орієнталістів, що відбувався у Відні, текст сего рукопису разом зі своїм вступом, що в ученому світі зробив досить велике вражінє. Ся Гоммелева праця була ще в тім самім році видрукувана в розправах конгресу (*Verhandlungen des VII Orientalistenkongresses, semitische Section*, стор. 115 і далі) і виїшла також окремою відбиткою¹⁾.

Порівняне арабського тексту з грецькою повістю з одного боку, і з гебрійською Ібн Хісдаєвою поемою „Царевич і дєрвіш“ з другого боку довело проф. Гоммеля до переконання, що не тільки арабський текст є витяг із якоїсь арабської версії перекладеної безпосередно з пеглевійської мови, але також Ібн Хісдаєва книга є гебрійська переробка тої самої, перекладеної з пегленійського, значить, не грецької, а передхристиянської редакції повісти про Варлаама. „Таким робом гебрійська переробка набирала очевидно зовсім иньшої вартости і являла ся нараз вельми важним явищем в історії Варлаамової легенди“²⁾.

Гоммель уважав за певну річ, що одна з тих книг, які були записані в Фіргісті як переклади з пеглевійської мови, а власне та, що мала титул „Книга Б-л-в-г-ра (вокалізація в тих старих книгах звичайно досить неозначена) і Будасіфа“, мусіла бути оригіналом, із котрого грецький автор переробив свою повість. А що ті книги тільки в IX віці по Хр. були поперекладані з пеглевійської мови на арабську, а про безпосередню запозику грецького автора з пеглевійського тексту годі було думати, то виходило доконче, що грецька повість не могла бути написана найдалі коло 634 р., як доказував Цотенберґ, але мусіла бути зложена що найранііше аж коло половини IX віку, значить, десь коло р. 850 (*Fritz Hommel*, *op. cit.* стор. 11). Що автор грецької повісти мусів користу-

¹⁾ Fritz Hommel, *Die älteste arabische Barlaam-Version*. Wien 1887. Подані вище подробиці з Фіргіста взяті з сєї розправи, стор. 4—7, 8, 9.

²⁾ Fritz Hommel, *op. cit.* стор. 10.

вати ся арабським взірцем, за сим промовляла по Гоммелевій думці транскрипція назви Bûdâsif на Jûwâsif, що в грецькій азбуці безпосередно давало Ἰωάσαφ; у арабським письмі така транскрипція була дуже легка, натомісць у неглевійським зовсім неможлива (тамже стор. 8).

Досить полегко обійшов ся проф. Гоммель с тими фактами і поглядами, які подав Цотенберґ на доказ, що грецька повість про Варлаама і Йоасафа не могла бути написана пізнійше, як у 634 році. „Всі инші причини, які наводить Цотенберґ доказуючи, що християнська повість написана ранійше, ніж в часі Івана Дамаскина, мусять уступити перед сим (себ то перед свідоцтвом Фіґріста, подібністю грецької повісти до Ібн Хідаєвої поеми, яку Гоммель уважав вірним зразком неглевійського ориґіналу, і неможливістю допущеня вьнших жерел грецької повісти, як тільки арабські). Противно, Цотенберґові докази промовляють по части навіть за написанєм грецької повісти аж у VIII або IX віці, а зглядно за свобідною переробкою якогось арабського взірця списаного з неглевійського ориґіналу. Змальовану в повісти ситуацію, що по Цотенберґовій думці так добре відповідає часам Хозроя Ановшірвана, можна так само добре вяснити тим способом, що первісний неглевійський текст правдоподібно мусів бути зложенний в часі того перського короля. Щож нарешті доторкаєть ся доґматичних поглядів у грецьким Варлаамі, що для Цотенберґа становлять також доказ написаня сеї повісти перед 634 роком по Хр., то так само легко можна собі подумати, що автор, пишучи в IX віці (як я припускаю) мав собі взірцем в теолоґічних справах якийсь доґматичний твір із тої доби, про яку говорить Цотенберґ і в дусі того твору переробив материял узятий із середньоперсько-арабської книги“ (тамже стор. 12). Слова, які я підчеркнув у сьому цитаті, показують доста ясно, на яких хитких підставах опирає ся Гоммелева аргументація. Чому Цотенберґові докази за написанєм грецької повісти перед р. 634 мають промовляти власне за написанєм тої повісти в VIII або IX віці, се для нас цілковита загадка, бо вони ж мусять промовляти против того. Чи описану в грецькій повісти політично-реліґійну ситуацію, що по думці Цотенберґа відповідає добі і особі Хозроя Ановшірвана, можна вяснити таким способом, що буцім то пізнійший грецький автор знайшов ті характерні риси вже в своїм арабським взірці, а автор арабської редакції взяв їх із неглевійського ориґіналу, що міг повстати в часі Хозроя, се треба було доказати порівнюючи дотичні уступи грецької повісти з арабським текстом

і бодай з тою найстаршою (по Гоммелевій думці) парістю пеглевійського оригіналу, яка дійшла до нас, себ то з гебрійською Ібн Хісдаєвою поемою, та Гоммель сего не вчинив. Так само хиткою і самовільною видаєть ся нам і Гоммелева думка про догматичну часть грецької повісти; годі припустити, щоб автор, компілюючи так механічно, міг був довершити такого суцільного, річево і стилістично заокругленого твору, як грецька повість про Варлаама. Та замість дальшого розбору поглядів висказаних Гоммелем в р. 1887 досить буде зазначити, що швидко потім, у своїй дальшій праці про ту саму повість (про неї дальше буде мова) він сам сильно позмінював деякі свої погляди, а иньші поминув мовчки, приймаючи без дальшої аргументації зовсім відмінні думки.

Ще заким вийшла друком Гоммелева праця „Die älteste arabishe Barlaam-Version“ у Відні, появила ся в Петербурзі в „Запискахъ восточнаго отдѣлення Археологическаго общества“ (т. II, 1887, стор. 166—174) рецензия на Цотенбергову працю про Варлаама і Йоасафа, написана петербурьським ориенталістом бароном Розеном. В тій рецензії бар. Розен звернув увагу вчених на розвій старої грузинської (теоргійської або іверської) літератури, що власне був докладно вияснений в цікавій, по російськи написаній книжечці Цагареллі пз. „Извѣстія о памятникахъ грузинской письменности“ (С. Петербургъ 1886). Цагареллі показав на основі докладної знайомости старих памяток, що початки грузинської літератури сягають V і VI віку по Хр., що вже з другої половини IX віку маємо докладно датовані грузинські рукописи, що вже тоді перекладано обширні твори Отців церкви з грецької мови на грузинську. Осередком писательської діяльності Грузинів у тій найдавнійшій добі від V до IX віку були монастирі позакладані тринацятьма сирийськими Отцями в Грузії, а також деякі иньші монастирі в Сирії й Трапезунті, на Синаї, на Олімпі і Афоні, в Константинополі і Палестині, де поперед усього треба згадати про славний монастир св. Сави на половині дороги між Єрусалимом і Мертвим морем. Аджеж перший основник сего маанастиря, св. Сава, як доказав Цагареллі у иньшій своїй розвідці¹⁾, був також Грузин родом і причинив ся також своєю працею до перекладу Біблії на грузинську мову, dokonаного в V—VII віках.

---

¹⁾ Zagarelli, Historische Skizze der Beziehungen Grusiens zum heiligen Lande und zum Sinai (Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins, Bd. XII, 1889, стор. 32 ід.).

Та який же зв'язок має ця тема з повстанням повісти про Варлаама? Вже сама згадка про монастир сьв. Сави, де по словам титулу грецької повісти мала бути написана ця повість, є стичною точкою, та не одинокою. Розен пригадує, що деякі рукописи грецького тексту приписують їго авторство Евфимієви Грузинові і то так, що він мав сю книгу перекласти з іверської (грузинської) мови на грецьку. Цотенберг не признав тим додаткам ніякого значіння вважаючи неможливим, щоби такий знаменитий і важний твір міг в ту пору (в VII віці) бути написаний якоюсь нецивілізованою мовою. Надто він завважив, що грецькі цитати в повісти були брані очевидно з грецької Біблії, а не перекладені разом з рештою тексту з якоїсь чужої мови. Та от досліди Цатареллі в грузинських жерелах достарчили вельми цікавих звісток про сего Евфимія Грузина, що вмер в р. 1026. Не досить, що він поперекладав цілий ряд Отців церкви на свою рідну мову і від наймолодших літ дуже добре вмів по грецьки, так що міг перекладати і з грузинської мови на грецьку, а де того було треба, вставляти безпосередно з грецького тексту цитати з Отців церкви і виривки з Біблії, — ми довідуємося виразно із Життя сьв. Івана і сьв. Евфимія, написаного незабаром по Евфимієвій смерті грузинським єпископом Юриєм II. (умер 1066 р.), що сей Евфимій писав не тільки по грузинськи, але також по грецьки, і що більше — „поперекладав із грузинської мови на грецьку Балаварі, Абукура і деякі иньші книги“. Що Balavari є Bilavhar-Barlaam, про се нема ніякого сумніву; так ось по Розеновій думці і маємо друге, зовсім неспідожене свідощтво на те, що грецька повість мусить мати якийсь зв'язок з особою грузинського монаха Евфимія, а вказівка венецького рукопису криє в собі якесь більше зерно правди, ніж се хотів признати Цотенберг¹⁾.

„Наша думка така — так формулував свої погляди бар. Розен — що всі темні точки в історії розширення повісти про Варлаама можна буде найліпше вияснити, коли приймемо, що її повістєва основа уже в християнській одежі списана була монахом Іваном в початку VII віку в монастирі сьв. Сави — може сирийською мовою; що півнійше грузинські монахи того самого монастиря переклали сю „душеспасительну“ книгу, придатну для новонавернених, на грузинську мову і розширили по Грузії, аж поки

¹⁾ Не мавши спромоги користувати ся самою Розеновою рецензією („Записокъ Археол. общ.“ я не міг знайти ані у віденьських ані у львівських бібліотеках), я виймаю приведені тут деталі з розвідки Гоммеля, доданої до книжки Вайсльєвіца, про яку зараз буде мова.

св. Евфимій Грузин на початку XI в. (коло р. 1000 по Хр.) перекладаючи її знов із грузинської мови на грецьку, не надав їй тої артистично закінченої форми, в якій вона являється нам у грецькій повісті. При тім здобутки, до яких дійшов Цотенберг резбуючи характер цілої „теологічної системи“ нашої повісті, ані крихти не перечили би нашому припущенню. Строго правовірне становище в питаню про дві волі, енергічна полеміка против монотелетів — отсе характерні признаки, що являються однаково на місці у правовірного писателя VII чи й XI віку, а ще тим більше у грузинського писателя. Суперечка і полеміка про ті і иньші христологічні питання в тих часах і ще значно пізнійше властиво не була ніколи доведена до кінця дякуючи істнованю двох могучих і енергічних монофізитських церков, вірменської і сирийсько-якобітської. Нам здається навіть, що св. Евфимій Грузин, котрий так багато трудився виучуючи та перекладаючи твори Отців церкви, а в першім ряді твори Григорія Ніського і Василя Великого, міг власне скорше ніж хто будь иньший надати цілому оповіданю строго правовірну, двотелетичну закраску як раз в полемічнім намірі проти вірменської і якобітської церкви і що ся полемічна закраска причинила ся не мало до широкої популярности, яку здобула собі грецька повість в візантійській державі починаючи від XI віку (ранійше не можна доказати її істнованя в історії літератури!). Що ж доторкається до иньших, не спеціально догматичних признак, які по думці Цотенберга примушують віднести грецьку повість до VII віку, як ось цілковитий брак натяків на Іслям, зятягнене ріжних прихильників поганьства, особливо прихильників дуалізму (Персів) під назву Хальдейців (Матів), то св. Евфимій не мав ніякої причини змінювати се все, поминаючи вже те, що всі ті признаки зовсім не такі виразні, щоби мали безоглядно доказову силу і не допускали якого будь иньшого виясненя¹⁾.

По Розеновому розуміню, до котрого і Гоммель „взагалі міг тільки прилучити ся“, хоча воно опрокидало его власне твердження, так рішучо висказане в 1887 році, про неможливість повстаня християнської редакції повісті в Сирії перед другою половиною VIII віку, мусіли б ми ось як уявити собі повстане грецької повісті. Ще в початку VII віку монах Іван із монастиря св. Сави напи-

¹⁾ Dr. Nathan Weisslowitz, Prinz und Derwisch, ein indischer Roman enthaltend die Jugendgeschichte Buddhas, in hebräischer Darstellung aus dem Mittelalter nebst einer Vergleichung der arabischen und griechischen Paralleltexthe, mit einem Anhang von Dr. Fritz Hommel. München 1890, стор. 138—140.

сав — може по сирійськи — першу християнську редакцію повісти „на основі оповідань і книг перекладених з індійського“. Сю редакцію перекладено або властиво перероблено потім на грузинську мову для цілей катехизації, і аж із грузинської мови коло р. 1000 переклав або властиво знов і то далеко обширнійше переробив її Евфимій Грузин на грецьке. Легко бачити, що таке розуміне, хоч і яке воно дотепне та принадливе, насуває багато трудностей. Бо по перше, старе питанє про жерела першої християнської редакції, чи вона була написана по сирійськи, чи не по сирійськи, все таки лишаєть ся неполагоджене. По друге, насуває ся питанє, які відносини мають грузинські редакції повісти — коли вони доховали ся до наших часів — до грецької і до арабської та середно-перської. По третє, Розенове припущенє не тільки не усуває трудностей, які чинить християнсько-догматична часть грецької повісти, але ще й побільшує їх. Як би було можна всю ту часть книги покласти на карб самого Евфимія Грузина, то можна би ще сяк так на тим заспокоїтись. Та Цотенбергові виводи змусили Розена до признаня, що Евфимій знайшов уже деякі догматичні уступи в своїм грузинським а зглядно в первіснім сирійським оригіналі і зовсім без зміни завів у свою книгу. Легко зрозуміти, що в таким разі також цитати з Біблії і Отців церкви, якими пересипані ті уступи, мусіли бути написані з разу по сирійськи, а потім по грузинськи, а в кінці з грузинського були перекладені на грецьке разом з рештою тексту, отже конечно були б мусіли явити ся в формі відмінній від грецького оригіналу.

Та будь що будь Розенові уваги дали початок до нового шуканя за незвісними доси орієнтальними версіями Варлаамової повісти. Особливо важно було тепер віднайти єї грузинську редакцію. І справді пощастило ся молодому грузинисту Н. Маррови в р. 1888 знайти грузинську редакцію, хоч і в дуже пізнім, бо в р. 1868 зладженім відписі. Та рівночасно довідав ся д. Марр, що в Тіфлісі знаходять ся також далеко давнійший оригінал сего відпису. Сей оригінал був з давен давпа властністю грузинської королівської сім'ї, поки єї потомки не дарували його надворному сьвященникови Мелітаурову, котрого син і доси має той рукопис у своїм посіданю. Та д. Марр не міг бачити сего старого рукопису, тож і опублікував у третьому томі петербурських „Записокъ восточнаго отдѣленія Имп. Русскаго Археологическаго Общества“ вельми інтересні уривки з новочасного відпису, додавши до них детальний перегляд змісту цілої повісти, деякі уваги про єї мову і російський

переклад виписаних уступів та порівнявши їх з відповідними уступами грецької та арабської редакції¹⁾.

Ся грузинська редакція має напис: „Мудрість Балавара. Твір отця Софрона палестинського, сина Ісаакового“. Автор розпочинає своє оповідане ось якою увагою: „Коли я раз зайшов був до краю Етіопії, знайшов я в бібліотеці індійського царя отсю книгу, де описані єго діла“ (Н. Марръ, ор. cit. стор. 3). Д. Марр не займає ся в своїй праці сею увагою; се вчинив тільки проф. Гоммель в додатку до названої вже книжки Вайсльовіца; розбираючи сю працю ми повернемо ще й до сеї уваги. Що доторкаєть ся самої грузинської редакції віднайденої Марром, то ми лишаємо собі єї детальний розбір і порівнанє з иньшими редакціями повісти до дальшого розділу, а тут зазначимо тільки загально, що хоча вона й не справдила Розенової гіпотези про авторство Евфимія (єї автором являєть ся зовсім не Евфимій, а Софрон син Ісааків), то все таки дала науці нову і вельми цікаву загадку до розгаданя, причинила ще оден вузлик до запутаного і без того питаня про вандрівку нашої повісти між Індією і Сирією, та тим самим заострила цікавість учених до дальшого дослїду.

Майже рівночасно з Марровим відкрїтєм у Тїєлїсі знайшов иньший молодий петербурський учений С. Ольденбургі у Лондонї в Британськїм Музеї перський рукопис, недавно закупилений Музеєм і записаний у каталозї під ось яким заголовком: „Kissah-i-Balūhar u Yūzāsaf, a moral Persian tale, related by Ibn Bābawaih“. Він опублікував уривки з того рукопису і переклад деяких притч, що є в єго текстї, в р. 1889 в четвертїм томї „Записокъ восточнаго отдѣленія Имп. русск. Археологическаго общества“ під заголовком „Персидскій изводъ повѣсти о Варлаамѣ и Юасафѣ“ з тою увагою, що перський текст являєть ся без сумнїву старшою редакцією від грецького, та все таки очевидно се не є первїсна редакція, а неначе компіляція з двох ріжних редакцій. З рештою автор не вдає ся в розбір спорних питань лїтературної історії нашої повісти, а вдовольняєть ся публікацією частини тексту і перекладом декількох уступів, зазначаючи велику схожість початкових уступів

---

¹⁾ Н. Марръ, „Мудрость Балавара“, грузинская версия душеполезной истории о Варлаамѣ и Юасафѣ“. Отдѣльный оттискъ изъ „Записокъ восточн. отдѣл. Имп. русск. Археолог. Общ.“ т. III, стор. 223—260. За ласкаве розстаранє мнї сеї і цитованої далї праці С. Ольденбурга складаю тут щирю подяку Впов. С. Г. Щербатскому.

перського тексту с тим арабським уривком, що опублікував Гоммель¹⁾.

Важність Ольденбурґового відкриття швидко була затемнена иньшим відкритєм. Ще в р. 1887 обіцяв Гоммель подбати про докладний дословний переклад Ібн Хісдаєвого гебрейського тексту поеми „Царевич і дервіш“ — „задача, котрою почав займати ся оден із моїх учеників, д. Вайсльовіц із Угорщини“²⁾. Ся праця д. Вайсльовіца появила ся справді в р. 1890, коли текст гебрейського віршованя через иньші доконані тимчасом відкритя стратив майже всяку вартість для критичної реконструкції того арабського тексту, що був перекладом неглевійського. Із самої праці Вайсльовіца, котру Кун називає „претенсiональною та вбогою на придатні здобутки“ (E. Kuhn, Barlaam und Joasaph, 41) можемо переконатися, що Ібн Хісдай не перекладав арабського тексту вірно, а тільки перероблював знайдені в ньому епічні і догматичні части по своїому для вжитку побожних Жидів. Окрім резюме Ібн Хісдаєвого тексту (стор. 15—38) подав Вайсльовіц також детальне порівнянє гебрейського, арабського і грецького тексту; для арабського користував ся Вайсльовіц рукописом, що віднайшов Бляу у Константинополі і якого текст опублікував Гоммель у Відні — він звісний в науці під назвою рукопису з Галле (в Галле міститься бібліотека Німецького Орієнтального товариства, котрій подарував Бляу сей рукопис).

Та книжка, що вийшла під фірмою д. Вайсльовіца, цікава і важна для нас задля додатку написаного Ф. Гоммелем, що обіймає три аркуші друку і становить новий крок у розвою наукових дослідів над нашою повістю. Проф. Гоммель оповідає тут, що первісно мав намір швидко по виданю книжки Вайсльовіца опублікувати німецький переклад виданого ним у Відні арабського тексту під заголовком „Найстарша неіндійська форма історії молодих літ Будди, перекладено з арабської мови з додатком вступу про грецьку повість про Варлаама“. Та він не виконав сего наміру, що вже в самім заголовку був би правдоподібно мав помилку, а згадані вже нами праці Марра і Ольденбурґа, а також лист бар. Розена навели його на слід нового арабського рукопису з історією про Варлаама. В короткій увазі в третім томі „Записокъ вост. отд. Имп.

¹⁾ С. Ольденбургъ, Персидскій изводъ повѣсти о Варлаамѣ и Иоасафѣ (Отдѣльный оттискъ изъ „Записокъ восточн. отд. Имп. русск. Археолог. Общ.“ томъ IV, стор. 229—265), стор. 1—6.

²⁾ F. Hommel, Die älteste arabische Barlaam-Version. Wien 1887, стор. 53.

Археол. Общ.“ подав барон Розен звістку про Ольденбургове відкриття в Лондоні, а до початку знайденого там перського тексту — „Ібн Бабавайгі написав у книзі, що має заголовок „*Kamāl ad-dīn u tamām an-ni 'mat*“, на підставі безпосередньої запозички від Мугаммада Ібн Закарії ось яке справоздане“ і т. д. — додав короткі історико-літературні вказівки. Він звернув увагу на те, що Ібн Бабавайгі, се звісний шиїтський писатель Аль-Куммі (умер 991 р. по Хр.), а Ібн Закарія правдоподібно славний лікар Ар-Разі (Rhases), що вмер у р. 930 (N. Weisslowitz, op. cit. 129—131). А що оба ті мужі були арабські писателі, то Розен почав шукати їх творів і справді знайшов у недавно перед тим виданім другим томі каталога арабських рукописів королівської бібліотеки в Берліні, зладженого Альвардтом, також занотований рукопис твору „*Kamāl ad-dīn*“ Ібн Бабавайгія. На сей рукопис він звернув увагу проф. Гоммеля, і сей справді віднайшов д. 31 січня 1890 р. в тім рукописі арабський оригінал перського тексту відкритого в Лондоні Ольденбургом (тамже, стор. 131—132). Та що Аль-Куммі (Ібн Бабавайгі) жив аж до кінця X віку, а Ібн Закарія, з якого він мав черпати, також іще належить до X віку, то знов таки являєть ся питане, чи можна тут говорити про се, що ось то „маємо перед собою найстаршу неіндійську форму історії молодих лїт Будди“ і які відносини всіх тих текстів між собою і до грецького тексту?

Лишаючи порішене сих питань до дальшого розділу зазначимо тут тільки, що Гоммелеві занадто поспішні відповіді не можуть нас задовольнити і в значній часті були опрокинені Куном, котрого праця „*Barlaam und Joasaph, eine bibliographisch-literargeschichtliche Studie*“ вийшла в 1893 році в XX-тім томі розправ кор. баварської академії наук (I кляса) у Монахові. Після знаменитої студії Цотенбергової є Кунова праця другим важним кроком наперед у студиях над нашою повістю, хоча Кун зачеркнув собі трохи тісніші границі. Всю історію вандрівки нашої повісти по Європі він подав тільки в формі бібліографічного покажчика; те саме вчинив і з історією наукового дослїду над нею, а за те головну вагу своєї праці поклав на розбір орієнтальних текстів і їх відносин до грецького — розд. III. *Literargeschichtliche Erörterung über den Ursprung der Legende und das Verhältniss des griechischen Textes zu den älteren orientalischen Versionen*, стор. 8—40. Сей розділ — взірцевий з методологічного погляду і свідчить про обширні відомости монахійського професора та zarazом про велику бистроту в парі с критичною поздержливістю. На підставі згаданих

доси ориентальних редакцій, а надто ще одного арабського тексту, виданого перед кількома роками в Бомбеї, Кун ближше ніж усі дотеперішні вчені підходить до реконструкції пеглевійського оригіналу нашої повісти, а порівнюючи той здогадний оригінал з буддиськими книгами про життя Будди (головно з Лялїтавістарою і Абгінішкрамана-Сютрою) доходить до висновку:

1) що пеглевійський твір не був дословним перекладом ніякого буддиського твору, але що його автор свobodно користувався всею буддиською традицією;

2) що автором сего пеглевійського оповідання був християнин, правдоподібно із секти Несторіян, що в IV—VII віках була значно розширена в Персії і Бактриї і породила цілу, тепер затрачену християнську літературу на пеглевійській мові, і врешті

3) що з пеглевійської мови перекладено сей твір з одного боку на арабську, надавши йому магомеданську закраску, а з другого боку на сврийську, з якої пішли переробки грузинська і грецька.

Отсі Кунові висновки, обставлені солідним науковим апаратом, треба вважати на тепер „остатнім словом науки“ в справі новстання нашої повісти. Новіші праці про сю тему, які повиходили на англійській мові, не можуть ні в чому рівняти ся з Куновою. І так видана в Калькутті 1895 р. книжка „The story of Barlaam and Joasaph: Buddhism and Christianity, edited by K. S. Macdonald, M. A., D. D., fellow Calcutta university“ була приспособлена головно для вжитку слухачів калькутського університету, подаючи їм староанглійські тексти переробок Варлаамової повісти з фільольогічним апаратом потрібним для вивчення староанглійської мови. Тільки у вступі, що обіймає 61 сторін, д. Макдональд, як видно, духовний і місіонер, не заявляючи нічим знання обширної європейської літератури про нашу повість (окрім англійської) розводить широку полеміку з тими англійськими писателями, що признають висіість буддизму над християнством або твердять, що й само християнство повстало не без впливу буддизму. Що до самої повісти про Варлаама і Йоасафа, то Макдональд назирає на те, що буддиською в ній може вважати ся тільки сама фактична канва, та в грецькій переробці вона пронята так наскрізь християнським духом і всякий слід буддиських доктрин був із неї так старанно виключений, що ми сміло можемо вважати грецького Варлаама і Йоасафа твором зовсім новим і щиро християнським; коли шукати для него живих історичних взірців, далеко справедливійше буде вказати на свв. Антонія Тебаїдського, праотця християнського аскетизму, ніж

на індійського царевича, основника атеїстичної доктрини прозваної буддизмом (Macdonald, op. cit. LVIII—LX).

Не посунув справи даліше і найновіший історик нашої повісти, Йосиф Джекобе, що посвятив їй гарно видану книжку пз. „Barlaam and Josaphat. English Lives of Buddha, edited and induced by Joseph Jacobs. London 1896. Published by David Nutt in the Strand (Bibliothèque de Carabas, vol. X). Він опер ся майже у всьому на Куновій праці, а де силкуєть ся вийти по за неї і ставити власні здогади, там праця єго має дуже сумнівну вартість. Праця та розпадаєть ся на пять розділів (крім додатків), а то: 1. Грецький Варлаам (згадано про справу сьвятости Варлаама і Йоасафа, питане про авторство Івана Дамаскина, котре автор відкидає ідучи за Цотенбергом, про час написаня грецького тексту, про відкрите Апольогії Арістїдової і иньших вставок в текстї грецького Варлаама, що все доводить автора до висновку, що сей текст мусїв бути написаний не пізнїйше, як коло р. 600 по Хр.); 2. орієнтальні редакції (з огляду, що в грецькім текстї є вставки взятї з давнїйшої греко-християнської літератури, автор сверджує, що грецький текст не є переклад, а твір в значній мірі оригінальний, далї обговорює недавно повіднаходжені орієнтальні редакції нашої повісти і подавши Кунову генеальогію їх не згоджуєть ся з нею о стілько, що вважає грузинський текст переробкою арабського, а далї виступає проти Кунової думки, буцім то пеглевійський текст був уже сам твором християнським і твердить, що той текст майже зовсім не мав ніякої теологічної тенденції, а що в ньому захвалювано аскетизм, се нічого не доказує, бо всі релїгії його захвалюють; книжка була люблена прихильниками всіх релїгій не задля своєї теології, а задля чудових притч; правдоподібно пеглевійський текст не був, як твердить Кун, оригінально написаний тою мовою, а мав собі якийсь індійський оригінал так само, як байка Бідуаєві і иньші буддїйські твори, що в нечисленних переробках перевандрували з Індії до Європи); 3. Варлаам у Індії (автор згадує про увагу Діота до Коуто, про відкрите буддїйської основи Варлаама Лябулєем і Лібрехтом, а опираючись на Кунових висновках потожсамлює імя Йоасафа з індійським словом Bodhisattva, а Βαρλαάμ з індійським Bhagavan, що є також одним із прозвищ Будди і доходить до думки, що пеглевійський текст повісти був простим перекладом індійської книги, що мала титул „Bhagavan Bodhisattvascha“); 4. Притчі Варлаамові; 5. Варлаам у Європі — коротенький нарис, до якого додано генеальогічне дерево ріжних орієнтальних і європейських перекладів та переробок нашої повісти. Найціннішою час-

тиною Джекобсової праці є розділ про притчі і доданий до него „Appendix“ з багатою бібліографією кожної притчі. Їго гіпотеза про буддиський оригінал пеглевійського тексту є собі гіпотеза, що поки що висить у повітрі і ані на крок не посуває наперед нашого знання, бо і пеглевійський текст і отся здогадна буддиська книга затратились, а сам індійський титул, хоч і як дотепно скомпонований, нічого ще нам не говорить.

Остання що до часу праця про нашу повість знов вертає до детального розсліду поодиноких редакцій. Маю тут на думці статтю Ф. Конїбіра, що займаєть ся спеціально історією переробок нашої повісти на мови грузинську і вірменську (F. C. Conybeare, *The Barlaam und Josaphat Legend in the ancient Georgian and Armenian Literatures*, друковано в вістнику *Folk-Lore*, т. VII, London 1896, ст. 101—142). Коротку згадку про сю працю, єї зміст і важнійші здобутки подав проф. Крумбахер у своїй „*Byzantinische Zeitschrift*“ т. V. стор. 615; ласкавій увазі проф. Грушевського завдячую подане змісту рецензії Н. Марра, надрукованої в „*Журналъ Министерства Нар. Просвѣщенія*“, 1897, кн. IV. Опираючи ся головно на згаданій уперед Маррової публікації подає Конїбір виривки грузинського і вірменського тексту Варлаамової повісти в англійському перекладі, вживаючи для вірменського тексту крім друків також досить давніх рукописів. Автор звертає увагу на близьке свояцтво обох версій, тоб то грузинської і вірменської, і разом з Куном відкидає думку бар. Розена і проф. Гоммеля про те, буцїм то грецький текст є переробка грузинського. Та рівночасно Конїбір виступає против думки Цотенберга і Куна, буцїм то вірменський текст є тільки скорочена переробка грецького. Одинокий вихід із тої непевности, в якій стоїть доси питанє про родовід грецької повісти і єї ориґинальних своячок, бачить Конїбір у сьмільїй гіпотезї — прийняти факт існування старшого, затраченого грецького тексту, що пізнійше був перероблений і значно розширений також по грецьки, та в первісній формі був перекладений на сирийську мову. Отсей сирийський переклад грецького старшого Варлаама послужив жерелом для грузинської і вірменської версій; на доказ сего Конїбір наводить численні сирізими в сих обох переробках. Отже Марр у своїй рецензії на сю працю не признає їй високої стійности; наведені Конїбіром сирізими не промовляють до єго переконаня. Він думає, що в кінці XII або на початку XIII в. Асад переклав, може з деякими вкороченнями, повість про Варлаама і Йоасафа з якоїсь — якої? — мови на вірменську, а з сего перекладу на початку XV в. Григорий Хлатський зладив скороченє, і се ї в теперішня вірменська редакція. Приписка до старшого

перекладу, де автором его називається Асад, опублікована в Записках Вост. отд. V, 213. Від остаточних висновків Марр здержують ся, доки буде відома ширша вірменська версія повісти, що найшов свящ. Мосисян у Ешміадзіні (відомість про се подана в Зап. Вост. отд. V, 213). Докладніше обговорене Контібірових гіпотез лишаємо до дальшого розділу.

VII.

(Питанє про родовід ориєнтальних версій нашої повісти. Трудности его рішеня. Арабські тексти, їх відносини між собою і до Ібн Хісдаєвої переробки. Вірменська і грузинська версія і здогадний сирийський текст. Систематичне порівнанє змісту всіх ориєнтальних версій. Кунова гіпотеза про їх неглевійський оригінал, его християнське походженє і північно-буддійське жерело. Джекобсові замітки против Кунової гіпотези і їх критика. Брагманська концепція аскетизму і иньші сліди благманства в нашій повісти. Уваги про імена власні в ориєнтальних версіях нашої повісти. Варлаамові притчі і їх важність для дослїду первісної форми нашої повісти. Буддійська редакція повісти про Йоасафа і Ріс Девідсова гіпотеза про єї південно-буддійський початок. Закінченє.)

Вже з сего короткого перегляду найновіших праць про літературну історію повісти про Варлаама і Йоасафа могли читачі побачити, на якому полі сеї обширної ниви йде тепер найживіша робота. Від часу появи Цотенбергової праці для історії західно-європейських паростів сеї повісти лишило ся не багато дечого зробити; публіковані від часу до часу нові доповненя до Цотенбергової картини не змінюють єї головних контурів; тут майже не лишило ся місця для суперечок, хоча, розумієть ся, для детальної праці, особливо фільольогічної та історично-літературної є ще чимало поля (пригадаємо конєчність такої праці над самим грецьким текстом, конєчність критичного виданя старословянського перекладу, особливо его найстаршого рукопису, порівняня ріжних словянських перекладів з грецької мови і т. и.). За те від часу появи Цотенбергової праці віднайдено або простудновано докладніше стілько ориєнтальних версій, так розширено поле дослїду та заразом намножено стілько гіпотез і навалено стілько справдішніх трудностей, що відповідна розвязка всіх сих питань відсунула ся досить далеко в будуцуну, вимагає досить широкого обсягу знаня ориєн-

тальних мов і літератур і вивчення досить ще широкої програми публікацій та детальних підготовчих студій, не говорячи вже про можливі нові відкриття, що можуть усю працю відразу посунути наперед, але можуть також внести в неї нові комплікації і ще більше опізнити остаточне рішення.

Бажаючи на закінчене отсеї розвідки подати по зможі докладний і вірний образ сеї трудної і замотаної наукової дискусії я навмисно підчеркую трудність, особливо для не-орієнталіста, зайняти тут яке небудь самостійне становище або сказати щось нового. Як загалом у отсій розвідці, так особливо в сьому остатньому розділі я кладу собі далеко скромнішу задачу — познайомити читачів з теперішнім станом дослідів на сьому полі, переробляючи здобутки тих дослідів критично по своєму на підставі приступних міні книжок і материялів і зазначаючи свою власну думку поперед усього там, де дотеперішня наукова робота полишала ще прогалини або де висновки попередніх учених здають ся міні за надто слабо опертими. Може в такому разі й не слід було міні брати ся до такої роботи, та з другого боку мене піддержувала в моїм намірі та думка, що після праць Кірпічнїкова, Веселовського та Новаковича не було на жадній словянській мові праці про сю тему, котра би звела до купи здобутки новіших дослідів, а й з поміж західно-європейських праць після Цотенберга одинока на висоті науки поставлена розвідка Кунова написана так сухо, схематично і навантажена такою купою бібліографії, що для ширших кругів освіченої громади вона по просту не стравна. А в такім разі може й отся розвідка, хоч написана не-орієнталістом, сповнить свою скромну та не менше позиточну службу.

З того, що було сказано в попередніх розділах, знають уже читачі, що супроти грецького тексту повісти про Варлаама і Йоасафа, що став ся вихідною точкою для цілої маси переробок на всіх важнійших європейських мовах, маємо на сході ґруну арабських версій, далі одну перську і одну гебрійську, дві вірменські, дві коптійські і одну грузинську. Майже за кожною з тих версій, мов хвіст за кометою, тягне ся більший або меньшій ряд гіпотез що до їх початку і взаїмного генетичного звязку. Два найважнійші питання: 1) з якого взірця списував своє оповідане автор грецького тексту? і 2) який був первісний взорець, що з него вплили всі вьнші версії, значить, усї звисні нам орієнтальні, а також грецька? — ті два питання доси не діждали ся відповідної розвязки. Та багато непевних і суперечних здогадів висказано було вченими також про відносини між собою тих текстів, що ле-

жать між згодним первісним оригіналом та грецьким текстом повісти.

Візьмімо на сам перед найблизше споріднені між собою арабські тексти. Як ми вже згадували, автор Фіґріста згадує ось про які арабські книги, звісні йому вже в X віці: 1. Книга про Будду (Kitáb al Budd), 2. Книга про Юдасафа і Баляугара (Kitáb Yûdásaf wa Balawhar або Bilauhar), 3. Книга про самого Юдасафа (Kitáb Yûdásaf mufrad), 4. поема Абама ібн Абд-аль Гаміда прозваного Ракаші пз. Kitáb Balauhar wa Yûdásaf. Що з сих старих книг дійшло до нашого часу? Поперед усього нема сумніву, що пропала (або бодай доси незвісна) поема Ар-Ракаші, та вона для нашої студії найменше важна, бо автор її жив у X віці і зладив свою поему очевидно на підставі арабського прозового тексту. Тим важвійші були би три иньші книги, про які автор Фіґріста подає, що вони пішли з Індії разом з такими творами, як Каліла ва Дімна, значить, так само як і ся славна книга були на арабську мову перекладена з пеглевійської. Та з тих трьох книг знов дві пропали, хоч і не безслідно, і то власне ті дві, що оповідали про самого Будду, значить, давали редакцію зовсім відмінну від усіх тих, де головне місце займає не Будда-Йоасаф, а Варлаам-Баляугар. Лишила ся тільки одна з тих старих арабських книг, а власне та, що в повнешому реєстрі покладена на другім місці. Чи лишила ся вона в первісній старій формі, сего не можемо знати не знаючи нічого докладного про її текст; та про те нема сумніву, що її зміст переданий в повні в тій арабській книзі, що в р. 1888—89 була видана в Бомбеї пз. „Книга Баляугара і Будасафа з поученнями і порівняннями повними премудрости, на одвічальність меккського паломника шейха Нур-ад-діна Ібн Джівакгана, книгаря і властителя Хайдарітської і Сяфдарітської друкарні, друковано у Сяфдарітській друкарні в Бомбеї в р. 1306“, у вісімці, 286 сторін. Кун (ор. сіт. 15) стоїть на тому, що сю книгу взагалі можна вважати коли не зовсім вірною копією, то все таки безпосереднім і дуже близьким впливом старої Kitáb Yûdásaf wa Balauhar, хоча в деяких розділах згадуєть ся про Будду як про давнішого основника правдивої релігії, а деякі притчі, в суперечности до всіх иньших версій, вложено в уста Юдасафови, в чому Кун бачить відгуки затраченої книги „Kitáb al-Budd“.

Другий арабський текст, що заховав ся (і то не повно) в рукописі купленім Бляу'ом у Константинополі (тепер він знаходить ся в бібліотеці Нім. Орієнтального тов. в Галлі), опублікований Гоммелем у справозданнях сегого конгресу орієнталістів у Відні, а пе-

рекладений на англійську мову Регачком (E. Rehatsek, Book of the king's Son an the Ascetic, видрукувано в Journal of the Royal Asiatic Society, New Series, vol. XXII, стор. 119—155). Сей текст захований не весь, а уриваєть ся на тім, де Баляугар навернувши царевича на правдиву віру прощаєть ся з ним і відходить. Тай те, що заховало ся, се не повний текст, бо вже сам титул заявляє, що се „Витяг із книги одного славного індійського мудрця“. В сьому витягу пропущено всі назви крім Баляугара і того місця, відкв він приходить — Сарандіба, пропущено також чимало подробиць, та задержано всі притчі і то з виїмком одної в тім самім порядку, який є у бомбейським виданю; нового супроти сего видання тут нема нічогоіснько. Значить, нема сумніву, що сей „Витяг“ зроблений коли не з того самого тексту, який є у бомбейському виданю, то з его старшого оригіналу (гальський рукопис зладжений був у 1099 р. гіжри, значить коло 1700 р. нашої ери і міг мати основою ще значно старший рукопис).

Третій арабський текст, що віднайшов ся надто ще в перському перекладі, вставлений у обширну теологічну працю вченого Ібн Бабавайга Аль Куммі пз. „Kamâl ad-dîn wa tamâm an-ni'mat“. Початкові і кінцеві уступи нашої повісти згоджують ся й тут своїм змістом з бомбейським текстом; так само притчі йдуть по собі в такім самім порядку, як у бомбейським тексті. Тільки в середині оповідання, по упіменнях Баляугарових тут вставлено аж сім оповідань, яких нема ані в бомбейським ані в жаднім иньшій тексті. В числі тих оповідань є одно, що служить рамкою, в яку вставлено чотири иньші; оте рамкове оповіданє є не що иньше, як історія Будди, що сам з власного здогаду приходить до пізнаня правди, покидає батьківський дім і опирає ся жіночим покусам. Гоммель справедливо догадуєть ся, що вся ота вставка взята Ібн Бабавайгом із затраченої старої книги про самого Юдасафа (Kitâb Yûdâsaf mufrad), гл. Н o m m e l - W e i s s l o w i t z, op. cit. 176.

В дуже близькім свояцтві до арабських текстів є гебрейська Ібн Хідаєва поема. Поминаємо вже те, що й вона так само як гальський рукопис кінчить ся розлукою дервіша з царевичем і нічого не говорить про дальші пригоди наверненого; дуже правдоподібно, що в однім і другім тексті перерва оповідання власне в сьому місці вийшла випадково і нам нема потреби вдавати ся до гіпотези, що була якась арабська редакція, котра кінчила ся власне на сьому місці. Далеко важнійше те, що виказав Вайсльовіц, а власне дуже близька, декуди мало що не дословна схожість гебрейського тексту з арабським і то власне з „витягом“ гальського

рукопису. Правда, при кінці своєї праці подавав Ібн Хісдаї дещо з власного концепту, а радше з жидівської літературної традиції, та про те ми мусимо вважати його книжку парістю арабських текстів, а не переробкою грецького, як з разу думали деякі вчені, в тім числі й Цотенберг.

Всі отсі тексти в своїй теперішній формі без сумніву пізніші від грецького, бо ж звісно, що й уся арабська література повстала і розвила ся аж по Магометі. Та про те вони виявляють форму оповідання де в чому старшу від грецької, бо їх спільний оригінал був старший від грецького тексту і ближший до самого жерела традиції — індійського буддизму. Порівнюючи всі ті тексти між собою ми можемо в дуже значній частині реконструувати той спільний оригінал; доконане сеї роботи — головна заслуга Е. Куна і ми далі покористуємося нею зводячи в табеляричній формі її здобутки.

Лишаючи на боці етіопський текст Енбакома, для котрого доси не зроблено нічого більше по над згадану вже працю Цотенберга, а сей, як звісно, уважає його (певно так само неслучно, як арабські і гебрійський) переробкою грецького тексту¹⁾, ми перейдемо до другої групи орієнтальних переробок нашої повісти, тоб то до грузинської „Мудрости Балавара“ і до вірменської. Із двох вірменських переробок, звісних уже Цотенбергові і згаданих у нас на стор. 131, не входить тут в рахунок Арагтелева поема з XV в., а тільки скорочене життє в Менольогії Григорія Кгалатського; є се доволі давній прозовий текст, що послужив жерелом для поетичної переробки і по свідочтву одного старого рукопису зладжений був Асадом в кінці XII або в початку XIII віку. О скільки віднайдене і часткове опубліковане грузинського тексту нашої повісти є заслугою Н. Марра, о стільки ж треба признати заслугу Англічанинови Конїбірови, що у-перве докладно розглянув різні кодекси старої вірменської переробки, виказав єї різниці від грецької і грузинської і спробував віднайти для обох сих версій відповідне місце в родоводі нашої повісти, простуючи смілі та невірні гіпотези з одного боку Розена і Гоммеля, котрі в грузинським текстї бачили оригінал грецького, а з другого Джекобса, котрий поклав грузинський текст на рівні з етіопським між парости староарабського Kitáb Yúdasaf wa Balauhar (J. Jacobs, Barlaam and Josaphat, XI Pedegree of Barlaam and Josaphat)).

¹⁾ Джекобс у своїм родословнім дереві кладе етіопський переклад між паростями староарабського Kitáb Balauhar wa Yúdasaf, та на якій основі, сего не мотивує близьше.

Вірменський текст, вставлений у Менольогій зредагований в XV віці Григорієм Кглатським, є правдоподібно скороченням якогось обширнішого оригіналу. При поверховім огляді здасть ся, що сим оригіналом був наш теперішній грецький текст, та докладніше порівняне показує, що оригінал вірменської редакції був де в чому відмінний від грецького тексту. Хоча в загалі вкорочений має вірменський текст деякі уступи оповідання виведені докладніше і яснійше ніж грецький, напр. уступ про Арашіса і Наховра. Ще важнійше є те, що в тексті Арістидової Апольогії вплетеної в нашу повість бачимо в вірменській версії помімо значного вкорочення деякі реченя, яких нема в грецькім тексті, а які знайшли ся в віднайденим недавно сирийськім перекладі Апольогії. Так само є між тими обома редакціями різниця в тексті і порядку притч, при чім вірменська редакція зближує ся більше до арабських, ніж до грецької. Отсі факти в звязку з деякими сирийськими словами в вірменськім тексті, зладженім загалом чистою вірм. мовою, приводять Конїбіра до висновку, що оригіналом вірменського витягу не був теперішній грецький, а якийсь старший сирийський текст.

До цікавіших іще висновків доводить Конїбіра порівняне вірменського тексту з грузинським. На перший погляд між сими текстами лежить доволі широка прірва; грузинський далеко дальше відбігає від грецького, ніж вірменський. Се й дійсна правда, та про те є чимало таких місць, де вірменський текст різнить ся від грецького а майже дословно сходить ся з грузинським (два такі місця є в тексті притчі про однорога, одно в опісії уродин Юдасафових; сюди належить текст символа віри і ще де які уступи). Та з другого боку грузинський текст де в чому, особливо в пропусках і в порядку деяких епізодів, ближший до арабських текстів, ніж вірменський і грецький. Се склонює Конїбіра бачити в грузинськім тексті найстаршу християнську редакцію нашої повісти; другою з ряду є вірменська, скорочена з сирийського тексту, а третьою грецький текст в тій формі, як його видав Буассонад. Та відки взяв ся грузинський текст?

„Мусимо признати — пише дословно д. Конїбір¹⁾ — що вже в грузинськім тексті, при всій его розмірній близькості до нехристиянських форм легенди, що бачимо в упорядкованю материялу і пи-

---

¹⁾ F. C. Conybeare, The Barlaam and Josaphat legend in the ancient Georgian and Armenian literatures (Folk-Lore, transactions of the Folk-Lore Society. A quarterly Review of myth, tradition, institution and Custom. Vol. VII, N. 2. June 1896, стр. 140—142).

совні імен власних, розпочався той розвій християнської форми, що пізнійше йшов чим раз далі в вірменському і грецькому тексті. А в такому разі грузинську версію годі вважати християнізованою формою легенди незалежною від спільного жерела текстів: сирийського, вірменського і грецького; вона мусить зайняти місце в нязу їх спільного родового дерева як найстарший ступінь у розвою християнської форми повісті. Найближчим неї, *longo sed proximus intervallo* в напрямі християнської традиції являється здогадний грецький оригінал затраченого сирийського тексту, котрого скороченням є наш вірменський текст. А звісний тепер грецький текст є риторичним розширенням, зладженням у XI віці... Міні здається, що зразу існувала проста і коротка християнська форма тексту на грецькій мові, котрої посереднім чи безпосереднім перекладом є грузинський текст. Ся найстарша грецька форма правдоподібно була написана в Бактриї в третім віці по Хр. в кругах, де Ісусова релігія мішала ся з буддиською. Инакше я не можу витолкувати собі факту, що грузинський текст декуди буквально передає наш грецький. Ся найстарша грецька редакція клала притчі в тім самім порядку, який бачимо в грузинському тексті і в нехристиянських арабських, держала ся хронології тих текстів і подібно як грузинський текст не мала в собі Апольогії.

„Найближній ступінь в розрості грецького тексту був той, який бачимо тепер у вірменському. Тут грецький текст уже ближший до своєї теперішньої форми; порядок притч уже змінений; вставлено в текст Апольогію і иньші навчаючі уступи. В такому стані грецький текст перекладено на мову сирийську, а з неї зроблено вірменське скорочення.

„Третій і остатній ступінь грецького тексту той, що маємо тепер у Буассонадовім виданю. В ньому пододавано нові уступи, головню напади на іконоборців; з Арістидової Апольогії лишали ся тут тільки автентичні уривки, котрим тільки подекуди відповідає вірменський текст, що представляє старший ступінь. Отся повна грецька версія була також перекладена на арабську мову — коли вірити Цотенбергові і Кунові — і з неї зроблено етіопський переклад. Та про те я не можу впевнити, чи етіопський текст не покаже ся впливом старшої грецької редакції“.

Як бачимо, Конїбір уважає потрібним прийняти аж три грецькі редакції повісті (не дві, як ми подали на стор. 158 за Крумбахером, не мавши ще під рукою Конїбірової праці). Нема що й мовити, що відповідне умотивованя такої зложної гіпотези дуже трудне і Конїбір узяв собі сю працю занадто полегко. Вже сам доказ

істнованя сирийського тексту такого, якого догадуєть ся Конїбір, стоїть не дуже міцно. Сей доказ опирає він на двох підвалинах — на істнованю сиризмів у вірменським текстї і на деяких місцях Апольотїї, що є в вірменським скороченю і в сирийським текстї, а яких нема у грецьким текстї вплетенім у повість про Варлаама і Йоасафа. Та що до сиризмів треба сказати, що їх знайшов Конїбір дуже не багато, здаєть ся не більше 2—3 у лексиці а оден у складні, та й то серед лексичних сиризмів є оден арабізм (гл. Сопубеаге, op. cit. стор. 116, 117, 120), а при близьких зносинах Вірмен з Сирийцями і Арабами такі заозики легко пояснити й без гіпотези про істнованє окремого сирийського оригіналу. Пригадаємо, що й Маррови сей доказ видав ся невидержуючим критики. Щож до Апольотїї, то годить ся пригадати те, що було піднесено у нас на стор. 68—72 на основі детального порівняня текстів грецького, сирийського, латинського і старословянського, а власне:

1) Що сирийський текст має уступи пропущені в грецьким;

2) що грецький текст має уступи, яких нема в сирийським;

3) що старословянський текст має місця і звороти, яких нема в грецьким;

4) що латинський переклад Білдіуса в однім місці має також пару слів, яких нема в грецьким виданю Буассонада.

Се значить, що істнованє певних відмін у грецьким текстї не є гіпотезою, а фактом і треба тільки пильного простудиюваня всеї рукописної традиції, щоби вияснити характер і розміри сего факту. Д. Конїбір опирає ся на грецьким текстї Буассонадового виданя як на якийсь канонічній поваї забуваючи, що се виданє з критичного погляду зовсім не може вдоволити. А допустивши істнованє таких варіантів у теперішнім грецьким текстї нам здаєть ся, що можна вияснити повстанє вірменського скороченя без гіпотези про окремий сирийський его оригінал, що будім то був перекладом якогось коротшого грецького Варлаама (ред. В.).

Погляньмо далї, чи лїпше доказав Конїбір істнованє ще старшої форми грецького Варлаама (ред. А.), якої перекладом має бути грузинський текст? В тім текстї нема грецизмів, пропущено майже всі поученя, порядок притч подібний до того, що є в арабських версиях, імена власні в части близші до арабських а в части до грецьких, а з грецьким текстом вяже його схожість і то майже дословна деяких уступів. Чи на сьому можна опирати гіпотезу про істнованє грецького оригіналу, котрого грузинський текст є вірним перекладом? Адже ж і в текстї Гальського рукопису і в текстї бомбейського виданя і навіть у Ібн Хідаєвих віршах є місця

майже дословно тотожні з грецьким текстом і се зрештою конечно коли сі тексти ідуть з одного спільного жерела.

Та Конібір не звернув уваги на одну, по моїй думці досить важну обставину, що змушує мене бачити в вірменському і грузинському тексті форми нашої повісти пізнійші від звісної нам тепер грецької редакції, хоча на сю обставину, бодай що до грузинського тексту, звернув уже увагу Кун (E. Kun, op. cit. 17). Маю тут на думці займавий факт, що в деяких епізодах вірменського і грузинського тексту бачимо оповідане ліпше умотивоване і артистичніше повязане в'їж у грецьким; і як би автор грецького тексту був його знайшов у своїм старшим жерелі, то ми не можемо й подумати, щоби він був відкинув сі заокруглені форми, а взяв би до своєї композиції ті менше щасливі, які бачимо в ній тепер. І так у грецьким тексті оповідаєть ся раз про вельможу, що навернувши ся на християнство покинув свій уряд і пішов у пустиню, опісля на розказ царя був спроваджений назад, та по розмові з царем був прогнаний ним із его царства, — далі знов про иншого вельможу, що був таємним християнином, его вороги донесли про се цареві, та рада каліки виратувала його з клопоту і цар прийняв його знов до своєї ласки. Оба ті епізоди не мають звязку з дальшим ходом оповідання і тільки спиняють хід головної акції. Тим часом у грузинському тексті оба ті епізоди стягнуто в один і приведено його в вельми тїсний звязок з дальшим оповіданем: вельможжа оклеветаний перед царем хоча за радою каліки вилабудав ся з клопоту, при кінці таки признав ся, що є слугою Христа і був прогнаний із царства; сей вельможжа є не хто инший, як Варлаам, що за кільканацять літ вертає з пустині, щоби царевого сина навернути на переслідувану его батьком віру. Се повязане тих розрізнених епізодів треба признати вельми щасливим і високо артистичним, і ми певні, що коли б автор грецького тексту мав був його перед очима, він певно був би його держав ся. От тим то Кун справедливо бачить в тім повязаню „Neuerungen“ грузинської редакції. Вони приносять усяку честь артистичному почуттю їх автора, та заразом свідчать, що его переробка повстала нізнійше від грецького тексту або бодай була незвісна грецькому авторови.

На подібні думки наводить нас порівнане деяких місць вірменської редакції з грецьким текстом. Ось як нпр. виглядає в грецьким тексті епізод з Арахесом і Нахором: „Арахіє бажаючи приподобати ся цареві в саму північ пішов відвідати Нахора в печері в пустині, де сей пробував, щоби зовсім свобідно віддавати ся своїм ворожбам. І розповівши йому всі свої наміри і намовивши

його вернув ранісїнько до царя і попросив у його відділ вояків для супроводу, будїм то щоб іти в поле шукати Варлаама. Цар радо вволив його волю. І вийшовши в супроводї, який собі випросив, він подав ся в поля і продираючи ся через пустиню не спочив, аж поки не побачив старця, що йшов із долини. Врадувавши ся дуже він післав людей, щоби його зловили і привели перед него. А коли його запитав, хто він і якої віри і чим займаєть ся і як називаєть ся, сей відповів, що він християнин і називаєть ся Варлаам, — бо так його намовлено. Арахіс почувши его відповідь удав, що вельми врадував ся і взяв його і без проволоки привів до царя. А коли його поставив перед царем, сей мовив до него на многолюдній аудієнції: „Чи ти Варлаам, слуга чортівський?“ Сей відповів: „Я слуга божий, а не чортівський і ти не повинен мене зневажати, а повинен дякувати міні за те добро, яке я зробив твому синові освободивши його від блудів і навчивши його чтити правдивого Бога, поєднавши його з Богом і навчивши його чесноти!“ Та цар подаючи вид, що розлютив ся за его відповідь, мовив до него: „Невно було би справедливо і розумно віддати тебе на люту смерть не давши тобі можности говорити ані боронити ся; та через свою добрість і лагідність я ще на якийсь час лишу тебе при житю. Та тимчасом я буду слїдити, пробувати тебе, і коли будеш міні послухний, то я буду для тебе ласкавим і милосердним; коли нї, то віддам тебе на смерть.“ Сказавши таке він віддав його Арахесови наказуючи, щоби його стерегли старанно“. (Гл. Douhet, op. cit. 182).

В вірменській (скороченій!) редакції сей епізод читаємо ось як: „А був там у місті один біловолосий маї, що звав ся Наховр. До него прийшов Арахіс у ночі і одягнувши його в волосяний мішок вислав його наперед у пустиню з тим наміром, щоби вояки прийшли пізнім ранком і здивавши його подумали, що се Баралям і взяли і завели його перед царя. В тій ціли вклепана була змова між Наховром і царем і Арахісом, про яку знали тільки вони а більше ніхто.

„А на другий день візір мовив до декількох своїх вояків: „Ми чули, що Баралям день у день блукає по отей пустинї. Ідїть туди і шукайте його старанно, то може бути, що випадком знайдете його“. Тодї вояки пішли і розбігли ся по лицю пустинї шукаючи Бараляма. А коли побачили Наховра з білим волосем і в волосяній сорочці, зловили його і привели перед везїра догадуючи ся, що се є Баралям.

„Візір мовив до него: „Хто ти є?“

„А він відповів: „Я оден із жильців пустині“.

„Візір запитав: „А якої ти віри, подвижнице?“

„Наховр відповів: „Христової віри“.

„Візір мовив: „А яке твоє ім'я?“

„Наховр мовив: „Баралям“.

„Тоді візір почав радувати ся перед очима вояків. Він узяв його і запровадив перед царя. А цар відвів його на бік і сказав йому все, чого бажав. А на другий день цар заняв своє місце на престолі і велів привести перед себе того вовка в овечій шкурі. А коли Наховр увійшов, цар промовив так, щоби чула вся публіка: „Чи ти Баралям, слуга чортівський?“

„Наховр відповів: „Я Баралям, слуга правдивого Бога, що запровадив твого сина на сю віру і навчив його чтити Бога“.

„А цар перед очима всего двора показав ся гнівним і мовив: „Я постановив було мучити тебе різними муками, та тепер хочу заховати тебе живого, поки не завдам тобі деякі питання при моїх мудрцях. І коли вони тебе переможуть, тоді я дам тобі честь по заслугі“. І сказавши се віддав його візірови, щоби тримав його в тюрмі“ (Сопубеаре, op. cit. 128—129).

Як бачимо, тут грецький текст виглядає радше як невдатне скорочення вірменського, ніж на відвороті. У вірменському тексті оповідане живе, драматичне, факти вяжуть ся одні з одними ліпше, психологія консеквентніша. Наховр не живе в пустині, а тільки за намовою Арашіса йде нічу в пустиню перебривши ся за аскета; в грецькому тексті він чогось живе в пустині і Арахес мусить нічу бігати до него, відшукати його, умовити ся з ним і вернути до міста так вчасно, щоби рано бути на авдиенції у царя. Арахесова розмова з Нахором у пустині виглядає в грецькому тексті мов резюме з вірменського, а оповідаючи про стрічу Авеніра з Нахором автор грецького тексту очевидно знає тільки про одну розмову, коли тимчасом у вірменському тексті читаємо про одну розмову царя з псевдо-Баралямом сам на сам, певно вечером, коли його приведено з пустині, а про другу прилюдну, на другий день, підчас авдиенції. Нема сумніву, що уклад оповідання в вірменському тексті кращий і прародніший, ніж у грецькому і що коли би грецький автор був мав перед очима такий взірєць, був би певно не покинув его. Та з другого боку нема сумніву, що грецький текст заховав сліди старшої редакції, вірнійшої буддийській традиції. Бо коли астрольот Наховр що живе в пустині є по prostu незрозумілий, а мотив грецького тексту: „щоби зовсім свобідно віддавати ся своїм

ворожбам“, є тільки невдатний викрут (для астрологічної ворожби треба було різних приладів, будинків, треба жити серед людей), то на індійським ґрунті се бповідане робить ся зовсім зрозумілим. Тут іде боротьба між брагманськими аскетамми і буддистамми, і Наховр — брагманський аскет — мусить очевидно жити в пустині. ¹⁾

¹⁾ Лишаю на боці під знаком запитаня „казку“ „Der heilige König“, записану не знати ким і не знати де від когось із буковинських чи семитгородських Вірмен і видану по німецьки дром Вліслоцьким у его кпяжці „Märchen, und Sagen der Bukowinaer und Siebenbürger Armenier. Aus eigenen und fremden Sammlungen übersetzt von Dr. Heinrich Wlislöck. Hamburg 1891“, стор. 87—90. Др. Вліслоцький при жадній із своїх казок не подає, де і ким вона записана і робить неможливою всяку контролю. Зміст названої казки в головних нарисах відповідає змістови нашої повісти, та має деякі цікаві відміни. „Коли царевич перший раз спочивав у своїй золотій колісці — сказано тут, — прилітали пчолои і клали солодкий мід на его уста“. — Як бачимо, невдатно пришпилена грецька легенда про Плятона. Цар питає своїх радних, що се значить; вони говорять йому, що царевич буде славним чоловіком. Цар дуже сии радуєть ся, поки один чужинець не випроковував йому, ще его син буде аскетом. Цар велить збудувати своєюи синови чудовий дім з золота і діяментів, та не заборогне йому з него виходити. Царевич виростає і аж тоді бачить підчас своїх проходів з одним своїм товаришем припадково хорого, потім умираючого а в кінці на пів гнилого трупа. Тоді приймає до свогого дому якогось побожного чоловіка, щоби навчив його про Бога. Та цар велить потайно вбити сего вчителя по доносу царевичевого товариша. Про те царевич живе одиноко, а коли старий цар умер, він зрік ся царства і втік у пустиню, де прожив до смерти. Його товариш зробив ся царем замість него. „Котрий з тих обох приятелів був щасливіший?“ — моралізує при кінці автор оповіданя. „Чандакан (товариш царевичів) мусів по смерти ще якийсь час пробути в чистилищі, а натомісьць Їмартан яко святий чоловік по смерти відразу пішов до неба“. Вже отся моралізація, не говорючи про інші нескладиці нагромажені в сьому оповіданю, дальше зовсім не народній стиль, цілковитий брак звязку в давнійшою книжньою вірменською традицією а натомісьць звязок з книжньою грекоримською, а також наведені в оповіданю назви Їмартан і Чандакан (про них гл. далі) велять нам бачити в сьому оповіданю невдатний фальсифікат скомпонований якимсь патріотом, що був знайомий не тільки з греко-римською літературою, але й з новішими дослідями про буддйське походжене „Варлаама і Йоасафа“, та не був знайомий з вірменською легендою про сих святих аві з тим фактом, що вірменська церков не признає чистилища! Годить ся тут згадати, що сам др. Вліслоцький ще перед опублікованем своєї збірки, в р. 1889, використав отсю свою казку і записану ним буцім то з уст угорських Циганів притчу про однорого, написавши про ті свої відкритя статю „Armenisches und Zigeunerisches zu „Barlaam und Josaphat“, видрукувану в журналі „Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte“ т. II, стор. 462 і д. Циганську притчу (також в німецькїм перекладі) він опублікував опісля в книжці „Volksdichtungen der siebenbürgischen und südnagarischen Zigeuner, Wien, 1890“, стор. 266. Що до назв Їмартан і Чандакан, то вже Кунови (ор. cit. 36) вони видали ся вельми підозреними через те, що за надто живо нагадують індійськї Шідарта і Чандака. Для нас вони новий і рішучий доказ на те, що ціле отсе оповідане — фальсифікат.

Зведемо тепер до купи здобутки детального порівняння текстів, доконаного в працях Вайсльовіца, Куна та Конїбіра і попробуємо на основі сего зводу виробити собі ясне понятє як про розмір і характер оригінальних вставок кожного поодинокого тексту, особливо ж грецького, так і про те спільне жерело, з якого вийшли всі ті різні редакції. Не вдаючи ся в зайві фільольогічні подробиці ми вибираємо для сего табеляричну форму як нагляднійшу, а основою порівняння приймаємо грецький текст як найобширнійший. Правда, се порівнянє не може бути таке повне і докладне, як би слід бажати, а се тому, що не всі тексти доступні нам в повні. І так текст вельми важного бомбейського виданя доси не є перекладений на ніяку європейську мову і ми можемо говорити про него тільки на основі тих витягів, які подав Кун. Так само не перекладений в повні текст Ібн Бабавайгів; ще менша пайка перекладена з грузинського, а троха більша з вірменського. Значить, для детальної порівнюючої студії лишаєть ся ще широке поле, особливо коли зважити, що ту саму роботу прийдець ся ще зробити й для етиопської переробки.

Порівняння змісту орієнтальних версій Варлаама і Йоасафа.

Грецький текст	Арабські тексти			Ібн Хісдай	Грузинський текст	Вірменський текст
	Бомб. йське вид.	Гальський рип.	Ібн Бабавайг			
<p>1 Характеристика Інді. Цар Авенір, бездітний бажає мати сина; він переслідує християн.</p>	<p>1. Цар Жанаісар в індійській місці Шавліабатт відданий ідолослуженню, переслідує аскетів і вірних. Єго перша жінка бачить у сні білого слона, що стає над нею та не робить їй нічого злого; ворожити віщують із сего, що йому вродить ся син.</p>	<p>1. Цар без назви, тільки сказано, що в Індії, прогонує правовірних і заводить ідолослуження в цілім краю, „аби ніхто йому не докоряв“. Про бездітність ані про сон цариці нема згадки.</p>	<p>1. Назви царя нема, єго столиця як у Бомб., з ним сходить ся й текст. Про сон цариці і білого слона нема згадки.</p>	<p>1. Назви царя ані міста нема. Цар справляє бенкети для своїх вельмож. Текст сходить ся близько з Галь.</p>	<p>1. Цар Іабенес у Індії бажає мати сина і даремно просить своїх богів дати йому наслідника. Про переслідування вірних нема ніякої згадки.</p>	<p>1. Навернене Індії ап. Томою і боротьба християнства з ідолопоклонством. Цар Абенер гонить християн.</p>
<p>2 Один із его вельмож робить ся християнином і відходить жити в пустиню; цар велить привести його перед себе і стрічає його гнівно.</p>	<p>2. Один із царських мажнатів пішов між аскетів; цар велить його привести до себе і робить йому гострі закиди.</p>	<p>2. Сходить ся з Бомб.</p>	<p>2. Сходить ся з Бомб.</p>	<p>2. При однім бенкеті цар згадує про одного міністра, котрого не бачить, і питає, де він. Двораки оббрижують неприємного, буцімто він здурів, прогайнував свій маєток і пішов між аскетів. Зрештою схоже з Галь.</p>	<p>2. Vacat.</p>	<p>2. Vacat.</p>
<p>3. Розмова царя з вельможею аске-</p>	<p>3. Розмова царя з аскетом доклад-</p>	<p>3. Сходить ся з Бомб.</p>	<p>3. Сходить ся з Бомб.</p>	<p>3. Сходить ся з Бомб.</p>	<p>3. Vacat.</p>	<p>3. Vacat.</p>

том, проповідь аскета про марність сего світа, про глупоту ідолослуження і правдивість християнства. Цар прогонує його.

4. Цареві родить ся син Йосаф. Ворожити віщують, що він буде могутим царем, та один пояснює, що він буде християнином. Цар велить виховати свого сина з далека від світа і его горя і велить усім християнським монахам вибрати ся з краю.

5. Один царський вельможа, таємний християнин, здибає на ловах каліку і бере його до себе; коли ж двораки наговорили на сего вельможу, каліка дає йому мудру раду, як збути ся царського гніву, і цар приймає його

найша ніж у грецьким текстї.

4. Царевич звець ся Юдасаф, зрештою оповідане схоже з грецьким.

5. Оповідане схоже з грецьким.

4. Сходить ся з Бомб.

5. Оповідане схоже з грецьким.

4. Царевич називаєть ся Йосаф, оповідане скорочене, та схоже з Бомб.

5. Схоже з грецьким.

4. Царевич не названий, оповідане схоже з Бомб. Найстарший астроном віщує, що царевич буде „іманом вірних“, цар оплакує се в поетичнім монолозі.

5. Схоже з грецьким, тільки везір стрічає тут не каліку, а аскета.

4. Царевич названий Юдасафом, оповідане схоже з грецьким. (Потім наступає епізод 6 перед 5-им).

5. Царський вельможа називаєть ся Балавар. Его стріча з равеним, наговір двораків і оправдане Балавара за радою каліки. Та вороги доносять цареві, що у Балавара на шиї є хрест; цар переконуєть ся, що се

4. Царевич зве ся Йосаф, далі оповідане схоже з грецьким, тільки не згадано про вигнане монахів.

5. Vacat.

Грецький текст	Арабські тексти			Ібн Хісдаї	Грузинський текст	Вірменський текст
	Бомбейське вид	Гальський ркп.	Ібн Бабавайг			
<p>знов до своєї ласки.</p> <p>6. Ідучи на лови цар зустрічає двох монахів і по розмові з ними велить їх спалити і всіх інших монахів, які би ще знайшлися в краю, віддає на смерть без суду.</p> <p>7. Йоасафове виховане, розмова з учителем і з батьком, стрічі з прокаженим, сліпим і старцем, думки про смерть і бажання знайти вихід із земного гори.</p>	<p>6. Схоже з грецьким.</p> <p>7. Схоже з грецьким, та тут додано ще ось який епізод. Оден астролог радить цареві, щоби заставив свого сина пролити кров якої будь живої тварі, а тоді він не буде аскетом. Цар заставляє його зарізати вівцю, та Юдасаф замість вівці порізав сам собі руку і царський намір не вдав ся.</p>	<p>6. Схоже з грецьким, тільки тут аскети тікають із краю не з милосердя над царем, як у грець., а з обридженя.</p> <p>7. Схоже з грецьким.</p>	<p>6. Схоже з грецьким.</p> <p>7. Схоже з грецьким.</p>	<p>6. Схоже з гальським ркп.</p> <p>7. Схоже з грецьким, тільки в розмові царевича з батьком в уста царевича вложено оповідане про Йоасифа і обдесливого чоловіка.</p>	<p>правда і Балавар признаєть ся, що він християнин і тоді цар проганяє його зі свого царства.</p> <p>6. Схоже з грецьким, тільки що цар пускає обох аскетів живих, а велить палити всіх інших, які би ще знайшлися в краю.</p> <p>7. Юдасафів учитель, названий Зандан, зрештою оповідане схоже з грецьким.</p>	<p>6. Vakat.</p> <p>7. Схоже з грецьким, замість учителя ходить з Йоасафом названий невольник.</p>

8. Пустинник Варлаам із пустині Сенаар по божому велінню іде до Індії перебравий за купця, вироблює собі доступ до царевича обіцюючи показати йому неоцінений і чудодійний камінь; прийнятий ласкаво оповідає царевичеві євангельську притчу про сівача, далі притчу про царя, що кланяв ся аскетам, про его брата, що робив йому задля сего закиди, про смертну трубу і чотири скриньки.

9. Варлаам викладає Йоасафови біблійну історію старого і нового завіта,

10. важність тайни хрещеня, описує радости душ у небі і страшний суд і потверджує се все

8. Пустинник зове ся Балаугар і приходить із краю Сарандіба. Зрештою оповідає схоже з грецьким, тільки що наперед ідуть притчі про царя і аскетів, про смертну трубу і про чотири скриньки, а потому про сівача.

9. Vacat.

10. Vacat.

8. Схоже з Бомб.

9. Vacat.

10. Vacat.

8. Схоже з Бомб.

9. Vacat.

10. Vacat.

8. Схоже з Бомб., та між притчею про чотири скриньки а притчею про сівача вставлено ще притчу про птаха, що проковтнув у повітрі рибу, яку вже рибак зловив був на вудку, та зранивши собі горло, потім не хотів уже ловити жадної риби думаючи, що в кожній є гачок, і здох з голоду.

9. Vacat.

10. Vacat.

8. Пустинник зоветь ся Балавар; пустиня, в якій він вийшов, мабуть не названа; порядок притч такий самий як у Бомб.

9. Vacat.

10. Vacat.

8 Пустинник зоветь ся Баралам; его ровмова зо слугою царевича і прихід до Йоасафа. Він оповідає притчу про сівача, дальше про царя, що кланяв ся аскетам, про смертну трубу і дві скриньки.

9. Згадапо коротко, що Баралам зачав оповідати йому про все від початку світа аж до Христа.

10. Навчаче подібне до грецького та значно скорочене. Єван-

Грецький текст	Арабські тексти			Ібн Хісдай	Грузинський текст	Вірменський текст
	Бомбейське вид.	Гальський рпц.	Ібн Бабавайг			
цитатами с Письма св., приводячи євангельські притчі про царя, що велів клинати на весіля всіх стрічних і про 5 розумних та 5 нерозумних дівчат.						гельських притч анї цитатів з Письма свв. нема.
11. Заохочуючи Йоасафа до хрещеня Варлаам виказує глупогу ідопоклонників притчею про соловія.	11. В сьому місці vacat, вставлено далі як епіс. 24.	11. Vacat гл. епіс. 24.	11. Vacat гл. епіс. 24.	11. Vacat гл. епіс. 24.	11. Vacat гл. епіс. 22.	11. Схоже з грецьким, тільки замість соловя названо воробця. Далі вставлено виклад про Бога і свв. Трійцю. 12. Vacat, гл. епіс. 28.
12. Варлаамове навчане про добрі діла і покуту за гріхи.	12. Vacat.	12. Vacat.	12. Vacat.	12. Vacat.	12. Vacat	
13. Варлаамове навчане про погорду сего світа і про жите монахів.	13. Vacat.	13. Vacat.	13. Vacat.	13. Vacat.	13. Vacat.	13. Виклад подібний до грецького, та дуже вкорочений.
14. Притчі про однорога, про трьох другів і про однорічних царів.	14. Те саме.	14. Те саме.	14. Те саме.	14. Притчі про сівача, про трьох другів, про царя, що зів свою дитину і про однорічних царів.	14. Притчі про чоловіка і слона, про трьох другів і про однорічних царів.	14. Притчі про однорога і трьох другів Притчі про однорічних

15. Варламова проповідь про марність сего світа, притча про голуба.	15. Балявгарів виклад про сім прикостей людського життя, притчі про голуба нема.	15. Схоже з Бомб., та в середину промови вставлено питане царевича і оповідане Балявгара про аскетів і притчу про псів і стерво.	15. Схоже з Бомб.	15. Схоже з Бомб. Притча про псів і стерво вставлена аж у епіз. 28.	15. Vacat.	царів нема, натомість іде далі притча про багатського сина і жебракову дочку, пор. епіз 21. 15. Vacat.
16. Vacat.	16. Юдасаф запитує Балявгара, чому люде так не люблять аскетів, сей відповідає йому притчою про псів і стерво.	16. Се вставлено в попередній епізод.	16. Схоже з Бомб. Тут вставлена надто притча про доброго лікаря.	16. Сей епізод поставлений у иньшій місці, гл епіз. 28.	16. Vacat.	16. Vacat.
17. Vacat.	17. Юдасаф запитує, чим різнять ся аскети від иньших людей? Балявгар пояснює се притчою про царя, що з'їв свого сина.	17 Vacat у сьому місці, а поставлено аж по епізоді. 24.	17. Схоже з Бомб.	17. Вставлено више в епізод 14.	17. Vacat.	17. Vacat.
18. Варлаамове оповідане про давнйших пророків і пустинників і притча про сонце.	18. Подібне оповідане Балявгара, де крім притчі про сонце вставлено притчі про пророків і птаха.	18. Оповідане про пророків нема, а притча про сонце навіязана до вигляду про мудрість.	18. Схоже з Бомб., додано ще притчу про виноградарів.	18. Схоже з Галь. Притча про пророків і птаха є в иньшій місці, епіз. 23.	18. Vacat.	18. Vacat.
19. Варлаамів	19. Vacat.	19. Vacat.	19. Vacat.	19. Vacat.	19. Vacat.	19. Vacat.

Грецький текст	Арабські тексти			Ібн Хісдай	Грузинський текст	Вірменський текст
	Бомбейське вид.	Гальський рп.	Ібн Бабавайг			
<p>виклад про вільний суд і вибір.</p> <p>20. Йоасаф бажав, аби й его батько пізнав сю науку. Варлаам оповідає йому притчу про царя, вірного вельможу і двоє бідарів у землянці.</p> <p>21. Йоасаф хоче покинути світові розкоші. Варлаам заохочує його до того притчю про багачького сина, що оженив ся з дочкою жебрака.</p> <p>22. Варлаамів виклад про Бога.</p> <p>23. Йоасафове читане про вік Варлаамів; Варлаамів виклад про правдиве життя і правдиву смерть та про жите в пустині.</p>	<p>20. Схоже з Гр., та вставлено ще притчу про пливача і его товаришів.</p> <p>21. Схоже з Гр.</p> <p>22. Vacat, та вставлено далі, епіз. 25.</p> <p>23. Схоже з Гр., тільки що тут Балявгар кладе собі не 45 літ, як у Гр., а 12; у Гр. він має всего 70 літ, тут 60</p>	<p>20. Схоже з Бомб., та без притчі про пливача.</p> <p>21. Vacat.</p> <p>22. Vacat, гл. епіз. 25.</p> <p>23. Vacat.</p>	<p>20. Схоже з Галь.</p> <p>21. Схоже з Бомб.</p> <p>22. Vacat гл. епіз. 25.</p> <p>23. Схоже з Бомб.</p>	<p>20. Схоже з Галь., та вплетено ще оповідане про царя Давида і гробницю 1000-літнього царя, про царя та пастуха і про пса, що бігав на два весіля.</p> <p>21. Схоже з Бомб. та в сю притчу вплетена ще друга про тупоумного царевича, що його любов зробила розумним.</p> <p>22. Vacat, вставлено далі між епіз. 25 і 26.</p> <p>23. Між епіз. 22 і 23 вставлено притчу про пророків і птаха Коррег (епіз. 18). Вік дервіша поданий згідно з Бомб., в дальшу розмову вплетено оповідане про Александра Македонського.</p>	<p>20. Схоже з Грецьк.</p> <p>21. Схоже з Гр.</p> <p>22. Схоже з Гр., та вкорочене.</p> <p>23. Балявар подає свій вік на 18 літ, усього від роду має 69 літ.</p>	<p>20. Vacat.</p> <p>21. Vacat. Пор. епіз. 14.</p> <p>22. Vacat, пор. епіз. 11.</p> <p>23. Барлаам дає собі 45 літ, тих що пробув у пустині; всего має 70 літ. Оповідане про спосіб життя в пустині, пор. епіз. 34 і 36.</p>

24. Vacat, вставлено висше як епіз. 11.	24 Юдасаф навважує, що й ідопоклонники живуть чесно, ва се Баялвгар відповідає притчю про воробця.	24. Схоже з Бомб. та вставлено притчу про царя, що з'їв свого сина.	24. Схоже з Бомб.	24. Схоже з Бомб.	24. Схоже з Бомб., та з деякими відмінами і супроти Бомб. і супроти Грек.	24. Vacat.
25. Vacat, гл. епіз. 22.	25. Баялвгарів виклад про Бога.	25. Сильно вкорочене супроти Бомб.	25. Схоже з Бомб.	25. Схоже з Галь.	25. Vacat, гл. епіз. 22.	25. Vacat, гл. епіз. 11.
26. Vacat.	26. Vacat.	26. Vacat.	26. Довга розмова Баялвгара з Юдасафом про різні питання і притча про царя, що пів жити прожив нечесно, а пів чесно, та інші притчі (всіх 7).	26. Vacat.	26. Vacat.	26. Vacat.
27. Йоасаф хоче зараз з Варлаамом іти в пустиню, та сей відмовляє його від того притчю про ланю.	27. Vacat, вставлено далі, гл. епіз. 33.	27. Vacat, гл. епіз. 33, та притчі про ланю тут нема.	27. Vacat.	27. Vacat, гл. епіз. 33.	27. Схоже з Грець.	27 Схоже з грецьким.
28. Vacat.	28. Vacat, гл. епіз. 16.	28. Vacat, гл. епіз. 15.	28. Vacat.	28. Чому невірні не люблять вірних? Притча про псів і стерво.	28. Vacat.	28. Короткий виклад про покуту за гріхи, пор епіз. 12.
29. Vacat.	29 Vacat.	29. Vacat.	29. Vacat.	29. Дервішів виклад про пожиточність правдивої міри, притчі про тирана і слугу, що розілляв росіл, про Соломона і дар розуміти мову звірів, про вола і осла.	29. Vacat.	29 Vacat.

Грецький текст	Арабські тексти			Ібн Хісдаї	Грузинський текст	Вірменський текст
	Бомбейське вид	Гальський рип.	Ібн Бабавайг			
30. Vacat, пор. епіз 15.	30. Vacat.	30. Vacat.	30. Vacat.	30. Дервішів вигляд про марність сего життя і життя за гробом.	30. Vacat.	30. Vacat.
31. Vacat.	31. Vacat.	31. Vacat	31. Vacat.	31. Дервішеві упізнання і притча про купця і двох обманців, що отруїли оден одного. Оповідане про Сатану і два мечі.	31. Vacat.	31. Vacat.
32. Vacat, гл. епіз. 38.	32. Учитель розпитує Юдасафа, про що він так довго розмовляє з купцем, підслухує за заслоною їх розмову, та Юдасаф просить його не мовити нічого батькови.	32. Vacat.	32. Vacat.	32. Vacat.	32. Vacat. (?)	32. Vacat, гл. епіз 36.
33. Vacat. гл. висше епіз 27.	33. Балявгар заявляє, що хоче розстати ся з царевичем; сей хоче йти з ним, та Балявгар відраджує йому притчею про ланю.	33. Схоже з Бомб, та притчі про ланю нема.	33. Vacat.	33. Схоже з Галь., без притчі, додано виклад про обовязки дітей до батьків	33. Vacat, гл. епіз. 27.	33. Vacat, гл. епіз 27.
34. Vacat, гл. далі епіз. 36.	34. Юдасаф розпитує про життя аскетів і хоче дати їм дарунки, та Балявгар не приймає.	34. Схоже з Бомб.	34. Vacat.	34. Царевич хоче дати дервішови дім, щоби жив коло него, та сей не приймає мотивуючи се притчами	34. Vacat. (?)	34. Vacat, гл. епіз. 36.

35. Vacat, гл.
епіс. 39.

36. Йоасаф хоче дати Варлаамови дарунки для него і его товаришів, та сей заявляє, що вони богатші від него.

37. Варлаам учить Йоасафа головних догм віри, хрестить його і навчає про важність молитви.

35. Юдасаф питає Баявгара про его теперішню і властиву одіж; Б-р показуєть ся йому в своїй властивій одежі.

36. Vacat, гл.
висше епіс. 34.

37. Vacat.

35. Схоже з Бомб.

36. Vacat, гл.
епіс. 34.

37. Vacat.

35. Vacat.

36. Vacat.

37. Vacat.

про малпу і голяря і про бідного ткача, що наслідуючи клоуна скочив з вежі. Перед тим вставлено ще деякі навчання дєрвішеві, а в них притчі про подорожного, ведмеда і кабана, про царя і его гостя, про царя, царицю і слугу.

35. Vacat.

36. Vacat, гл.
епіс. 34.

37. Vacat.

35. Vacat. (?)

36. Vacat. (?)

37. Балавар хрестить Юдасафа.

35. Vacat

36. Йоасаф просить Бараляма підготовити його для хрещєня і за се обіцяє дарунки йому і аскетам, та Б. не приймає.

37. Згадаєно коротко про „Нікейське“ Вірує і хрещєне Йоасафа.

Грецький текст	Арабські тексти			Ібн Хісдай	Грузинський текст	Вірменський текст
	Бомбейське вид.	Гальський рип	Ібн Бабавайг			
38 Зардан запитує Йоасафа, чого сей купець так часто приходить до него і підслухує за заслоною розмову Варлаама з царевичем. Сей просить Зардана, аби не казав нічого батькови.	38. Vacat, гл. епіз. 32.	38. Vacat.	38. Vacat.	38. Vacat.	38. Vacat. (?)	38. Слуга Йоасафів Зард розпитує царевича про купця і підслухує его промову.
39 Йоасаф просить Варлаама, аби дарував йому свою пустельницьку одежу. Сей пристає на се, прощає ся з Йоасафом і відходить.	39. Схоже з грець.	39. Схоже з Грець. Балвгар навчав царевича 4 місяці.	39. Прощане, та про обміну одежі нема згадки.	39. Дервіш відходить після довшого прозового викладу про душу.	39. Схоже з грець. (?)	39. Баралам ще раз упоминає Йоасафа до постійности в вірі, дає йому свою анахоретську одежу і відходить.

На сьому кінчить ся перша третина повісти, та, де ми маємо можливість провести таке систематичне порівняне текстів усіх орієнтальних версій і дійти таким робом до приблизної реконструкції їх спільного оригіналу. Як уже було згадано, на сцені прощання аскета з царевичем уриваєть ся Гальський рукопис, тут кінчить ся й Ібн Хісдава поема, а версія Ібн Бабавайгова вже значно вчаснійше, бо від 26 епізоду, перестала черпати з взірця спільного всім иньшим версіям, а перейшла до жерела зовсім відмінного, правдоподібно до книги „Kitāb Yūdāsaf mufrad“ і лишила ся вірною сему другому жерелу до самого кінця. За те середня частина оповідання, історія боротьби між вірним царевичем і его батьком, історія спокус Юдасафових аж до его відходу на пустиню пропущена в Ібн Бабавайговім витягу зовсім, так що для порівняня з грецьким текстом лишаєть ся тут тільки бомбейський та оба споріднені, грузинський і вірменський. В якій мірі єї тексти згідні між собою, а в чому відмінні, се побачимо з їх детального порівняня.

Грецький текст	Бомбейське вид.	Грузинський текст	Вірменський текст
40. Зардан стурбований удає хорого, покидає двір царевича; цар шле йому лікаря і заповідає свій прихід; Зардан признаєть ся цареві до того, що стало ся	40. Вчитель Юдасафів бачить дивний сон і оповідає його цареві. Ракіс, міністер і ворожбит, вияснює сей сон, що з царевичем власне стало ся або має стати ся те, що було віщовано; покликаний ще разучитель признаєть ся до всего.	40. Оповід. згідне з Грецьк.	40. Зардз турботи розхорував ся і признав ся цареві, що его син уже навернений на християнство.
41. Міністер Арахес радить бігти в погоню за Варлаамом, а коли його не догонять, покликати поганського пустинника Нахора, подібного до Вар., урядити диспуту і побороти християнство, а тоді Йоасаф покине сю віру.	41. Ракіс обіцює, що коли не зловлять Балягара, він сам перемінить ся в поstatt Балягарову і дасть перемогти себе в диспуті, аби привстидати християн.	41. Оповід. згідне з Грець. Міністер зовєть ся раз Аракі, а потім Ракіс або Раки.	41. Астрольог Арашіс бере ся бігти в погоню за Баралямом, щоби його тортурами змусити до відкликания его науки.
42. В погоні за Варлаамом вояки ловлять громаду а-	42. Оповіданє згідне з Грець. Найстарший аскет має	42. Згідне з Грець	42. Цар ведить позамикати всі границі. А-

Грецький текст	Бомбейське вид.	Грузинський текст	Вірменський текст
<p>скетів, з котрих найстарший несе в мішку кости святих; по розмові з ним про шановане релігій цар велить їх замуčiti.</p> <p>43. Арахес приводить Нахора і видає його за Варлаама, та Бог виявляє Йоасафови в сні всю правду.</p> <p>44. Перед диспутою цар два рази має розмову з сином; раз грозить йому, а потім за радою Арахеса промовляє лагідно — і все надармо.</p> <p>45. Диспута. Йоасаф грозить Нахорови, сей виголошує Арістїдову Апольогію і перемагає індійських мудрців, Йоасаф наvertsає його на християнство і він їде в пустиню.</p> <p>46. Чарівник Февда радить цареві спокусити царевича дівчатами і оповїдає йому притчу про несьвідущого царевича і дівчат-демонів.</p> <p>47. Цар окружає свого сина дівчатами, а Февда насилає ще демонів, щоб спокусували царевича, та сей перемагає все молитвою,</p>	<p>кости навязані на шнурі.</p> <p>43. Рагіс чарами перемїнює ся в Балвгара, та оден із царських радників виявляє Юдасифови всю правду.</p> <p>44. Розмова царя з сином. Царевич їде до аскетів запертих у тюрмі, найстарший аскет оповїдає йому про свого батька. Царевич закопує дарунки, які хотїв дати аскетам; друга розмова царя з сином, в котрій оба хвалять науку Будди.</p> <p>45. Згідно з Гр. та Апольогії нема. Юдасиф наvertsає Рагіса; сей оповїдає йому про астрологів Фатїра і Татїра, що вічували при вродженю Юдасифовім, а сам їде навчати людей.</p> <p>46. Чарівник Аль Тагдам приходить до царя, сей оповїдає йому притчу про мужа і захланну жінку і просить поради, — далї згідно з Гр.</p> <p>47 Цар посилає синові 4000 дівчат, в тїм числі одну царівну. Юдасиф закохуєть ся в нїй і спокусений Сатаною злучуєть ся</p>	<p>43 Згідне з Грець., пустинник зветь ся Нахорі.</p> <p>44. Згідне з Грець., тільки значно вкорочене.</p> <p>45. Згідне з Грець. та також без Апольогії.</p> <p>46 Чарівник зове ся Тедам, Тедма або Тедаміс, оповїдане згідне з Бомб</p> <p>47. Згідне з Грець.</p>	<p>рахес не може знайти Б-ма, ловить 18 монахів і вбиває їх мечем.</p> <p>43 Арахіс вєдить магови Наховрови перебрати ся за пустинника, шле його на пустиню і там його знаходять вояки. Наховр видає себе за Баралама. Далї згідно з грець.</p> <p>44. Подвійна розмова царя з сином.</p> <p>45. Згідне з грець. Апольогія подана в скороченю, та з уступами, яких нема в грецьким текстї. Тут уриваєть ся Ко-нібірїв переклад.</p>

Грецький текст	Бомбейське вид.	Грузинський текст	Вірменський текст
<p>а в сні бачить вебо і пекло і будить ся покріплений.</p> <p>48 Февда йде сам до царевича, та сей говорить йому довгу проповідь, після неї і сей павертає си на християнство.</p> <p>49. Vacat.</p>	<p>з нею. В сні являється ся йому Баялгар і аскет в кістьми і ведуть його до раю, а всі дівчата видають ся йому гидкі як пси і свині.</p> <p>48. Юдасаф павертає чарівника на віру Будди, оповідаючи йому притчу про паву і крука. Чарівник по тій притчі пізнає, що віра Будди правдива, бо Будда перед 300 роками віщував, що за 300 літ появиться ся правдива пава.</p> <p>49. Юдасаф павертає свого батька на праву віру і сей віддає від сина всіх дівчат крім тої одної, що від него зайшла в тяж. Сей епізод стоїть перед епіз. 48.</p>	<p>48. Наверненє Тедми, проповідь пропущена.</p> <p>49. Vacat.</p>	

Кун схиляєть ся до припущеня (ор. cit. 25), що отся середня часть нашої повісти була і в урванім Гальськім текстї і у першовзорї, з якого черпав Ібн Бабавайгі, в своїй основї близькою до того, що є в бомбейськім текстї. Остатні слова Гальського тексту говорять про сон Юдасафового вчителя, а Ібн Бабавайгі міг для якоїсь своєї ціли викинути сю середину оповідачя. За те закінчене обох арабських текстів, себ то Бомбейського і Ібн Бабавайгієвого, зовсім відмінне від того, яке маємо в християнських редакціях, тоб то в грецькій, грузинській і вірменській. А що власне закінчене арабських версій близько підходить під буддийську традицію, а християнське геть відбігає від неї, для того Кун завважає справедливо, що те християнське закінчене є свобідним витвором автора тої версії, з якої пішли тексти грецький — з одного а грузинський і вірменський з другого боку. Бо коли сї три тексти згідно оповідають, що по наверненю Февди цар поставив свого сина царем над половиною царства, потім навернув ся сам і вмер, а царевич

поставивши замість себе царем Барахію (в груз. Баракія, в вірм. Бавакія) пішов на пустиню, віднайшов Варлаама, жив при ньому до його смерті, по довгих літах і сам умер і був принесений Барахією назад до рідного краю і там похований, то в арабських текстах кінець повісти зовсім иньший. У Ібн Бабавайгія Юдасафови являється ангел і заповідає, що за кілька день виведе його з батьківської палати. Юдасаф не говорить про се нікому крім одного везіра і за кілька день в супроводі ангела серед ночі покидає палату. В тім підходить до него гарний парубок, завідатель кількох провінцій і просить його, щоби їх не покидав, та Юдасаф заспокоює його і умовляє лишити ся при своїм уряді, потім сідає на коня і в супроводі везіра Уде „доки йому було призначено“. Там зсідає з коня і йде далі пішки. Везір плаче і ще раз просить його не наражувати себе на невігоди аскетичного життя, та Юдасаф віддає йому коня, пояс і дорогий камінь, який у него був на чолі і велить йому вертати до царя та сповістити його, що его син зрік ся всеї марности сего минушого сьвіта. Везір вернув до міста, а Юдасаф пішов у пустиню. Там побачив велике дерево над потоком; вода в тім потоці була незвичайно чиста а дерево таке гарне, якого він доси не бачив; на его гіляках росли плоди, а коли їх покуштував, вони показали ся йому солодшими над усї плоди в сьвітї. На тім дереві була безліч птахів і він порівняв се дерево з новою наукою, воду з мудрістю пізнавая, а птахів з людьми, що з усього сьвіта будуть збирати ся до него, щоби пізнати шлях спасення. Тоді прийшли чотири ангели і завели його до неба, а Бог надїлив його мудрістю і він побачив усю будущнну. Ангели завели його назад на землю, а оден із них по божому наказу лишив ся з ним, щоби бути его невідступним товаришем. Юдасаф пробув якийсь час в тій околиці і навертав людей до правдивої віри. Потім подав ся до свого рідного міста. Его батько вийшов йому на зустріч з усїма вельможами і всі витали його. Юдасаф проголосив їм довгу проповідь, а потім пішов у иньші сторони, поки не дійшов до Кашміру, всюди навертаючи людей на шлях правдивої віри. Перед смертю він кличе до себе свого улюбленого ученика Ананда і заповідає йому хоронити божі заповідї та подбати за его похорон. Потім він обернув ся головою на захід, а ногами на схід і перейшов до вічного життя. В бомбейській текстї оповідане зовсім сьоже з отсим, та є тут іще деякі подробиці пропущені Ібн Бабавайгієм. І так ще перед відходом Юдасафа в пустиню царівна-бранка родить йому сина, про котрого мудрці віщують, що буде мати потомків. Тут же приведено розмову Юдасафа з его батьком (з притчею), що кінчить

ся наверненням старого царя. Швидко потім цар умирає і його хоронять по обряду аскетів. Увесь город наvertsє ся на віру правдивого Бога, а 3000 людей роблять ся монахами і монахинями. Юдасаф настановляє свого вуйка царем, а по нїм потім наступає єго (Юдасафів) син.

Що ж можемо на підставі сего порівняня сказати про спільний оригінал усіх отсих редакцій і про їх взаємні відносини? Поперед усього, беручи на увагу кінцеву часть повісти можемо сказати, що про спільне жерело всіх версій не може бути навіть мови; що найбільше можна говорити про спільне жерело всіх арабських версій з одного, а грецької, грузинської і вірменської версії з другого боку. Арабські версії мають закінчене зовсім близьке до буддийської традиції, коли тим часом християнські версії відбігли від сеї традиції дуже далеко. Значить, мусимо прийняти подвійний оригінал, подвійне жерело: одно спільне для першої і по троха для другої части всіх орієнтальних версій, а друге спільне тільки для остаточної (і по троха для середньої) части самих тільки арабських версій. Сей дуалізм потверджує нам уже для X віку арабська книга Фіґріст, посьвідчуючи істнуванє двояких оброблень історії Будди — таких, де героями були царевич і дервіш, себ то де царевич доходив до пізнаня правої віри не сам із себе, а через дервіша, тоб то, де основою правої віри являв ся не власний розум, не власне чутє одиниці хоч би й внемкової і вибраної Богом, а боже откровеннє задокументованє в святих писанях, які треба було знати і майже витвердити на пам'ять, — і таких, де царевич сам із себе, через просвітленє власного ума і серця доходить до пізнаня правди і потім виявляє сю правду людям (*Kitāb Yūdāsaf mufrad*). Дуже вірно підчеркнув Кун сю обставину, що перше з тих жерел не могло бути буддийське, але противно, по єго думці в ньому віє дух християнський, значить, те спільне жерело першої і другої части оповіданя для всіх орієнтальних версій мусіло бути християнське. Магометанським воно не могло бути вже для того, що було зложено без сумніву перед Магометом; зрештою нї одна з захованих доси арабських версій не виявляє ані крихти знайомости з Кораном.

Проведене у нас детальне порівнянє всіх орієнтальних текстів показує, що на 39 епізодів першої части тільки 7 є властивих самому лише грецькому текстови. Всі ті уступи догматично-морального характеру, та і в них вилетено декуди частини тексту, що без сумніву належав до оригіналу спільного всім версиям, впр. в епіз. 11 притчу про соловія. Далі 13 епізодів є спільних усім редакціям,

розуміють ся, що в деяких вони подані *in extenso* або й розширені, а в інших сей або той епізод скорочений або хіба легко зазначений. Коли ж узяти на увагу, що Ібн Бабавайгі починаючи з 26 епізоду користує з иншого жерела, а грузинська версія в повні не видана, то до висше поданого числа епізодів спільних усім редакціям прийдець ся долучити ще 5. Загалом у грузинській редакції на 39 вичислених у нас епізодів бракує 24, а властиво з того, що подав про неї Марр, ми не можемо знати, чи деякі з тих епізодів (особливо при кінці) є, чи їх нема. З 15 ти епізодів, які є в тій редакції, 9 сходиться ся ближше з грецькою редакцією, ніж з арабськими, 2 ближше з арабськими, ніж з грецького, а 4 виявляють значні відміни як супроти грецької, так і супроти арабських редакцій.

Що всі три арабські версії схожі між собою більше, ніж з грецькою з одного, а грузинською та вірменською з другого боку, се видно з того, що на 25 епізодів черпаних зі спільного жерела, у них є 16 схожих між собою, а 7 таких, котрих вони, знов згідно між собою, не мають, хоч має їх грецький текст. Коли ж при порівнанню дальших епізодів лишити на боці текст Ібн Бабавайгія, що починаючи з 26 епізоду черпає з иншого жерела, то побачимо знов 3 епізоди схожі з собою в обох инших редакціях, а також схожий порядок епізодів в протвности до грецького тексту. Щож до Ібн Хісдаєвої переробки, то вона має 20 епізодів схожих з арабськими, хоча розложених подекуди в иншому порядку; далі їй не стає 8 епізодів, які є в грецькім тексті і яких також нема в арабських текстах; та треба додати, що сам характер переробки (оригінальний поетичний стиль) вимагав значнійших відскоків від спільного взірця, а надто Ібн Хісдай вставив у своє оповіданє 10 нових епізодів або притч вплетених у текст взятий із спільного жерела.

Що до середньої части оповіданя, то всі 6 епізодів, що до котрих ми можемо зробити детальне порівнанє текстів грецького, бомбейського, грузинського і вірменського, згідні з собою в головній основі і в многих подробицях. В дальших трьох епізодах бомбейський текст відскакує значно від християнських версій через те, що его автор черпав тут з иншого, явно буддійського жерела. Значить, на епізоді 46 нашої таблиці кінчить ся згідність ориєнтальних редакцій; кінець середньої части і закінченє повісти виявляють повне роздвоєнє між оригіналом християнських і оригіналом арабських редакцій.

Як бачимо з сего зіставлення, відтворенє здогадного спільного оригіналу першої і другої части орієнтальних версій зовсім не легке, та в загальних нарисах не є вже тепер неможливе. Певна річ, ті епізоди, що спільні всім редакціям, ми мусимо в першій ряді признати як впливи того спільного жерела, а їх, як ми бачили, є разом 24 на 45. В другім ряді нам прийдесть ся віднести до спільного жерела й такі епізоди та поменші оповіданя, що спільні всім арабським версіям а незвісні християнським (таких є всего 2), або навіть такі, що мають ся в одній лише якійсь версії, та заховали в собі сліди близького свояцтва з первісною буддийською традицією (в першій часті є такий уступ в Бомбейськїм текстї, а власне оповіданє про сон цариці про білого слона в епіз. 1. Зводячи в одну цілість оті епізоди і відкидаючи все, що може вважати ся пізнійшою вставкою чи то християнських, чи жидівських переробників ми можемо втворити собі досить виразний погляд на той здогадний твір, з якого черпали всі оті редакції. Порівнюючи його з иньшими творами, що первісно пішли з Індії і в V—VIII віках нашої ери були перекладені на пеглевійську мову, а відси через посередництво арабських, сирійських, гебрійських, а далі грецьких та латинських переробок перевандрували до середньовікової Європи, такими як Панчатантра (Каліла ва Дімна, Віднаєві байки) і Книга сімох мудрців, ми переконаємо ся, що коли оті книги мали переважно літературний, моральний характер, наша повість уже в тім спільнім жерелі мала в собі багато науки, пропаганди, як ось проповідь „божого чоловіка“ [епіз. 1] і проповідь Варлаама-Балягара [епіз. 8, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 33, 34], помінаючи вже те, що вставлені в неї притчі всі без винятка мають пропагандову тенденцію і у всіх текстах до них додано ще відповідні толкованя. Який же характер, яку тенденцію має те навчанє?

Перечитуючи отсі пропагандові уступи навіть в тім християнськїм закрашеню, яке вони мають у грецькїм текстї, ми бачимо, що всі вони мають одну тенденцію: збудити обридженє до сьвіта і єго марних роскошів та дрібних змагань, а захвалити аскетичне житє. Тут іще не було би нічого особливого, бо звісно, що аскетизм захвалює і християнство і буддизм і брагманїзм; що найбільше можна би сказати, що автором пеглевійського жерела всіх орієнтальних версій не був прихильник перського маздеїзму, бо ся релїгія була, як справедливо завважив Кун (Barlaam und Joasaph, 38), в своїй основі противна відреченю від сьвіта і добровільній безженности. Та не треба забувати, що індійський аскетизм принципіально ріжнить ся від християнського. Бо коли християнин ішов у пустиню,

щоби здалека від зверхніх світових покус тим успішнійше бороти ся з покусами власного тіла і ворожих демонів і не переставав бороти ся з ними до остатньої хвилі життя, вважав тутешнє житє тільки порою покути, труду, плачу, а кожду хвилю заспокоєня і внутрішнього вдоволення вважав коли не гріхом, то нагодою до гріха, — то індійський аскет противно шукав у аскетизмі, в умертвлюваню тіла тільки переваги духа над тілом, скріплення і просвітлення духа через ослабленє грубої матерії, що буцім то його придавлює, а найвисшою метою своїх подвигів уважав внутрішній спокій, що повстає з викорінення всяких пристрастей, усяких бажань і змагань, усяких симпатій і антипатій. Аскет повинен уже тут на землі дійти до стану як найблизшого до загробової нирвани — отсе був найвисший ідеал індійських, головно брагманських аскетів. Буддизм був подекуди реакцією проти сего аскетизму, та й він проповідував відреченє від роскошей і дїбр сего світа, добровільнє вбожество, але головно в тій ціли, щоб чоловік міг зовсім свобідно, вповні і безжурно посвятити ся пізнаваню і сповнюваню сьвятого закона.

Який же з тих трьох родів аскетизму проповідуєть ся в нашій повісти? Кун не пробував сформулувати сего питання в той спосіб і відкинувши тільки одну можливість — авторство маздеїста (з тої самої причини міг відкинути також авторство мозаїста, пор. Weis-slowitz, Prinz und Derwisch, 58) і не бачучи в цілому творі ніякого слїду манїхейства, що готов був бачити Кассель, рішає питанє так, що автором первісної редакції міг бути тільки християнин-Несторіянець (ор. cit. 39). Справедливо закинув Джекобс Кунови завадто велику поспішність в сьому виводї (J. Jacobs, Barlaam und Josaphat, XXXIX), та на жаль, і він сам не вглянув глибше в се питанє, задовольняючи ся тою не зовсім вірною увагою, що пеглевійський твір мав дуже мало теологічної тенденції і був „майже цілком позбавлений усякого догматичного кольориту“. На се можна завважити (і се підніс Кун), що вже сама концепція пеглевійського Варлаама і Йоасафа в противенстві до буддийського „самого Йоасафа“ вказує на ту догматичну основу, що чоловік сам не може дійти до пізнаня Бога і правдивої релїгії, доки не пізнає божого откровения зложеного в сьвятих книгах; от тим то в повісти Йоасаф даремно мучить ся своїми думками про марність сего світа, поки не прийшов Варлаам „з коробкою, в котрій були сьвяті книги“ (так виразно написано у Ібн Бабавайгія, гл. С. О д ъ д е н б у р г њ, Персидській изводъ, 7) і не вияснив йому правдивої дороги до спасенія. Та сего не досить. Розумінє аске-

тизму в повісти має також певну догматичну основу, і то, по моїй думці, не християнську. Правда, в грецькій текстї не тільки промова Варлаамова, але також промова вельможі-аскета (епіз. 3) густо пересипана цитатами з письма сьв., та про те й тут лишили ся ще деякі уступи, що сьвідчать про иньший дух першого оригіналу. І так у епіз. 2 (Буассонад гл. 1) сказано про царського вельможу, що він „зрікши ся всіх дочасних почестей і роскошей, зробив ся монахом і вгїк у пустиню і тут очищуючи і омиваючи свій розум постом, неспанєм і роздумуванєм над сьвятим писанєм і увільнюючи свою душу від усяких пристрастних і земних зворушень, просьвітлював її сьвітлом безпристрасности“ (гл. Douhet, Dictionnaire des Légendes, 96). Похваляючи жите пустинників вельможя аскет підносить, що „між ними нема ніяких спорів ані зависти, ані смутку ані турботи“ (Douhet, *ibid.* 99). Оті реченя, що припадково проскочили через руки християнського переробника, виглядають мов живцем виняті з якогось індійського аскетичного трактату. Ще виразнійше бачимо сей індійський характер аскетичної проповідї в арабських текстах. „А коли розлука з приятелями, з дїтьми, з маєтком така неминуча і коли багато дечого змушує нас до тої розлуки і вона спадає на нас як велике лихо — читаємо в Гальських рукописї (Weisslowitz, *op. cit.* 54) — то чиж не личить розумному добровільно відсунути ся від усіх тих річей ще заким спадуть на него всі ті пригоди, які спадають так часто? І коли його постигне нещастє, він не буде сумувати, а коли б його й не мало постигнути, то він не буде шукати ані добивати ся тих річей“. Фільософія, як бачимо, більше стоїцька ніж християнська і ще більше властива „нагомудрецам“ ніж стоїкам. Варто звернути увагу також на те розумінє смерти, яке виступає в нашій повісти. Як звісно, для християнських аскетів смерть не була нічим страшним; вона була увільненєм від земного терпіння, була побідою над злом, тріумфальною брамою, крізь яку праведник проходив до раю. В нашій повісти ми (з виємком деяких щиро християнських уступів) не бачимо такого розуміння смерти. Противно, і в притчах (нпр. в притчі про однорога) і в проповідях смерть являєть ся як найтяжший ворог, найбільше зло людського роду — розумінє властиве буддизмови, а ще більше брагманїзмови. Брагманїзмови властиве також розумінє аскетизму, яке характеризують висше наведені цитати і те аскетичне жите, яке малює Варлаам у гл. XII (у нас епіз. 13), де між иньшим сказано, що аскети „не бачучи ніякої матерїї і нагоди до проступків цїлковито виривають

із своєї душі всяке бажане і затирають спомини... повзявши дуже добрий намір ведуть жите спокійне і самітне" (Douhet, op. cit 157). От тим то я не можу згодити ся з думкою Джекобса, що автор первісного „Варлаама і Йоасафа“, чи він був написаний по індійськи, чи по пеглевійськи, був буддист. Певна річ, ніяка переробка не була в силі затерти глибоких слідів буддйського походження повісти; вони лишили ся і в основнім оповіданю і в притчах і по троха в проповідях. Та про те нема сумніву, що спільне літературне жерело звісних нам тепер ориєнтальних версий нашої повісти, бодай що до її першої части, не могло бути написане буддистом, а було по нашій думці свобідною переробкою буддйської легенди доконаною якимсь брагманцем в дуєї релігії близько посвяченої з буддизмом, та проте в многих точках значно від него відмінної і йому ворожої. Брагманізм приймав подекуди також боже откровение і мав свій комплет сьвятих книг, без котрих по єго поглядам не можливо було пізнати правдиву релігію. Хоча буддизм вплив із брагманізму, то про те єї обі релігії завзято бороли ся між собою; з разу буддизм панував у Індії яких 1000 літ (від IV віку перед Хр. до VII по Хр.), та потім був переможений брагманізмом і майже зовсім випертий з Індії, а величезна буддйська літературна спадщина по части була знищена брагманістами, а по части абсорбована ними, перероблена в дуєї брагманізму. Так було з первісно буддйською Паньчатантрою (Jacobs, op. cit. LIII), так правдоподібно з Магабгаратою, чомуж би не мала та сама доля спіткати й легенду про Будду?

Все, що тут сказано, належить в повні до першої і по троха до другої части нашої повісти, т. є. до тих епізодів, що виплили зі спільного жерела. Та ми піднесли вже висше, що у Ібн Бабавайга середня часть і кінець, а в бомбейськім виданю деякі епізоди середньої части і закінчене черпані з иньших жерел. Що се за жерела і які їх відносини до того жерела, з якого черпали християнські редакції?

Ібн Бабавайг в свій витяг із книги про Баялвгара і Юдасафа вставив ось яке оповіданє. Жив раз цар, що дуже бажав мати дітей, та тільки на старість одна з єго жінок родила сина. Хлопчик в молодих літах подає знаки незвичайного розуму; оден астрольої ворожить цареві, що єго син буде основником нової віри. Цар наказує слугам добре пильнувати його. Коли царевич підріс, то одного разу втік від сторожі, бачив у місті мерця, старця і хорого і почав над сими явищами дуже задумувати ся. Цареві прирадили оженити

сина, та царевич нічу по слюбі підпоїв свою молоду жінку і коли вона заснула, він утік від неї. На вулиці він здивав якогось парубка, обміняв ся з ним одежею і оба разом почали ткати. Боячи ся погоні вони в день спали а нічу йшли, поки не зайшли у иньше царство. Та там царівна вподобала собі передягнутого царевича і хотіла мати його за мужа. Цар велить його привести до свого двора і хоче його спонукати, щоб оженив ся з его донькою, та царевич відговорюєть ся від сеї чести притчами. „Потім оба (себ то царевич і его товариш) попросили ся з царем і пішли геть. Вони раз у раз молили ся Богу і ходили на поклони по святих місцях у всі край землі. При божій помочи вони багато людей навернули на шлях віри. І слава про мудрість і чесноту царевича розійшла ся по всій семлі. І він пригадав собі свого батька і задумав спасти його від блудів і післав до него післанця, щоби йому сказав, що його син навернув ся на правдиву віру і при божій милости навернув багато людей і що не подоба йому трівати в блудах і незнаню і втратити щастє по смерти. Батько згодив ся з тим і разом з людьми свого дому пішов до сина і вони перейшли на его віру і прийняли его спосіб життя і доступили вічної щасливости“.¹⁾

Очевидно маємо тут ще раз повторену легенду про Будду, тільки в формі більше первісній і більше буддпйській, ніж та, що становить основу нашої повісти. Проф. Гоммель перший висказав догад, що се оповіданє — коли не повний текст, то певно витяг із книги згаданої в Фігрісті пз. „Kitâb Judasaf mufrad“. Та не тільки ся вставка, але також кнець оповіданя про Баявгара і Юдасафа у Ібн Бабавайга так само як і в бомбейськїм текстї (ми подали его зміст на стор. 186) мусїв бути взятий із редакції зовсім відмінної від першої части, близшої до буддийських легенд і буддийської також по дусї і тенденції. Значить, можемо сказати, що крім того, по нашій думці брагманського жерела. яке лежить в основі першої і другої части християнських і арабських версій, нам заховали ся аж дві буддийські редакції нашої легенди, і то одна в цілості, хоч може в скороченій формі, а з другої тільки закінченє.

Чим же супроти сего треба вважати кінцеву часть християнських версій? Кун склонюєть ся до того, що се закінченє є „свобідна видумка автора спільної основи грецького і грузинського тек-

¹⁾ С. Ольденбургъ, Персидскій изводъ повѣсти о Варлаамѣ и Іоасафѣ, стор. 15—21, німецький переклад подав Гоммель, гл. Weisslowitz, op. cit. 169—172.

сту (ор. cit. 32), значить, після його родоводу належить до здогадної сирийської редакції (ор. cit. 34). Кун не звернув якось уваги на те, що в такому разі постає питання, як же кінчила ся та пеглевійська редакція, в котрій він бачить архетип усіх орієнтальних редакцій і за котрою признає автора християнина? Такого закінчення, яке захвало ся в звисних нам арабських редакціях, там певно не було, бо сам Кун вважає теперішнє закінчене тих редакцій запозикою з інших жерел. Коли в неглевійській редакції закінчене було инше, ніж в спільнім жерелі християнських редакцій, то являється питання, що могло спонукати автора здогадного сирийського тексту до зміни оповідання? Іншими словами, що є в теперішнім закінченню християнських редакцій таке, чого не могло бути в первісній пеглевійській редакції — чи то вона була несториянсько-християнська, як хоче Кун, чи брагманська, як приймаю я. Сказавши правду, я не можу нічого такого добачити. Противно, теперішнє закінчене християнських редакцій дуже добре згоджується з тою чи то брагманською, чи християнською, та все таки антибуддиською тенденцією — показати основника буддизму хоч і святим чоловіком, та все таки аскетом і нічим більше, головно ж не учителем народів, не основником нової віри. А признавши сей характер закінченню повісти, ми мусимо признати його й цілій неглевійській композиції і в такому разі нам прийде ся троха змодифікувати те, до чого троха иншою дорогою дійшли Гоммель і Кун (Kuhn, ор. cit. 39) і прийняти ось який процес повстання пеглевійських редакцій буддиської легенди. В цілі пропаганди зладили буддисти резюме своєї святої легенди на пеглевійській мові, книгу *Kitāb al Budd*. Супроти сего якийсь неприхильник буддизму переробив а правдоподібніше переклав з індийського оригіналу брагманську переробку тої легенди, *Kitāb Bilavhar wa Jūdāsaf*. В виразнім противенстві до сеї книги пустив знов якийсь прихильник буддизму другу переробку буддиської повісти — *Kitāb Jūdāsaf mufrad* (Книга Юдасафа самого, т. є. без Білявгара). Що всі оті твори справді існували на пеглевійській мові і що вся ота боротьба йшла на персо-бактрийським ґрунті, се доказує окрім посередного свідoctва Фіґріста також огляд імен власних в різних редакціях нашої повісти (гл. Kuhn, ор. cit. 34—36). Грецьке ім'я Йоасаф є очевидно тотожне з арабським Юдасаф або Будасаф. Ся назва є не що инше, як індийське Бодісатва. Кун показав, як власне на ґрунті пеглевійської азбуки, „придатної для найдивоглядніших перепутувань“ із Бодісатви-Будасафа повстала арабська і грецька форма Юдасаф, що опісля вже на ґрунті грецької азбуки

перейшла на Йоасаф (ΙΩΔΑΣΑΦ-ΙΩΑΑΣΑΦ-ΙΩΑΣΑΦ). Грузинська редакція заховала давнішу форму Іодасаф, та все таки форму не пеглевійську ані арабську, а первісно-грецьку або сирійську; натомість вірменська форма Іовасаф є новіше грецьке Йоасаф, тільки з доданєм значка в для оминеня роззіву.

Більше трудности виявляє назва батька Йоасафового. В грецькім текстї він зоветь ся Ἄβεννης, в арабськім (бомб.) Джанаісар; ані одна ані друга назва, здаєть ся, не має звязку з дійсною назвою батька Буддового, що звав ся Суддодана. Грецька назва взята з біблійного Абнера (II Сам. 3, 6 ід.). Кассель висказав думку, що автор тої (сирійської) переробки, яка служила жерелом грецького тексту, був християнин добре познайомлений зі старою гебрійською мовою і знав етімологію назви Абнер, що значить „батько свѣтла“ (се виясненє знаходить ся зрештою і в латинській Liber nominum, приписаній сьв. Єронїмови: Abenner — pater meus lucerna vel pater lucernae), — значить, він з добрим розмислом вибрав для батька свого героя отсю біблійну назву (P. Cassel, Aus Literatur und Symbolik, 181). На підставі грецького курсивного письма легко вияснити повстане грузинського Іабенес з грецького Ἄβεννης; вірменська редакція взяла грецьку назву без зміни.

Город, у яким живе Йоасафів батько, названий в деяких арабських редакціях, а власне у Ібн Бабавайга і в бомбейскім виданю. Сю назву вокалізують Кун і Гоммель на Шавілябат; ся назва без сумніву репродукує дійсну назву міста, де вродив ся Будда — Капілявасту, в палійській мові Капіляватту. Цікаво, що з християнських редакцій тільки грузинська має назву сего города — Болят; чи ся назва має який звязок з Капілявасту-Шавілябат — годї сказати. У одній старій вірменській географії, написаній Варданом Великим (умер 1271) або кимсь із его учеників, сказано не знати на якій основі, що столицею царя Абеннера було місто Сінавтан (Сінаватан, Сінаифатанк), а місцем, де проживали Баралам і Йоасаф, була пустиня Арат або Ерат (Kuhn, op. cit. 16, 35—36). Очевидно, що з буддійською традицією сї назви не мають нічого спільного, та про те вислідженє їх походження може могло би дати вказівку на жерела, з яких черпали автори тих редакцій ¹⁾.

¹⁾ Кунова думка, що в Вардановій географії нам заховав ся слід якоїсь старої вірменської редакції Варлаама і Йоасафа, видаєть ся міні не зовсім певною. Розумієть ся, повість про Варлаама і Йоасафа мусїла бути йому звісною — і то не в грецькім текстї, а в вірменській легенді, тїй самій, яка заховала ся доси а була

Що доторкаєть ся назви Варлаам (*Βαρλαάμ*), то ми згадали вже, що по думці Гоммеля вона пішла з сирийського *Baralâhâ* скороченого *gabrà d' alâh-a*, що значить „божий чоловік“. Назва арабських редакцій *B-l-v-h-r*, вокалізоване на *Bilavhar* або *Balavhar*, повстала на ґрунті пеглевійської азбуки з індійського *Bhagavân* (*К u h n*, ор. сії. 36). Грузинське *Балаяварі* в'яжесть ся безпосередно з арабською назвою і вказує на те, що автор ґрузинської редакції користувався не теперішнім грецьким текстом, а його сирийським жерелом, у котрому стояла старша, пеглевійська назва *Балаявар* або *Балаягвар*. Тільки автор грецького тексту переіменив сю назву, ставлячи замість неї імя популярного сирийського святаго *Барляга* і то в формі спорідненій з біблійним волхвом *Валаамом* (*Βαλαάμ*). Вірменський *Бараліам* пішов безпосередно з грецького.

Пустиня, з якої приходить *Варлаам*, зоветь ся в грецьким тексті *Σεναάρ* — назва біблійна (*Битія XI, 1, XIV, 1*), покладена автором грецького тексту на місце пеглевійського і сирийського *Сарандіба*. *Сарандіб* — стара назва *Цейлону*, головного осідку південного відламу буддистів, — про значіне сеї назви для означеня первісного жерела нашої повісти буде ще далі мова.

Йоасафів учитель чи доглядач зоветь ся в грецьким тексті *Зардан*; в арабських текстах він не названий; в вірменським сю назву вкорочено на *Зард*. Грузинське *Зандань* або *Задань* вказує на те, що й сирийський оригінал грецької повісти мав *Зандан*, а в таким разі назву сю мав і пеглевійський оригінал сих редакцій. *Кун* (ор. сії. 36—37) бачить в тій назві важну вказівку на те, відки головню черпав свій материял автор пеглевійської редакції. В святих книгах північних буддистів візник царевича *Шідарті* зоветь ся *Чандака*; у південних буддистів він зоветь ся *Чанна*, без д. Значить, по *Куновій* думці, жерелом пеглевійської повісти про *Варлаама* і *Йоасафа* були святі книги північних буддистів, що зрештою й зовсім природно, бо в *Бактрії* і північно східній *Персії* здавна вже мішали ся буддийські елементи з парськими і християнсько-несторіянськими. Ще *Китаєць* *Гіуен-Цанг* подорожуючи в VII віці по святих місцях буддизму, застав у *Бактрі* буддизм в повнім цвіті. З того самого часу маємо свідoctва про істноване численних несторіянських єпіскопій у *Хорасані*, і ще в р. 652 християне в *Мерві* разом зі своїм метрополітом похоронили тіло замордованого

зладжена ще в XII віці. А що в тій легенді не названо ані міста *Абенерова*, ані пустині, де жив *Бараліам*, то міг стародавній географ доповнити сі назви з яких иньших жерел.

остатнього царя з роду Сасанїдів (Kuhn, op. cit. 37). Яким способом пеглевійська назва Зандан заховала ся в грузинській версії, а в грецькій являєть ся в формі Зардан, се у Куна показано троха неясно. Бо коли Кун стоїть на тій думці, що грузинський текст пішов не безпосередно з пеглевійського, а з затраченої тепер сирийської переробки (гл. родове дерево на стор. 34), то на стор. 35 він догадуєть ся, що автор грузинської версії взяв назву Зандані безпосередно з пеглевійського тексту. На ґрунті пеглевійської азбуки, в котрій п і г пишуть ся однаково і під впливом людової етимології (zard у пеглевійським значить зелений) повстала назва Зардан, що опісля через посередництво сирийської переробки пішла до грецького тексту. Звертаю увагу на сю нескладницю, та вяснити її не беру ся.

Царський міністер і дорадник Ἀραχίς у арабських текстах називаєть ся Ракіс, у грузинським раз Аракіс, потім Ракіс і Ракі, у вірменським Арашіс — як бачимо, назва майже однакова у всіх редакциях. Кун догадуєть ся, що фігура сего Арахеса відповідає фігурі Девадатти в буддийській традиції — чарівника і противника Будди (Kuhn, op. cit. 26).

Нахор, поганський аскет, що в диспуті боронить християнства, властивий тільки християнським редакциям; у арабських сю ролю грає сам Ракіс, перемінивши ся чарами на Варлаама. Назва Нахор (груз. Накгорь, вірм. Наховр) взята з Біблії (Бития XI).

Чарівник Февда (Φεῦδαξ), в котрому Бенфей бачив варіант індійської назви Девадатти, в арабським текстї (бомб. вид.) називаєть ся Аль-Тагдам, з чим дуже тісно вяжесть ся назва грузинського тексту Тгедам (декуди також Тгедма або Тгедаміс). Очевидно, що щось подібного мусїло стояти і в здогаднім сирийським текстї і в его пеглевійським оригіналі, а тільки автор грецького тексту поклав назву Февди, лже-месії, згаданого у Йосифа Флавія (Josephus Flavius, Bellum Judaicum, XX, 5) і в Дїяннях апостольських V, 37 (Kuhn, op. cit. 29).

Назва Барахїї, наслідника Йосафатового на царським престолі, властива тільки християнським редакциям (груз. Баракія, вірм. Бавакія), значить, мусїла бути і в сирийській редакції. Не можемо знати, чи була вона і в пеглевійським оригіналі, котрого кінець не заховав ся в арабських переробках. В бомб. вид. Юдасаф ставить замість себе царем свого вуйка як опікуна свого сина Аманда, в котрім треба бачити назву улюбленого ученика Буддового Ананди (Kuhn, op. cit. 33). Назва Барахїї взята з Біблії — так називав ся батько пророха Захарїї (Захария I, 1, 7; Матв. XXIII, 35).

Грець.	Бомб.	Галь.	Ібн Баб.	Ібн Хісд.	Груз.	Вірм.
10. Про доброго пастиря	vac.	vac.	vac.	vac.	vac.	vac.
11. Про однорога	5	vac.	5	vac.	5	6
12. Про трьох другів	6	5	6	vac.	6	7
13. Про однорічних царів	7	6	7	9	7	vac.
14. Про сонце	13	8	13	10	vac.	vac.
15. Цар і бідарі в яскині	14	9	14	11	8	vac.
16. Богацький син і жебрацька дочка	16	vac.	15	15	9	8
17. Про ланю	18	vac.	vac.	vac.	11	9
18. Невинний царевич і дівчата	23	vac.	vac.	vac.	13	vac.
19. vac.	15 Пливак і его товариші	10	vac.	vac.	vac.	vac.
20. vac.	8. Пси і стерво	7	8	21	vac.	vac.
21. vac.	9. Цар, що з'їв свою дитину	13	10	8	vac.	vac.
22. vac.	10. Добрий лікар	vac.	9	vac.	vac.	vac.
23. vac.	11. Про пророків	11	11	17	vac.	vac.
24. vac.	12. Про птаха і пророків	12	12	18	vac.	vac.
25. vac.	22. Жінка, вілюбас і лялька	vac.	vac.	28	vac.	vac.
26. vac.	24. Пава і врук	vac.	vac.	vac.	vac.	vac.

В тексті бомбейського видання є ще кілька притч і порівнянь, про які згадує Кун (ор. сіт. 27, 28, 33), та на жаль не подає їх змісту, так що загальне число притч в тім тексті певно буде з 30.

У Ібн Бабавайга маємо ще ось які притчі, яких нема в інших текстах: 17. Про царя, що пів життя жив грішно, а потім побачивши на своїй голові сиве волосе, друге стільки панував праведно; 18. Про злого царя і праведника з людським черепом; 19. Про царевича, що покинув батьківський дім і пішов голосити

правдиву віру і вилетені в се оповідане дальші чотири притчі: 20. Про царевича, що п'яний спав у гробі, 21. Про злодіїв, що вкрали золотий горнець з гадюками; 22. Про царевича, що увільнений з неволі попав ся в яму, де сидів смок; 23. Про чоловіка, що пішов між злі духи (гулі) і погиб. Загалом маємо в тім тексті 23 притчі.

І в грузинській версії є одна притча, якої нема в жадній иньшій, а власне 12: Про мужа, що через жінку запізнав ся на війну.

Та найбогатший на притчі і приказки є Ібн Хісдаї. Крім тих, що показані в повисшій зводі, знаходимо у него ще ось які: 1. Патріарх Йосиф і підхлібник; 5. Про птаха, що проковтнув рибу з вудкою; 6. Цар Давид і гробниця давнішого царя; 13. Цар і побожний пастух, запрошений царем на обід; 14. Пес, що бігав на два весіля і лишив ся без їди; 19. Промова Олександра Вел.; 22. Тіран і слуга, що розілляв росіл; 23. Соломон і мова звірів і вплетена в се оповідане казка 24. Про вола і осла та півня і пса; 25. Купець і два отруйники; 26. Стрілець, кабан і медвідь; 27. Цар і его гість; 29. Малпа і голяр і 30. Ткач, що наслідуючи весельчака скочив з вежі.

З тих притч без сумніву найцікавіша притча про сівача, що стоїть у грецькій і вірм. тексті на першій, у всіх арабських і грузинських на четвертій місці і маєть ся також у Ібн Хісдаї. Є се звісна євангельська притча, а факт, що власне вона спільна всім християнським і нехристиянським редакціям належить до найцікавіших загадок, які насуває нам повість про Варлаама і Йоасафа. Кун на підставі сего факту, що змушує нас до висновку про істноване сеї притчі також у пеглевійській оригіналі всіх орієнтальних редакцій, побудував свою теорію про християнський характер сего пеглевійського оригіналу (Kuhn, op. cit. 39). Ми вже висше оцінили иньші Кунові докази християнського характеру того оригіналу, а тут мусимо сказати, що істноване сеї притчі в его тексті не може перетягти ваги на користь Кунового здогаду. Вже Гоммель, що держав ся думки про буддистський характер і індійське походжене первісного жерела повісти, вказав на те, що притча про сівача в ріжних формах була популярна у буддистів, а той, хто з буддистських жерел писав пеглевійську редакцію, міг бути познайомлений також з християнськими євангеліями і замість буддистської притчі про сівача помістити в своїм тексті євангельську (Weisslowits, op. cit. 154). Се тим лекше могло стати ся, коли автором того первісного твору був не буддист, але, як се нам видаєть ся правдоподібнішим, прихильник брагманізму.

Варто звернути увагу і на те, що між притчами є невеличкі групи, котрі у всіх редакціях держать ся разом, хоч і поставлені на різних місцях. І так перші чотири притчі спільні всім редакціям і подають ся всюди в однаковім порядку з виємком притчі про сі-вача, що в грецькім і вірменськім текстї стоїть на першім, а у всіх иньших на четвертім місці. Друга така група, се н-ри 11, 12 і 13 грецької редакції; в такім самім порядку і звязку вони є і в бомбейськім текстї, у Ібн Бабавайга і в грузинській редакції. В вірменській бракує остатньої а в Гальськім списку першої з сих трьох. Натомісць н-ри 5, 6, 7, 9 і 10 характеризують саму тільки грецьку редакцію — вони всі взяті з євангелій. Вільшина тих притч так само як і вся повість про Варлаама і Йоасафа походить з Індії, і то не тільки ті, що спільні всім редакціям, але багато й таких, що характерні тільки для одної або для двох. І так із 18 притч, які є в грецькій редакції, є 6 євангельських а 12 індійського походження. За те в бомбейськім виданю на 21 звісних нам притч (решти не знаємо, не маючи в руках сего тексту) є тільки одна євангельська, а решта всі індійські. Ще богатший на притчі є текст Ібн Бабавайга, бо в самій тільки першій часті оповіданя він подає 15 притч індійських, а одну євангельську, а надто в дальшій часті, відмінній від спільного жерела иньших редакцій, дає ще 7 притч і оповідань виразно індійського і то буддйського характеру. Щож до Ібн Хісдая, то з 30 притч і оповідань вставлених у його поему, що найменше 6 узято з жидівських або магометанських жерел.

Роздивляючи ся в притчах і їх уірупованю в різних редакціях нашої повісти ми доходимо ще до одної думки. В Ібн Бабавайговім текстї оповіданя про Юдасафа і Балявгара вставлено при кінці притчу про царевича, що втік із батьківського дому і зробив ся проповідником. В уста сего царевича вставлено знов чотири притчі, як докази на певні тези царевичевого навчаня. Так само в бомбейськім виданю вставлено при кінці деякі притчі, яких нема в иньших редакціях, а в тім числі одну (про паву і крука), в котрій Кун від разу пізнав одну з буддйських джатак, т. є. історій із давнішого істнованя Будди. Сю джатаку у-перве опублікував реснійський ученій Мінаєв (*Bulletin de l' Académie Imperiale des sciences de St. Petersburg, 1872, t. XVII, стор. 77 і д. 83 і д. а також Mélanges asiatiques, t. VI, 591 і д. 596 і д.*). Текст єї подано також в повній збірці джатак, виданій Фаусбелем (*Fausböll, Jåtaka, t. III, 126 і д.*). Ще 1880 р. англійський ученій Піс Девідс звертав увагу на близьке спорідненє повісти про Варлаама і Йоасафа з буддйською книгою джатак (гл. *Rhys Davids, Buddhist Birth-*

Stories, XXXVII). „Аджеж жите Будди становить введене до нашої книги джатак — писав він, — а повість про Варлаама і Йоасафа має в собі декілька оповідань і притч узятих із того самого жерела“. Сей учений обіцявав у однім із дальших томів свого перекладу джатак подати докладний розбір нашої повісти, підносячи особливо місця схожі з буддйськими житєписами Готами і подаючи паралельні уступи, котрі б показали, що грецький автор присвоював собі не тільки ідеї, але й цілі вираження буддйські“. На жаль, дальша публікація Ріс Девідсового перекладу джатак перервала ся, та тимчасом повіднаходжено арабські редакції нашої повісти, котрі сильно потверджують єго догадку. І коли ми разом з Куном признаємо, що пеглевійська книга про Юдасафа і Балявгара була зладжена на підставі північно-буддйських матеріалів, то рівночасно нам видаєть ся вельми правдоподібною та думка, що пеглевійська ж книга про „самого Юдасафа“, та книга, котрої значні вривки заховало нам закінчене бомбейського тексту і Ібн Бабавайгового резюме, пішла з південно-буддйських жерел, а власне з книги джатак, що заховала ся тільки в південно-буддйськїм канонї. На південне походженє вказує арабська традиция, що виводить Балявгара із Сарандіба, т. є. Цейлона, головного осідку південного буддизму; дальше арабська назва Юдасафового міста Шавілябатт схожа з палїйськїм Капілявату зам. санскритського Капілявасту.

КІЛЬКА ВІРШІВ ІВАНА НЕКРАШЕВИЧА.

Подав Олександр Лотоцький.

У рукописному збірнику, що належав перше київському археологові Т. Кибальчичу, а тепер є власністю петербурської імператорської Публичної бібліотеки, ми подибали деякі твори сьвященника с. Вишеньок (у Чернигівщині) Івана Некрашевича і між ними де-кілька характерних побутових віршів, які звичайно широко вживали ся у минулому століті серед освіченого українського духовенства.

Сьвященник Іван Некрашевич — автор кількох відомих драматичних творів. Відомостей про его жите маємо не багато. З того-ж рукопису довідуємось, що 1763 р., будучи студентом київської академії, витав він промовою в с. Вишеньках київо-печерського архимандрита Зосиму Валькевича. З того можна гадати, що Некрашевич сам був родом з Вишеньок, де батько его був парохом і де пробував сам студент під час вакацій. Промовиста вдача Некрашевича, як видно, досить ціновала ся ще в школі. З порученя професора філософії Мелхиседека Орловського філософ Іван Некрашевич в академічній салі говорив латинську промову богословові Івану Левандї (опісля знаменитому протопопові київо-софійського собору), коли того вибрано префектом студентським. При роспуску богословії 1763 р. „богословії слышатель“ Іван Некрашевич теж говорив „рѣчь латинскую“ Самуїлови Миславському, що був тоді ректором академії і разом професором богословії.

Після того Іван Некрашевич, будучи вже сьвященником у Вишеньках, нераз звертав ся з промовами до київського митрополїта Самуїла Миславського, що, видно, був до його дуже прихильний. У лютому 1785 р. він осібною промовою просив у митрополїта

благословенства на шлюб та дияконської посади для свого зятя студента Степана Сьвітловського, а в маю того-ж року він дяковав теж промовою митрополиту за висвячення зятя в диякони. У сій останній промові Некрашевич забігає вперед з своїми проханнями, кажучи: „и въ прочее время, высокопреосвященнѣйшій владыко! не остави отъ моего ничтожества высокія Твоя Архіпастирскія и отеческія милости“. І справді, 1788 р. він знов звертається до митрополита з латинською промовою, де просить висвятити свого зятя-диякона на сьвященника. Некрашевич самими лекціями академічними доводить митрополиту, що нема правила, яке-б не порушало ся, що хрестити, напр., дозволяєть ся часом і простим людям, що причастя можна часом давати слабому і після їжі, і т. и., і врешті натякає, що й сам Миславський віде у царство небесне не по закону, а милостию верховного первосьвященника І. Христа. На сю промову Миславський „отвѣщаль латинскимъ же языкомъ: всѣ твои прошенія исполнять не отказуюсь, чего ни попросишь, а сего не могу здѣлать для строгости указовъ“ (певно, сему кандидатови не було повних 30 лѣт, без чого тоді не дозволяло ся висвячувати на сьвященника). 1792 р. Некрашевича заіменовано „десятоначальником“ і дано йому в надгороду скуфію, яку поклав на його власноручно сам митрополит. З сього приводу Некрашевич говорив вдячну промову, „по окончаніи которой, — пише він в надписі над сею промовою, — прежде всего отвѣщаль Его Высокопреосвященство слѣдующее: знаю, что ты отъ чистаго сердца того мнѣ желаешь, но моли Бога, вотъ я боленъ. А при томъ заразъ и сына Михайла десятилѣтнаго опредѣлилъ, по прошенію моему, на штатное вѣшенское дячковское мѣсто; но притомъ какъ бы съ сожалѣніемъ говорилъ: я для тебя здѣлаю, да чтожь этое мѣсто?“ Після того Некрашевич ще дяковав промовою митрополиту за іменованне намістником і благочинним. Досить значна практика у говоренню промов до вищих церковних ерархів так розвила ораторський талант Некрашевича у сьому специфічному напрямі, що він подає навіть взірцеві промови на усякі випадки з архієреями: „рѣчь мимоѣдущему Архієрею своему, или же иному (только съ отмѣною нѣкоторыхъ словъ“), „рѣчь Архієрею, посѣщающему церкви своя епархіа“.

В тім самім рукопису маємо і драматичні твори Некрашевича: „Споръ души и тѣла“, „Ярмарокъ“, „Исповѣдь“. Останній твір виданий у російському журналі „Руководство для сельскихъ пастырей“ (р. 1877), а перших два будуть видані Науковим Товариством

імені Шевченка в Збірнику драматичних творів XVIII в. Через те ми й не будемо їх дотикати ся.

Далі — маємо кілька віршів Некрашевича. В кінці XVII і впродовж XVIII в. віршованнє на Україні дуже розвилось і стало характерною і навіть нездоровою ознакою часу. Сей специфічний літературний смак, що залежав взагалі від під'упаду суспільних та літературних інтересів, сплужував ся і піддержував ся головним чином тогочасною схолястичною школою. Школи XVIII в. звертали велику увагу на віршовництво; піїтика та реторика займали дуже поважне місце серед шкільних наук того часу. Вихованці цієї школи виносили й у житє туж охоту й прирвичаннє до віршовання, уживаючи віршовницьку форму навіть у самих звичайних житєвих обставинах. Вірші Некрашевича можуть бути характерним зразком такого, дуже розповсюдженого побутового уживання віршів серед українського духовенства і ми їх тут подаємо, як цікаву памятку культурного житя України XVIII в.

I.

Письмо написанное к' отцу Арсенію Криуѣцкому и к' госпожѣ его Іринѣ Григоріевнѣ 1787 года, августа 4 дня, за нѣкоторое оказанное оѣ нихъ особое благодарѣніе (ст. 19).

Мѣѣ отче Арсеній, з' своей госпожею,
 Радуйтєся на вѣки, со всею семьею!
 Не думалѣ я никогда имѣть, что имѣю,
     Донелѣже в' гробѣ самѣ нещастный почію.
 Но Промысленикѣ Христосѣ, содержай рукою
     Обширность свѣта сего, пекійся жѣ и мною,
 Когда время ужѣ пришло милость мѣѣ явити,
     Исполнилѣ, что и хотѣлѣ со мной сотворити.
 О неисчетни судьбы! о благость премнога,
     Не погибнетѣ никогда надежда на Бога!
 Я журилєся, что убогѣ, а имѣю дѣти,
     Времяжѣ люто, гдѣ что взяѣ, чимѣ же ихѣ снабдѣти.
 Но Господѣ, творецѣ вѣковѣ, все то во благое
     Благостью устронилѣ, употреблѣ на тое
 Отца Арсенія мѣѣ, любезнаго брата,
     Да Ірину госпожу, коимѣ и утрата
 Мѣла для меня была. О Боже, что это?
     От тебе зависиѣ все, дѣло твое все то!

Ты то вдохнулъ в' ихъ сердца Духа пресвятаго,
 Дабы мѳгли подкрѣпить меня немощнаго,
 Онижъ усердно твою волю исполняли,
 Ахъ, в' надобностяхъ моихъ сколько помогали!
 Виждь же владыко с' небесъ, воздаждь имъ за тая,
 Излей на нихъ с' высоты вся твоя благая.
 Они надъ нами твою сотворили волю,
 Дажь же и ихъ дѣтямъ всѣмъ щастливую долю!
 Воздаяніе всегда о' тебе такое —
 Подобнимъ подобное, награждать благое,
 За любовь твою любовь будешъ имъ являти,
 За милость будешъ и ты объ нихъ промышляти,
 А наконецъ введи ихъ в' царствіе небесно —
 Молю тя, владыко всѣхъ, ей ей ей нелестно!
 Не имѣю я сребра, ни драгости злата,
 Чемъ бы должна быть моя за вся ва^м заплата,
 Но вы того о' меня не схотѣли сами...
 Быт' же сердцу моему разлиту предъ вами!
 Похвалны сія стихи пріймѣте в' заплату —
 Сими кланяюсь я ва^м, любезному брату.

II.

Писмо написанное к' Ивану Филѣповичу (что нынѣ гнѣдинскій священникъ), когда за потерянную имъ чернилницу, на требованіе отдачи оныя, гордо отказалъ, будучи еще в' то время дворца Вышенского чернечо(го) писаремъ (ст. 16).

Напрасно между людьми тое слово сливетъ,
 Что попъ, что види^т в' людей, тотчасъ въ карманъ берет.
 Ибо не вездѣ оно силу ту имѣеть:
 Собственнаго бо другой защититъ не смѣеть,
 А чтобъ чужое что взя^т, то вовся опасенъ:
 И людскій бо поговоръ честнымъ всегда страшенъ.
 Вашецъ же, видно, не попъ, такожъ ни поповичъ,
 Но совсѣмъ простъ человекъ, Иванъ Филѣповичъ,
 Да не простую должность на себя пріймаешъ,
 И завременно уже дѣйствова^т вчинаешъ.
 Ахъ кажется весьма знатной тотъ прибитокъ —
 Себѣ что нибудь взыма^т, другимъ дать убитокъ.
 Когдабъ толко всякому тое дѣлать волно,
 Промысленниковъ такихъ было бы довольно,

Но многимъ когда не грѣхъ, то стыдъ возбраняеть —
 Тѣмъ чуждаго присвоятъ всякій не дерзаетъ.
 Когдажъ случится в' кого, взявши, потерять,
 Безъ требованія тотъ тщится отдавати.
 Вашецъ же, какъ мало кто, в' дому с' насъ случился:
 Взялъ на то мой каламаръ, чтобъ тамъ и залился.
 На прошеніе жъ о томъ ни мало взыраешъ
 Да какъ на подданного с' гордостью рыкаешъ.
 Думалъ же я, что грабѣжъ за панщину взято,
 Да на тожъ есть десятникъ, того бы послато,
 А не самому ходи^т грабѣжъ в' меня брати,
 Когда ни посланъ слуга, ни сталъ пановати.
 Да еще знать позабылъ книгъ в' поэyku взяти,
 Будто прочита^т, а мнѣ чтобъ болшъ невидати.
 Имѣю я тестаментъ, лѣтописъ ростовскій,
 Библию священную, малъ трудъ богословскій
 И другіе книжицы, когда хочешъ взяти.
 Прийди развѣ какъ сами малі будутъ в' хатѣ,
 И скажешъ, что потерялъ, что мнѣ можешъ здѣла^т?
 Я платитъ ненамѣрень, изволь тое вѣдати!
 О хорошъ такой отвѣтъ, толко бесполезный!
 Многимъ былъ послѣ за то конецъ почти слезный.
 Не чернилница моя мене принуждала,
 Чтобъ рука моя сіе к' тебѣ написала,
 Но слова твои и нравъ, гордостью надменный.
 Ставишь, что я предъ тобой совсѣмъ вничиженный!
 Гордился сказать: прости, я хочу откупить,
 Отвѣчалъ бы я: изволь себе в' томъ не трудить.
 И такъ бы оно было по честныхъ примеру,
 Сихъ бо то должно всегда навикать манеру.

III.

Письмо къ нѣкоторымъ гостямъ писанное (ст. 24).

Любезніе NN и NN, наши пріятели
 И мы всегдашніе вамъ доброжелатели,
 В' вечеру забитой клинъ, самъ выпасть не можетъ
 Пока подобной другой ему не поможетъ;
 А какъ вибивать его, треба потрудитись,
 Самомужъ трудно, дакъ с' кимъ развѣ бѣ согласитись!

Павель з' семьею да вы зволте помагати :

Оно хоть важко да то не на довбню махати.

Числа въ книжкѣ, мѣсяца жъ, что свѣтитъ изъ неба ;

Писаль извѣстный, затѣмъ пояснять не треба.

IV.

Писмо писанное к' Гнѣдинскому с. Юанну Филѣповичу и к' его сыну Петру и къ дячку Стефану Криновскому (ст. 43).

Отець Иванъ

Петро й Степанъ

съ своими жѣнками !

Просимъ до насъ

Хотя на часъ

прѣхать святками,

Будемъ гулять

И зухвалать

рожденного Бога :

Уже отъ васъ

Просто до насъ

зроблена дорога.

Заспѣваемъ

Хоть надъ чаемъ,

випьемъ калиновки,

Поговоримъ,

Что сотворимъ,

тутъ же з' нами й жѣнки

На колодѣ, —

О пригодѣ,

що будемъ на свѣтѣ

А чи спати

Чи гуляти

або що робити —

Все то нужно,

Якъ досужно,

теперь не до того :

Не робити

Не спочити

треба дня святного,

Да то не намъ,
Знаєшь и самъ,
        бо у насъ заботи
Бѣлшъ святого
Нѣжъ простого
        дня бува робѣти;
Да вжежъ зъ того
Намъ тако́го
        не розсѣстись лиха,
Треба святомъ
С' кумомъ братомъ
        погулять изъ тиха!
Прі́взжайте,
Поздравляйте,
        щобъ намъ дочекати
Веселѣнко
Здоровѣнко
        ищѣ празднова́ти,
А мы разомъ
Усѣ скажемъ:
        изъ вами посполу!
Бѣлшъ не вмѣемъ,
Що запѣемъ,
        не ходили в' школу.
Сядемъ дружно
Всѣ окружно
        за столѣмъ у хатѣ,
Хоть не пан'ско,
Да й не хамско
        будем розмовляти;
А ми́жъ тими
Рѣчми всѣми
        то чимъ за́дати,
То по чарцѣ,
То по парцѣ
        будемъ запивати.
Разгулявшись,
Размахавшись,
        того ище й мало:

Выпьемъ опять
Хоть и по пять,
        абы тѣлько стало.
Якъ не стане,
То достане
        бат'ко або мати.
Однакъ честно
И не лестно,
        не выженемъ съ хати !
Насидѣвшись
И напившись,
        росходицця станемъ :
Хто изъ нами
А хто съ вами,
        усѣ разомъ грянемъ.
Нехай усякъ
Познае, якъ
        жить любезно треба :
Попы усѣмъ
Должни такимъ
        зробить путь до неба,
Бо вже усякъ
Словамъ не такъ
        повѣрить исхоче,
Лучше якъ самъ
Искаже намъ :
        вѣру вже, паноче,
Твоимъ дѣламъ,
А не словамъ,
        що ты поучаешь !
Якъ добрый самъ,
То вже и намъ
        Бога ублагашь.
Такъ зробьмо —
Научемо
        хрестянъ любо жити —
Самымъ дѣломъ
Введемъ смѣло
        у небесни клѣти

Будемъ зъ ними
 Вѣчне всѣми
                   въ небѣ кучоваѣти,
 Пиво нове
 Зъ ребрѣ Христовыхъ
                   будемъ попивати.

Писавъ Иванъ,
 Бо виѣ самъ —
                   навчився у школъ;
 Годъ писать,
 Якъ прозывать —
                   вѣнъ вамъ всѣмъ знакомый.

1791 г. Дек. 19 д.

На конвертѣ надпис :

Отцу Ивану
 Дать якъ пану
                   у власній руки,
 Пусть читае
 И сполняе,
                   щобъ не булѣ скуки.

V.

Письмо писанное к' Гнѣдинскому с. Іоанну Филіповичу во время
 его именинъ (ст. 50).

Отче Иване Гнѣденскій, возлюбленный тезку!
 Ъдемъ на именини, очищай намъ стежку!
 Ожедай же, здоровъ бувъ, изъ своимъ патрономъ,
                   Посажай насъ до стола, за новымъ ослономъ,
 Добренкою почасть, великимъ стаканомъ,
                   То будемъ мы тебе звать милостивымъ паномъ.
 Варенушку между тѣмъ, добру на потуху,
                   Хоть пукаломъ, чтобъ було здорово у бруху.
 А мы скажемъ: здоровъ бувъ, очче пане Иване,
                   Тѣлко частуй, ажъ поки горѣлочка стане,

Щобъ знать хочъ третіого дня вашого патрона,
Якъ невгадаемъ куди и встать изъ ослона.
Тогдѣ-то сполать сполать, будемъ глаголати,
О щобъ же ты до вѣку дождавъ пановати.
Писавъ тезко зъ тезкою, зъ зятемъ и зъ сестрою,
Поздоровляемо васъ вѣршею такою.
Мѣсяца небесного, сіогожъ такі року,
А числа, що у книжцѣ, написано въ строку.

Miscellanea.

Королівський дозвіл на викуп Камінецького староства 1456 р.

В своїх матеріялах до історії Поділя (Акты Барскаго староства — Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. VIII т. 1 і 2) я подав був деякі матеріяли до справи заставу й викуплення Камінецького староства з рук Бучацьких: 1442 р. кор. Володислав записав Камінецьке староство тодішньому подільському старості Фридриху (Теодорику) Бучацькому за різні заслуги в сумі 3000 гривен (Барское староство с. 286) і в руках Бучацьких староство Камінецьке зіставалось аж до 1464 р., коли король Казимир викупив його з рук Фридрихового сина — Михайла Бучацького (Акти Бар. стар. I. с. 23). З низше поданого документу (перехованого в варшавській Коронній Метриці) довідуємось, що 1456 р. король Казимир дозволив був тодішньому подільському воеводі Грицьку Кердеєвичу з Помор'ян викупити Камінецьке староство у Фридрихового сина Бартоша Бучацького, аби тим ліпше подбав про оборону його від Татар. Але Кердеєвич, значить, не скористав з цього дозволу. Сам король не міг спромогтись на таку значну суму, в якій записано було староство, аж зробила ся можливим, як звістно, подільська шляхта, визначивши добровільно по одному волу з кожного лану і селянського господарства на викуп свого столичного замка (Длугош під 1463 р.).

*Littera data pallatino Riczkoni exemere capitaneatum Camyene-
censem.*

*Kazimirus, Dei gracia rex Polonie, magnus dux Littwanie, Rus-
sie, Prussieque dominus et heres. Significamus tenore presentium,*

quibus expedit universis, quomodo habito speciali respectu ad virtutis et merita fideique probitatem et obsequiorum studia, quibus magnificus Hriczko de Pomorzan pallatinus Podolie, sincere nobis dilectus, primum genitori, deinde germano nostris carissimis, Polonie regibus, et demum nostre complacuit magestati, quem ipsis et nobis sua strenua opera, superioribus acta temporibus, comendabilem reddidere, horum intuitu volentes eum gracie nostre prosequi favoribus et ad nostra obsequia reddere promptiorem, sibi capitaneatum Camyenecensem terre nostre Podolie, in confiniis Thartarorum site, ut eiusdem tuicioni intendat, contulimus et dedimus ac illum de manibus generosi Bartholomei de Buczacz in pecuniis, sibi inscriptis, in eodem exemendum et redimendum concessimus, indulsumus, concedimusque et indulgemus tenore presencium mediante, per eundem Hriczkonem cum omni jure et dominio, censibus, fructibus, redditibus, obvencionibus, proventibus, allodiis, prediis, curiis, agris, pratis, campis, silvis, sereptis, indaginibus, borris, gaijs, nemoribus, virgulis, stagnis, lacubus, paludibus, piscinis, fluviis, aquis et earum decursibus, molendinis aqualibus et ventilibus constructis et construendis ac eorum emolumentis, nec non cum omnibus venacionibus et aucupationibus tenendum, habendum, possidendum et utifruendum tamdiu, donec sibi aut suis successoribus summa pecuniarum, in qua dictum capitaneatum exemerit, per nos aut successores nostros fuerit integraliter persoluta; qua soluta, possessio et tenuta dicti capitaneatus Camyenecensis ad nos et nostros successores devolvetur et redibit pleno iure, stacionibus tamen nostris et iuribus regalibus semper salvis, — harum, quibus sigillum nostrum appensum, testimonio litterarum. Datum in conventionione generali Pyotrkowiensi feria sexta post octavas Epiphaniarum Domini anno millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto.

Варшавський Головний Архив, Коронна Метрика кн. 11 л. 45.

М. Грушевський.

Бібліографічні рідкості, II.¹⁾

У львівського антикварія Ілля довелось міні в 1895 році бачити дуже гарно заховані (виглядали як нові!) примірники двох старих руських книжочок, з котрих одна до недавня була зовсім незвісна бібліографам. Одинокий єї екземпляр, що переховуєть ся

¹⁾ N. I. гл. Записки, т. VI, Miscellanea, стор. 1—4.

в Кракові в Музеї Чарторийських, у перше описав І. Каратаєв (Описаніє Славяно-руських книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами, т. I, 1883) під номером 142 (стор. 268—269); друга книжочка також звісна доси ледво в трьох прим., описана у Каратаєва (ор. cit. 271—272). Завдяки ввічливості львівського антикварія я мав можливість описати обі ті книжочки, що вже тоді були продані до якоїсь краківської бібліотеки, кожда за ціну 50 гульд. Бачучи, що мій опис де в чому докладніший, а де в чому й зовсім відмінний від опису Каратаєва, я подаю тут свій опис обох книжочок, додаючи в примітках відміни опису Каратаєва.

I. Книжочка про Антихриста Лавр. Зизанія.

Примірник, який бачив я, се мала книжечка формату 12-ки, зложена з 36 карток (72 сторін) друку¹⁾, без нумерації сторін, без кустодів (вони є тільки на тих картах, де є друк готицький), без кіноварі і без друкарської спінатури аркушів. Повний набір сторони 22 рядків руського, а 27—28 рядків польського тексту. Третя сторона перед кінцем (отже не 55-та, як подає Каратаєв, а 69-та стор.) порожня. Руського друку в цілій книжочці 18 карток і одна сторона, отже всіх 37 сторін. На маргінесах є друковані петітом приписки. На титуловій карті читаємо:

ЛНГТ

Ієрєміи Патріархи Констан'тинопол'ского напоминал'ный. до того | Сѣго ѿца нашего Кирила Патри'архи Ієр'лїйского, ѿ вторѣ прише'ствїи хѣ'к, ѿ ѿ Антихрист'к. |

И кѣ томѣ ѿ златоустего, ѿ ѿ | Ип'полита сѣго Папы рїнского, згѣлане ѿ тѣ пишѣчихъ прилѣжено.

А низше готиком:

List Jeremiasza Patry'archi kostan'tinopolskie napominalny. á do tego | Swietego Cyrylla Pátry'archi Jerozolimskiego | o wtorym przysciu Pana Chrystusowym y o Antichrystusie. | A ku temu od Złotoustego | y od Hup'polita swietego Papieza Rzymskie | zgodliwie o tjm piszących przyłożono. |

Рокѣ ѿ създанїа мирѣ, зрѣ. ѿ къплочїніа же спасова ѿѣчїа. |

¹⁾ Екземпляр описаний Каратаєвим мав тільки 28 карт а 55 сторін — остатня була біла.

На обороті сеї титулової картки читаємо :

Пребѣщен'ный гдѣне Архієп'кпе | митрополите кієскі ѿ галиц'кі
ѿ всеа | рѣсін кѣ михаїле.

За сим іде зложена нетітом дедикація з 18 рядків. Кінчить
ея вона :

В виани к. дѣа, генвара.

Бѣго пославшый, ѿ на мен'шій сѣць црковный,

Слова бжего проповѣдник Стефанъ Зизаній.

Карта 2 recto :

ІЄРЕМІЯ

Млѣтїю Божїю Архієп'кпъ Кѣстатинопола Нового рима ѿ вселен'скій
Патрїарха.

Далі йде Послание по руськи на картах 2, 4, 6, 8, по польськи
на к. 3, 5, 7.

К. 9 г. : Єтго Ѡца нашого

ВИРИЛА ПАТРИАРХИ

Іерлїського, ѿ скѣчею свѣкта, и ѿ Антїхристѣ с катеχисмѣ єго
Ѡ слова пѣнацатого.

Руський текст карти 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25 recto i 26 ver-
so, польський на к. 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24 verso i 26 recto¹⁾.

К. 27 v. Кѣ томѣ тижѣ,

ЄТГО ІЄЯНИ ЗЛАТО

Ѡтого выклѣ на євнстолїю апла | пѣв'ла до солзананъ писан'нсю. |
Ѡ Антїхристѣ ѿ знакѣх єго. |

листвѣ б. гла б. аплѣ.

Руський текст на к. 27, 29, 31 recto, польський на к. 28, 30.

К. 31 v.

НАДТО

ЄТШИ МУЧѢНИК ІП

полїтѣ пѣп'к рїскій ѡ скон'чїню | свѣкта пишѣчи, ѿ ѡ антїхри-
стѣ | ѿвно мѡвї.

Руський текст на к. 31, 34, 36, польський на к. 30 v. 32, 33.

На к. 33 v. тїлько по польськи: Do czytelnika²⁾.

Кінчить ся на к. 35 v.

¹⁾ В екземплярї описанїм Каратаєвим се Послание займало тїлько 11 карток (9—18). Чи воно там цїле? Коли так, то очевидно маємо тут дїло або з двома виданнями, або правдоподїбнїйше з мутацією доконаною в часї друкованнї.

²⁾ Про сю польську апострофу до читача Каратаєв не згадує. На жаль я не веспїв єї відписати.

II. Словничок Лавр. Зизанія.

Опис сеї книжочки подає Каратаєв op. cit. стор. 271—272 під ч. 146 і називає її „Азбука напеч. въ Вильнѣ“. Примірник, який я мав у руках, очевидно не повний. Порівнюючи його з описом Каратаєва бачу, що бракує в ньому перших 4 карток, значить: головного титулу, азбуки, складів, молитов і символа віри православної. Зрештою те, що лишило ся, виглядає як зовсім ціла книжка, тільки без подання року і місяця друку (вони подані на головній титуловій карті). Книжочка обіймає 40 карток формату 12-ки, друківано в дві шпальти, без кіноварі. Сторони нумеровано в середині картки під текстом і то тільки на одній стороні: 1, 3, 5... 17, 19, 21 і т. д. Також під текстом з боку є друкарські сігнатури Я, Бѣ [sic!], Бѣ, Бѣ, В, Бѣ, Вѣ аж до Д, Дѣ, Дѣ. Повний набір сторони 19 рядків, тільки на стор. 69 і 77 є їх 21, а на стор. 74 є їх 20. На всіх иньших сторонах під кожною шпальтою в низу є кустоди. Остатніх 13 стор. друківано без поділу на шпальти. Остатня сторона друківана петітом і має крім титулу 25 рядків набору.

Зміст книжки ось який:

Лексис | Сирѣчь Реченіа Еъ кратѣцѣ | сѣверан'ны. Я із савѣскаго пазы|ка, на прѣсты Рѣскій діалѣтъ | Ястол'кованы. Л, Z.

Яданѣ, гъ, па	недовѣдомое
Явѣе, заразъ	мѣсце, прейпѣ
Явва, тѣто,	наа. по грец'
ѡтѣць.	вѣ ѡдѣ. ѣ
ѡггль, вѣстнѣ	ѡдѣнсь.
ѡбо повѣда	ѡрѣ, вѣздѣхъ.
ѡгнѣць, барá ¹⁾	ѡзъ, а
нокъ	ѡл'анавіа, хвѣ
ѡгнѣца, молода	ла вѣ. Гер'ма па
а ѡвѣка	тридѣхъ в толко
ѡдъ, тѣность	ваніи литѣгін
недо	ѡтон мѣвнѣтъ.
	ѡл'анавіа, при
	хѣдѣ

В низу старим письмом приписано: NB Liber prohitus [sic!].

¹⁾ Знаків розділу в книжці нема.

На остатніх 13 сторонах містить ся:

Стефана зизаніа
ИЗЛОЖЕНІЕ Ѡ ПРАВО
СЛАВНОИ ВѢРѢ.

Корѣкїи пытанїе и Ѡповѣданїе дла латвѣшго вирезмѣна хїтїанскїи дѣтїе. Страннїи пытае зловѣрнїи, и православыи | вѣговѣрнїи Ѡповѣдаетъ.

Incip: Страннїи. Ктѣ еси ты;

Православыи, По прироженїю | члѣкъ, а з ласки вѣжен сїѣ его естїе. |

Над сторїнками 2—6 титул:

Истазанїе Ѡ стѣи трѣици

Над стор. 7—8: **Истазанїе Ѡ похѣ. ѣ. д^х.** Над слїд. стор.

Истазанїе — на остатнїи стор. сего катехїзму жадного надстрочного титулу нема.

На остатнїи двох сторонах читаемо:

Ѡ ВЪ ЧЛОВЕЧЕНІИ

Гос'под'ни

Страннїи. Слышалкѣе іакъ маю в'єдиногѣ вѣ трѣици правы вѣрити. Поѣѣ же ми і т. д.

Карта 40 verso:

Ѡ ЗНАМЕНІИ КРЕСТНОМЪ.

Замыкаетъ в сѣбѣ крѣтъ хѣвъ всю тѣемницѣ вѣговѣрїа нїшего. оучїи вызнавати стѣиу трѣицѣ, и з' неба єдинордѣного сїа вѣжого на зѣлю снїтїе, и распѣтїе | єгѣ, и вѣзнесенїе, и зѣ з неба втѣрнїи єгѣ прихѣд в сѣннїи днѣ.

Є се маленька статейка, надрукована петїтом.

Др. Иван Франко.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1896 рік. Часописи видавані поза Україною.

В часописи „Вѣстникъ Европы“ протягом цілого року друкували ся статі д. Пишіна з історії руської літератури: між ними три нариси присвячено характеристиці давньої руської літератури — Народная поезія въ ея историко-литературныхъ отношеніяхъ (IV—VI), Лѣтопись и исторія (VII) й Паломничества въ старой русской письменности (VIII). З інших статей занотуємо гарно і просторо зроблену автобіографію Кохановської, яко матеріял для характеристики її літературної діяльності й тогочасного суспільства (XII). Д. Кочубинський умістив етюд: Граф С. Г. Строганов (VII—VIII); тут ми знаходимо багато звісток з приватних і досі ще не надрукованих матеріялів про ту роль, яку брав граф С. в заснованню першої катедри славістики; цікаві замітки до біографії Осипа Бодяньського та до його подорожі за кордон. Статя д. Потаніна — Восточныя основы русскаго былиннаго эпоса (III—V) представляє з себе резюме всіх спеціальних розвідок і виводів автора: в його теорії і її аргументації ми не знаходимо великих відмін, як і попереду він припускає перехід елементів легенди про Гесера і Чинхісхана — може через пісні степових сусідів давньої Руси — в руський епос та його героїв. Певну цікавість мають надруковані в VI—VII кн. Листи М. В. Гоголя: між ними зазначимо листи з закордону — Парижа, Рима й Неаполя, а також XLIV уривок з його тестаменту — що до справ родинних.

В часоп. *Русская Мысль* проф. Левицький умістив статтю про хліборобські спілки в Херсонщині (IX), де він подає статистичні звістки й власні спостереження про стан і діяльність отсих спілок; автор В.

дивить ся па них дуже прихильно й покладає па них багато надій. Вкладкою в літературу про М. Гоголя з'являеть ся уміщені в V к. Нові материяли до біографії М. Г. Коли виключити листи самого М. Г. то переважна більшість листів й заміток тут дотикаєть ся справ друку творів М. Г. після його смерти. Листи М. Г. дають деякі цікаві подробиці, а решта досить релефно характеризує тогочасну цензуру. В бібліографічнім відділі занотуємо прихильні рецензії про працю д. Ів. Франка — Іван Вишенський (VIII) й нове саратовське видання Марка-Вовчка (XI).

Статя В. Шенрока в часописи „Сѣверный Вѣстник“ IV—V присвячена одному з питань біографії М. Гоголя, яке автор помалу вже зачіпав в своїх Материялах — відносинам М. В. Гоголя до А. Смирнової. Відносини їх засновались на етичнім ґрунті й розвивали ся потроху, поки не дійшло до повної віри С. в щире кохання Гоголя. Вона завсїди обмінювала ся дуже енерґічно листами з Г., прохала у його поради в важких обставинах власного житя, а Гоголь піддержував її у всіх альтруїстичних замірах і завсїди стояв по її стороні, як се стало ясно, наприклад, з справи її непорозуміння з С. та І. Аксаківими.

В етюдах д. Карішова присвячених питанням сьогочасного сільського господарства, в часописи **Русское Богатство** ми знаходимо деякі цікаві виводи про економічний стан наших селян, зроблені на підставі нових статистичних материялів, наприклад в статях — XXXII (VII) й XXXV (VII); вони відносять ся до тієї-ж серії парисів, про котру вже доводило ся згадувати.

Невеличка статя Ф. Щербини (VI) подає деякі уваги та числа з статистики родинних поділів в Воронежській губернії. Цікаві виводи, до котрих він приходить в сьому питанню: українська людність отсієї губернії при своїм загальнім змаганню до самостійности ранійше почала уживати практику родинних поділів, а великоросійська лише в останні часи прийшла до такого змаганя й через те інтензивність поділів у них більша, ніж української. На 143907 родин в великоросійських повітах маємо 60% поділів, а в українських на 148492 — 48,4%; обсяг нормальної родини для перших 6,98, а для других — 6,72 душ (осіб) ва 20 останних років; додамо задля порівняня до сього, що в 1858 р. нормальна родина Українців мала 9,049, а великоросійська родина -- 10,28.

Між статями уміщеними в часописи **Русское Обзоріне** занотуємо розвідку д. Шаховского про господарські заробітки на боці (I—V), автор згрумадив поодинокі статистичні звістки роскидані в ріжних виданнях й справозданнях; отся розвідка має тим більше для нас цікавості через те, що вона дотикаєть ся південного хліборобського

района і таким робом подає цікаві звістки про економічний стан українських робітників. Між матеріалами зауважимо уривки в Подорожі патріарха Макарія в перекладі д. Муркоса (II—III) й автобіографію Н. Соханської (VI—XII) з вступною статтю д. Пономарьова. Про наукову вартість Подорожі не будемо тут казати, вона виходить тепер в цілості і буде ще обговорена, щож до автобіографії Н. С., ми зауважимо, що воно дає досить характерних подробиць для духового розвою й побуту українського провінціального суспільства й для стану харківського жіночого інститута за часи служби д. Гулака-Артемовського. В бібліографічній відділі занотуємо прихильну рецензію на працю Ів. Левицького — Галицько Руська Бібліографія (IV).

З статей уміщених в **Варшавських Университетських Извѣстіяхъ** окрім статі д. Леонтовича, про котру річ буде окремо, занотуємо розвідку д. Михайлова — Къ вопросу о текстѣ книги Бытія въ толковой Палеѣ (I). Початок отсієї статі було надруковано в 1895 IX (Записки XI) й автор вкінці висловлює власні загальні висновки. Д. Михайлов приходить до думки, що для Палеї не перекладано окремо текстів кн. Битія, а для неї скористувались вже готовим, попереднім словянським перекладом кн. Битія; коли перекладчик в тексті Палеї доходив до тексту Битія, то він звертав ся до словянської Біблії і брав звідтіл окремі уривки; до такого висноду прийшов д. М. дорогою аналізу й порівняння текста Палеї з текстом словянських перекладів Біблії. Переклад книги Битія в Палеї дуже подібний до т. зв. Троїцької редакції й місцями до манускрипта Ундольського і належать до XIII—XIV в. О. Г.

Ученія записки имп. юрьевскаго университета (4 кн.), як звичайно, мато містять статей, що ближше дотикали-б нашої історії або літератури. Тому обмежимо ся лише згадкою деяких як: збірка історичних памяток до історії московсько-шведських відносин першої половини XVII ст. под. Г. Саблером (3), Я. Лаутенбаха нариси з історії литовсько-латишської народної творчості; бесіда проф. Мальберга про успіхи сучасної археології (грецької). До історії славянофільства половини сього століття інтересна збірка кореспонденції поміж В. Ганкою та Водянським, Хомяковим, С. Соловйовим і Гречом (1).

Подібно убогі для нас **Ученія записки казанскаго университета** (12 кн.). Майже у всіх книжках уміщене продовжене праці В. Івановського про російське державне право. А. Смирнов подав цілий ряд (3, 4, 5) університетських лекцій з філософії науки (психологічні основи фізично-матем. наук). Е. Булде умістив працю про великоруські говори (4, 6, 6, 12). Вкінці згадаємо тут лекцію Е. Грімма про византийськомусульманську культуру (12).

С. Т.

Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія.

Зо статей уміщених в отсій часописі треба передовсім зазначити ті, про котрі вже була подана звістка в Записках: Кенпен — Про гарпана в Росії — див. Зап. т. XIII, Анучін — До питання про диких коней в Росії (XIII), Мілер — Билина про Івапа Гостинного сына (XVII) й Відгомін галицько-волинських сказаній в сучасних билинах (XIII), Ейнґорн — Перебуванне в Москві І. Галятовського (XIX). З решти — праоя проф. Леонтовича — Селянський двір в Литовсько-Руській державі кінчить ся вже в 1897 р. й про отсю розвідку буде річ окремо вкупі з иньшими новими працями по історії литовсько-руського сусільного устрою; після того лишаєть ся небогато статей і заміток, що мають певну цїкавість для нас.

Статя Д. Кобеко — Разрѣшительная грамоты іерусалимскихъ патріарховъ (VI) — стоїть в звязку з розвідкою д. Ліхачева, присвяченою тому ж питанню (Зап. X). Д. Кобеко висловлює свою думку, що грамоти отсі були вже розповсюжені на Руси ще до XVII в. і на доказ свого погляду наводить два документи XV в.: в. к. московський Васильїй вже мав таку грамоту від п. Іоакіма: документ без дати, але *terminus ante quem* для него 17/III 1462. Дійшло до наших часів і послання п. Іоакіма 1463—1464 — його привіз до Москви великий протосінґел Йосиф. Про сього посла патріарха є в грамоті вираз — „Іосифъ... да дасть прощеніє грѣхамъ требующимъ отъ него и грамоту отпускную еже о грѣсѣхъ челоувѣкомъ“. Послання д. Кобеко подає усе і в замітках до него наводить, що заміри патріарха не мали великого усьпіху й грамоти не знайшли тоді розповсюження, лише пізнійше в XVII в. вони знайдуть більший кредит.

Статя д. Веселовского — Уголокъ русскаго эпоса въ сагѣ о Тидрекѣ Бернскомѣ (VIII) присвячена епізоду північних саг про *Weland* й *Hertnit'iv*, де д. В. бачить деякі натяки на відгомін в північних сагах дійсних подій на Руси. Він зазначає епізод боротьби Вільтінів з Русю та Гуннами й другий епізод про грецького ярла — брата Володимира — по шведській редакції. Задля порівняння до першого епізоду д. В. наводить імення Вельтів (*Ουέλτινι*) й з пізнійшого часу — Вельтабів (Ейнґард), а з другого боку — волоть, укр. велет, — ень. До другого епізоду він додає, що в варіанті *jarl einn af Gerske* — *borg* се останнє назвиско дуже подібне до Герціки (на Двині). Уже в к. XII в. були певні зносини Німців з Кривичами й відгомін руських подій, звістки про Вільтіна, Гертніта й Вальдемара перейшли до північних бардів тим же шляхом, як до автора новгородської літописи відгук саги про Дітріка (1203 о поганомъ зломъ Дедрикѣ).

З рецензій критичних занотуємо — Соколова на працю Помяловського — про жите Григорія Сінаїта (VII), Прѣснякова — на Труды Виленскаго Археологическаго съѣзда й Лѣтопись занятій Археол. Комиссії X (II, IX), Житецького на працю Марковського про Радвильовського (II). Цікаві теж дві неприхильні рецензії Довнара-Запольского на Историю Волинской земли — Іванова и Акты Литовской Метрики I (IV, XII). Д. Карский умістив в т. V статю присвячену новим працям по білоруському фольклору.

Зо справоздань наукових товариств зазначимо — Імп. Публ. Бібліотеки за 1893 (IX), Моск. Публ. й Румянцевського музею 1892—1894 (V), Імп. Общества Истории й Древностей Росс. (IX), Московського Археологічного (X), досить простору статю присвячену діяльності Імп. Географічного Тов. за 50 років його істновання (VI—VIII). Згадаємо ще справоздання про стан в 1895 університетів — Московського, Петербурського, Варшавського 1894, й офіційальне справоздання про стан Київського учебного округа за 1895. Археологічному X з'їзду присвячена досить простора статя в XII т. Занотуємо також некрольоги Бершадського (Пталицкий) V, Богданова (Анучина) VI й Павинського (Новодворский).

Відчит Вас. Істріна про його подорож за кордон задля наукових розвідок дає деякі цікаві матеріяли й звістки про словянські бібліотеки (IV, VI, IX, XI); можна зазначити наприклад деякі паралелі для легенд про Юду Іскаріота і Івана Хрестителя (XI) і т. и.

В відділі клясичної фільології звертають на себе увагу два нарисы д. Міщенко про географію й етнографію Геродотової Скитії (V, XII) й статя Фон-Штерна про фальсифікати річей клясичної штуки. Про отсі статі річ буде окремо (в бібліографії сього тому). О. Г.

Богословскій Вѣстникъ подав отсі цікаві подекуди статі: „Значіне Печерського монастиря в початковій історії руської церкви та суспільности“ 1—23 ст. С. Смирнова (X кн.).

В сій невеличкій статі автор зазначає той виразний факт в наших початкових літописях, що вони звичайно не дуже охочі до яких небудь докладних звісток про події давньої історії, зовсім примітно звертають увагу на історію та всі справи Печерського монастиря. Отже в сьому одному автор бачить безперечну признаку великої ролі, яку грав в історії давньої Русі сей монастир. Перше всього, духовно-моральний вплив Печерського монастиря вражає своєю широкостію. Він обіймає усю Русь. Печерський храм — є архимандрія „всея Русскія земля“, як звуть його давні жерела. Причину сього автор справедливо бачить в географічній та етнографічній стані Києва того часу, коли він виріс буцім який казковий велетень і зтягав до себе усякі етнографічні елементи, взагалі

кращі сили Руси. В напрямку діяльності Печерського монастиря автор вказує на те, що він хоч прилучав до себе різні народні елементи, хоч світ його падав всюди навкруги, хоч всюди він розсилав своїх діячів, але сам зостав ся одним нерухолим центром на Руси — центром, що не хотів засновувати інших монастирів. Він наче не хотів роздробити ся, або поділити ся з ким иньшим своєю славою. Вихованці його завжде й на чужині щиро пам'ятали про свого батька і линули до него думками своїми. Через те не приходило їм на думку де небудь окреме осісти ся і засновати нову обитель. Автор рисує діяльність Печерського монастиря до трохи з усіх боків, і запитує вкінці, що дав Печерський монастир Руси на зорі її християнської історії? „Він дав їй місіонера, апольогета, подвижника, мученика, чудотворця, пастиря, печальника і добродія; дав людей, що ними движеть ся й живе на землі християнство...“

„З церковного життя південних Слов'ян“ — VI. Православно-слов'янська церква в Австро-Угорщині, XII, 406—431, Г. Воскресенского. З усієї сеї статі можна нам звернути увагу лиш на відділ VI, де говорить ся про Буковинсько-Дальматинську митрополію. Сей невеличкий нарис має познайомити декого з сучасними обставинами сих православних епархій. Зразу автор зовсім коротко подає відомости про Буковину й Дальматію; далі говорить про три тутешні епархії, про монастирі, про богословський факультет у Черновецькім університеті, православну школу в Задрі, церковно-адміністративний устрій митрополії. Потім, сказавши про юридичний стан православної церкви на Буковині й Дальматії по законам Австрійської держави, автор виставляє сумну дійсність того стану, утиски, які приходять ся терпіти православним від австрійського уряду; нарешті всю біду звертає автор на українофілів — сих „буковинських ново-еристів, що під видом розповсюдження українських ідей, роблять задля знищення православ'я і підбиття руського народу під виключний вплив Поляків і єзуїтів...“

I.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости подали отсі цікаві по троху для нас статі: Йосафат Жарський, провінціал литовських базилянських монастирів, опісля єпископ минський. I. А. Хл — вича. Огея статя доповнює статю про туж особу, подану в Лит. Еп. Вѣд. 1895 р. Що ся остатня статя доторкалась головно остатніх десяти років життя сього видного уніяетського діяча першої половини теперішнього століття, то автор на підставі документів доповняє біографію поданням подрібних звісток про перші періоди життя Жарського.

Боротьба Жировицького монастиря з жидівством С. Диковського (N 27). Жировиці від XVII ст. були одним із найважливіших пунктів Західної Росії; сюди сходилась маса богохольців на поклон чудотворній іконі

Божої Матері. Сюди-ж із давна збігались і Жиди, що бажали мати гарний гешефт; та Жировицький монастир ненастанно вів боротьбу з ними, не дозволяючи їм тут селитись. Він випросив у XVII ст. в короля грамоти, що заборонили Жидам жити в Жировицях. Не вважаючи на те Жиди частенько встигали порушати сі королівські прикази. З остатніх актів тої боротьби вказують ся заходи настоятеля Жировицького монастиря Миколи (Редутто) коло недопуску Жидів оселяти ся в Жировицях. Тут, в отсій статі, уміщена доволі велика його записка 1864 р. в сій справі.

Деякі постанови й накази холмських соймиків 1636—1681 р. В. Площанського (N 24). Подаєть ся зміст постанов соймиків у показанім висше періоді, особливо тих постанов, що дотикались руського люду, грецької віри і „поців“.

Граф Д. Н. Блудов і проєкт його історичної записки про унію, Г. Киприяновича. Граф Блудов († 1864 р.), що займав високу посаду міністра-президента академії наук, предсідателя державної ради, був найблизшим співробітником митрополита литовського Йосифа Семашка в справі переведення на православіє руських уніятів у 1839 р.; він грав видну ролю і в літературному русі свого часу, і йому в 60-х роках імператор Олександр II поручив написати історичну записку про унію, де-б ясно було вказано значіише сполуки, що настала. Ся записка не появилася в світ через те, що граф швидко помер, та він перше того написав плян своєї праці й показав його Государеві; сей плян і надрукований тепер по копії в Архіва Синоду.

Могилевскія Епарх. Вѣдомости подали: З історії обопільних відносин між православними та уніятами у Мстиславщині в кінці XVI і першій половині XVIII ст. О. Ж. (N 13—15). Викладають ся факти заведення унії та противлення їй у колишнім Мстиславським воеводстві. Перше таке стало ся першому уніяцькому Полоцькому архієпископу Герману Загорському, під котрого належала і Мстиславщина: мстиславське духовенство не хотіло дати йому звичайну дачку, як новийменованому архиєпископу („куницю“). Були потім різні противлення і при дальших Полоцьких єпископах, Гедеоні Брольницьким і при звістнім Йосафаті Кунцевичу.

Історія Могилевської дух. семінарії за перший період її істнування (1759—1814 р.) М. Лобова (N 17 і д.). В Могилеві здавна була братська школа, але коло половини XVIII ст. вона перестала істнувати, бо православіє було в поневірці і навіть православний єпископ (Ієровім Волчанський) не вважав ся жити при своїй катедрі. Георгій Кониський, наставши на білоруській катедрі в 1755 р., покликав до Могилева двох вихованців Київської Академії та поручив їм засновати

школу, але на удержання тої школи не було засобів. Георгій післав до Петербурга єромонаха Івана Тудоровича з просьбою до синода дати грошеву підмогу на відкрите семінарії. В 1758 р. синод ухвалив давати що року на могилівську семінарію по 400 р. і в 1759 р. та семінарія й була отворена. Опісля семінарії прийшло ся вести боротьбу з католицизмом, що робив їй ріжні перешкоди в будованню, тай з православним же духовенством, що не бажало давати дітей на науку, так що приходило ся силувати. Чимало потерпіла семінарія від нападу Французів у 1812 р. Учителі й ученики повтікали, будинки семінарії були обернені в воєнні швальні. І після того, як вийшли Французи, ті будинки майже рік були заняті російськими військами. Далі автор говорить про внутрішній лад семінарії, плян науки, дбанне єпіскопів могилівських про семінарію, подає звістки про начальників, учителів, учеників і т. и. Се докладна історія духовної просвіти в Могилівській єпархії.

Народні школи в Білорусії, відкриті імператрицею Катериною II *Жудро* (N 31). З поводу сотих роковин смерті Катерини II, що були 6 листопада 1896 р., автор, на підставі недавно виданої 1 т. „Збірки материялів для історії просвіти в Росії“, подає про відкрите (по „Уставу народних шкіл“ 1786 р.) в Білорусії в 1789 р. трох чотирокласових народних шкіл (у Могилеві, Полоцьку й Вітебську) та пяти малих народних шкіл. Організацію шкіл роблено під проводом генерал-губернатора полоцького та могилівського Петра Пассека і при діяльнім уділі білоруського архієпіскопа Георгія Кониського. Але незабаром, коли всі школи західної країни були віддані під догляд звістному польському патріотови Адаму Чарторійському, основані в Білорусії народні школи втратили свій російський характер і обернули ся в знярядє католицизму.

Обставини перейменовання могилівської Йосифівської церкви в катедральний собор (N 9—10). 1780 р. на памятку зустрічи імп. Катерини II з австр. імператором Йосифом II була заснована в Могилеві парафіяльна церква в імя св. Йосифа обручника. Будова сеї церкви коштувала скарбу коло 100 тисяч р., але за кілька років показало ся, що парафіяне задля бідности своєї не можуть удержувати сеї пишної Йосифівської церкви, тому синод у 1802 р. обернув її на катедру.

Коротка історична замітка про чудотворний Баликинський образ Божої Матери, що є в Маволівським монастирі. *Ж.* (N 7). Сей образ Маволівського монастиря (Мстиславського повіту) зветь ся баликинським тому, що є копією образу в с. Баликинї Черниг.губ. Він був подарований Маволівському монастирю в XVIII ст. гр. Чернишовою, що володіла Баликиним.

Про соборні крилоси П. Честного. Перепечатка з Литовських Еп. Від. 1895 р.

Минськія Епархіальныя Вѣдомости. Другий період істнованя Минської духовної семинарії (1817—1840 р.) М. Вержоловича (N 1 і д.) продовжене праці, що почала печататись ще 1894-р.

Святитель Лаврентій, єпископ туровський Θ. Серно-Соловйовича. (N 3). В сій історичній замітці подають ся біографічні звістки про сього святителя, що жив у кінці XII ст. († 1194 р.), пам'ять його святкуєть 29 янв.

Родовід західно-руського митрополита Йосифа II Сотана А. Білецького (N 16—20). Се передрук із Литовських Еп. Вѣд. 1895 р. (Зміст поданий в огляді Лит. Еп. Вѣд. 1896 р. див. Зап. т. XIV).

Забутий святий куточок Руси святої Θ. Серно-Соловйовича (N 16—17). Ізза відкриття мощів св. Теодосія Улицького в Чернігові 9 вересня 1896 р. автор подає короткі історичні звістки про невеличкий куточок Мозирського повіту — містечко Петриків та Оголицький монастир, що стояв близько нього і був під управою Київ-Видубицького монастиря, коли настоятелем остатнього був св. Теодосій.

Берестейська унія К. Богдановича (N 20—21). Безталанний оборонець Берестейської унії Н. Коноплевича (N 23—24) — Біографія Йосифа Кунцевича. Обі сі історичні статі (загального характера) викликані 300-літтем Берестейської унії, що словнило ся в 1896 р.

Святі вечори у Білорусії (коляди) К. Богдановського (N 1); „Свято Купала“ йогож (N 13). Етнографічні замітки — зібрано дещо з місцевих вірувань, звичаїв і т. п.

Полоціня Епархіальныя Вѣдомости. Соборні „крилоси“ в західній Руській церкві у XV і XVI ст. А. Лиховицького (N 4—5). Статя по змісту ідентична зо статєю д. Божика у Холм.-Варш. Еп. Вѣст. (див. више).
Ю. С.

Археологическія Извѣстія и Забѣтки. Між статями загального змісту треба занотувати розвідку А. Селіванова (VII—VIII) — Древности Иссикъ Кульської котловини. Отя статя вже була надрукована в Омску, але через передрук вона стала більш приступною й за те можна лише подякувати редакції часописи. Автор на підставі ріжних фактів висловлює думку, що озеро Иссык-Кульське було колись менше, що на береаї було чимало осель, але після якихось геологічних пертурбацій вода затопила берег і оселі на нім. В наші часи озеро помалу висихає й під верствою мулу знаходять деякі стародавні річи: автор подає звістки про власні розвідування й нахідки коло озера — цеглу, річи давнього побуту, каміння з написями, східні монети VI—XIII в. й т. и.

Загальну цікавість має також коротеньке справозданне В. Сізова про власні археологічні розвідки в Курляндському краю (II—III): після коротеньких звісток про подорож автор подає замітки про нахідки; до статі додано 27 фототипічних малюнків річей на двох окремих картках.

З приводу Рівського з'їзду було уміщено кілька статей про самий з'їзд, про етнографічні й археологічні вистави, про пам'ятки руського життя й штуки в Ріві, а більш-менш повне справозданне уміщено в ч. IX—X.

В Археологічній Хроніці знаходимо коротенькі звістки про находки й розвідування — чи то з інших часописей, чи від самих археологів, наприклад находки в Херсонщині I, II—III, V—VI, в Харківській губернії II—III й ин. Також занотуємо замітку про фрески церкви Київсько-Печерського монастиря (V—VI) й загальний огляд находок в Південно-західному краю в 1896 р. Антоновича (XI—XII).

В відділі присвяченим звісткам про діяльність наукових товариств значачимо справоздання про збори історичного товариства ім. Нестора 20/XI 1896, а в „Бібліографії“ рецензію на Записки Наук. Тов. ім. Шевченка (т. V—VIII) (II—III М. Д—З.).

Між самостійними працями уміщеними в **Чтеніях Общества Истории и Древностей Российскихъ** звертають на себе увагу Г. Воскресенського — Характеристическія черты чегырехъ редакцій славянскаго перелода Евангелія отъ Марка (I) й А. Прозоровскаго Сильвестръ Медвѣдевъ (II—IV); отя остання стаття цікава для нас думками і выводами автора про наукову й педагогічну діяльність Симеона Полоцького в Москві, про характер і напрямок запроваджений ним в московську школу й відносини його до Сильвестра Медведева; дуже цікава замітка про відносини московського патріархату до українського духовенства з приводу так званої хлібопоклонної ереси. Про працю д. Воскресенського річ буде окремо.

Дещо цікавого мають в себе надруковані в I—II матеріали — листи П. І. Шафарика до О. Бодянского й В. Григоровича з вступними статтями Лаврова й Сперанського. Листи цікаві для характеристики суспільства того часу, для історії перших кроків славістики й наукового руху в Чехії. Slovansky Narodpis III. хотів завести кілька українських пісень, щоб подавати їх яко приклад, через те він прохав Бодянского послати йому дві українські пісні в латинсько-чеській транскрипції. Для розділу про українську літературу III. прохав Бодянского вазначити в низше поданім показчику фамилій — Гребінка, Основяненко, Довгоносенко — хто з них псевдонім. Може бути, додає він, хто небуль в сьогочасних письменників як Боровиковський, Шлигоцький, Шаш-

кевич — заховують своє імя під псевдонімами — Гребінка, Основяненко etc. (листи N 26, 27, 29).

В Подорожі (IV) ангіохійського патріарха Макарія (в перекладі проф. Муркоса) для нас дуже цікаві розділи XV—XXIV другої книги, де йде річ про молдавські справи й участь в них козаків з Тимошем Хмельницьким. Отсеми звістками користувався д. Костомаров в свої часи й дуже цінував їх, яко одинокое жерело для історії відносин України до Молдавії.

В протоколах Товариства за 1895 р. подано зміст рецензії М. Любавського про працю л. Каманіна — „Къ вопросу о казачествѣ до Б. Хмѣльницькаго“, друкованої в цілости в Журн. Мин. Н. П. (IV).

Між дрібними матеріялами, уміщеними в I т., занотуємо грамоту патріарха єрусалимського Теофана 7128/1620 р. на заснованнє минського Петропавловського братства й Слуцький синодик (р. ЯХПД. 1684).

О. Г.

Историческій Вѣстникъ. З часів імператора Павла I. — I. А. Лінниченка (кн. VIII). Під сям заголовком поміщено в скороченому виді переклад другої частини мемуарів шляхтича Адама Юноші Росцішевського, що друкувалися в польській часописі „Świat“, а потім вийшли й окремим виданєм. Автор мемуарів дідич Овруцького повіту кінця минулого століття. На жаль, д. Лінниченко подав переклад другої тільки частини мемуарів, залишивши першу через те, що вона „має дуже місцевий інтерес“.

Шевченко в Петербурві (1858—1861) А. Благовещенського (кн. VI). Ся стаття була знайдена серед паперів одного помершого вже урядника з Академії Штук. Не уважаючи на те, що в ній трапляють ся грубі помилки¹⁾, вона містить в собі багато дуже цінного матеріялу, бо автор служачи в Академії, мав спроможність користуватись в архиву. Вартість сєї статі видко вже з того, як часто покликають ся на неї О. Коניський в біографічних нарисах про Т. Шевченка, які поміщені були в трох попередніх томах „Наукових Записок“ (кн. XIV, XV, XVI).

Книжна справа й періодичні видання в Росії в 1895 р. Л. Павленкова кн. X, XI. Що-річне справозданє д. Павленкова про ширене книжки в Росії з кожним роком замітно розширюєть ся; автор зупиняєть ся на кожній подробиці книжної справи. В останньому справозданю можна поставити в докір авторови те, що він не наводить по де-

¹⁾ Так напр. стаття починаєть ся словами: „Извѣстно, что въ 1850 году (?) Шевченко, замѣшанный въ дѣлѣ Костомарова и Кулиша, былъ записанъ въ военную службу.“

яким питанням порівняннз з попередніми роками і через те статистичний бік праці його лишається ніби недокінченим. Що до української книжки, то вона тепер, як і ранійш¹⁾ не знаходить собі у д. Павленкова окремої рубрики, а йде на збагачене загальної рубрики „русских“ видань.

В р. 1895 в Росії вийшло 11548 творів (більш проти р. 1894 на 897 творів; в них російською мовою вийшло 8728 (більш на 636 творів), на інших мовах 2820 (більш на 251 твір).

Збільшене творів на чужих мовах головним робом упадає на польську мову (в 1895 р. вийшло 818 творів).

По змісту з російських книжок найбільше вийшло духовно-богословських — 1331 тв. (15%), учебних — 1127 (12,9%), белетристичних 1032 (11,8%), історичних 554 (6,3%) і т. д.

Другу частину свого справоздання — „Периодична печать“ д. Павленков починає так: „Що дав російській журналістиці рік 1895? Багато і мало, відмовимо ми на се питане. Познайомившись близше з новодозволеними 64 виданнями і залишивши ті з них, що мають своє спеціальне призначене, а залишивши також і ті, що видаються на інших мовах, ви не знайдете й десятка таких, які-б звернули на себе вашу увагу, які-б зарані мали право сподіватись на невеликий успіх серед читачів“. Сю думку автор підтвержує наведенем програми кожного новодозволеного періодичного видання. Періодичних видань у Росії перед першим січня 1896 виходило 856 (проти 802 в попередньому році); із них російською мовою 684 (більш від попереднього року на 42), на інших мовах 172 (більш на 12).

В відділі критики та бібліографії Історичного Вістника в р. 1896 д. Рижков (І кн.) умістив дуже прихильну рецензію на твір Ів. Левичього „Галицко-русская Бібліографія XIX ст.“

В відділі Сміси в І кн. були уміщені п. з. „Къ біографіи Шевченка“ вїїмки з замітки д. Матова, що була надрукована в 242 ч. „Русских Вѣдомостей“ за рік 1895. Статя д. Матова переказана вже була д. Пісочинцем в Зорі (Див. Зоря 1896, ст. 439). А. К.

Русская Старина своїм звичаєм подала торік чимало коштовного історичного материялу задля Російської імперії; між ним знаходимо де-що і задля нас цікаве, напр. а) Пребываніе (перебування) Петра I въ Австрійскихъ Нидерландахъ 1717 р. — в) Мемуари відомого ренегата Михайла Чайковського (Мехмед-Садик-Паша). Записки Чайковського в перекладі з мови польської, торік друкованем ще не доведені до краю; тим то ми вважаємо за ліпше висловити ся про зміст мемуарів Чайковського тоді, коли вони будуть надруковані до кінця; г) Замітка

¹⁾ Див. Н. Записки т. XIV.

Вас. Кларка: Тарасъ Грпгорьевичъ Шевченко“ (т. 85 ст. 655—658) написана по споминкам Клопотовського, говорить про цікавий задля біографії Шевченка час, — час перебування його в Астрахані, коли він в серпню 1857 р. вертав ся з заслання. На жаль, як знати з поправки поданої О. Кониським (т. 87 ст. 449—450), споминки Клопотовського показують ся зовсім непевними; г) Деякі дрібнички можна знайти задля біографії Гоголя в листах до його Язикова; д) Найбільший-ж інтерес бачимо в материялах і статях, що стають ілюстраціями до „вѣротерпимости“ в Росії; сюди належать: праця Н. Дубровина „Наши мистики-сектанты Е. Ф. Татарина и А. П. Дубовицкій“; нариси Юдина „Въ Сыртовскихъ дебрахъ“ — з минулого уральських старообрядців і нарешті монографія Тебенькова „Духоборцы, ихъ организація, ученіе и настоящее ихъ положеніе“ (т. 87, ст. 257—293, 493—526). Секта духоборів з'явилась в половині XVIII в. в Тамбовщині, Харківщині і Катеринославщині. Про неї було писано доволі, але і новий материял стає вельми інтересним; найпаче, коли згадаємо з одного боку, що „Духоборцы могутъ служить образцомъ въ домашней и общественной жизни для крестьянъ“ (стор. 259) а з другого ті утиски, які чинив і чинить духоборам уряд, опріч тюрем, заслань і т. пн., переганяючи їх, не мов отару з одного місця на друге — то на Молочні Води в Таврії, то за Кавказькі гори.

Торік святковано в Росії століте народження царя Миколи I, тим то в „Русск. Старин'і“ більш за все переважає материял, що належить до часу царювання сего імператора. З погляду нашого найбільшу вагу між тим материялом має лист князя Миколи Репніна писаний з Чернигова 31 липня 1831 р. до царя Миколи. Репнін був тоді генерал-губернатором лівобережної України і виступив заступником за селян, просячи царя увільнити селян від оплати „недопмокъ“ (недоплат податків); до сего заступництва, каже Репнін, примусило мене „крайнее положеніе Малороссійскихъ губерній“. Я, каже далі князь, не таїв і не таю, що вимагання податків, не відповідних достаткам селян, а тим паче вимагання недоплату за роки неурожайні, плодить ремство на уряд, а до того ще злидні й скорботи часто викликають в простому народі ті лихі вчинки, які виникають у людей неправдиво освічених...“

Цікаво навести до слова, звідки князь Репнін виводить убожество крепаків. „Колишні українські посполиті до 1783 р. мало чим відрізняли ся від козаків, але 1783 р. вони „порабощены происками тогдашнихъ царедворцевъ, клеветовъ ихъ и нѣкоторыхъ малороссійскихъ старшинъ, пожертвовавшихъ счастьемъ родины для собственной корысти“ і т. д.

На мою думку сей лист Репніна варто-б було цілком перекласти на нашу мову і падруковати.

О. К.

Русскій Архивъ взагалі дуже мало дає матеріялу до історії України. Зо статей за 1896 р. можна занотувати дві тільки.

Ростовські переселенці А. Н. Трефольва (з переписки князя В. Зубова з І. Лопухиним (1795—1796) т. I, ст. 29—48.

Останній милозвонець Катерини II князь Зубов став на місце Потемкіна орудувати Новоросійськими краями. Дбаючи про залюднене сього краю, а власне заснованої ним Вознесенської губернії, яка проіснувала дуже недовго, князь звернув ся до ярославського і вологодського генерал-губернатора, просячи винайти в Ростовського повіту 1000 родин огородників і в Ярославського повіту 1000 родин мулярів, які б згодили ся на переселене в Катеринославщину. З сього приводу між Лопухиним і князем Зубовим починаєть ся дуже цікава переписка. Наведені в листів їх виїмки дуже гарно знайомять читача з тими способами, яких довело ся ужити ярославському генерал-губернаторови, щоб хоч трохи вдовольнити сильного милованця. Не обійшло ся тут і без „плетей“ і різок, не кажучи вже про лихоїство дрібних урядників, які в волі начальства зробили собі дуже доходну статю. Не дивлячись на усякі вільности, які пообіцяно було переселенцям, охочих набрато ся дуже мало: замість двох тисяч згодило ся їхати, тай то не без примусу, тільки 67 родин огородників і 75 родин мулярів.

Молдавський господар Степан Георгій та його зносини з Москвою Ю. Арсенєва, т. I, 161—186.

Ся статя — то частина розвідки Арсенєва на основі відкритих і ніде ще не виданих документів п. з. „Николай Спаєарій і його час“. Див. „Р. Архив“ 1895, II, 349—360. В сій статі автор оповідає про зносини покровителя Спаєарія, молдавського господаря Степана Георгія з московським царем Олексієм Михайловичем. Родич Волоського господаря Матвія Бессараби, Степан Георгій був обраний на господаря Молдавії після скинення Лупула в 1653 р. Зробившись господарем за допомогою Поляків, Степан з початку допомагав польському королеви Яну Казимиру проги Богдана Хмельницького. З кінцем-же 1653 р., коли Поляків побито під Жванцем, Молдаване перестали допомагати Полякам, навіть стали поводитись з ними ворожо. Після Переяславської умови, Степан заводить зносини з Богданом Хмельницьким, а з другого боку й московський цар, бажаючи відтягти молдавського та волоського господарів від згоди з Польщею, перший присилає до них грамоти, пропонуючи їм дружбу і спілку в імя єдиної віри. З сього приводу і починають ся часті зносини між господарем Степаном і царем Олексієм Михайловичем. Степан Георгій просив прийати Молдавію під свою руку на зразок України. Цар з початку охоче згодив ся на сю пропозицію, алеж зносини з сього поводу ні до чого не довели, бо через війну з Шведами

московський цар не мав спромоги починати війну з Турками, яку викликало-б прилученє Молдавії до Москви. Між тим Степан Георгій потерпів за свої зносини з царем: в 1658 р. султан вигнав його з господарства. Після того Степан 1662 р. їздив до Москви, сподіваючись прихилити царя до єдінки християнських держав для боротьби з Турками. В статі докладно оповідаєть ся про сю подорож, яка дуже добре характеризує московські державні звичаї того часу. Ся подорож, як і можна було сподіватись, ні до чого не привела. В 1668 р. Степан за допомогою східних патріархів та шведської королеви-регентші Гедвиги-Елеонори випросив собі у царя дозвіл дожити в Москві свого віку. Алеж на початку 1669 р., готуючись до подорожи, він вмер. А. К.

Византійській Временникъ крім обговореної вже в бібліографічнім відділі Записок (т. XVI) статі ак. Васілевського: Авары а не Русские не подав в 1896 р. близше для нас інтересних статей.

Извѣстія Отдѣленія Русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Се нове періодичне виданне пегербурської академії. З праць уміщених у першім річнику звернемо увагу на такі, котрими можна би у нас покористувати ся, яко вказівками для дослідів нашої мови й т. и. і такі, що безпосередно зачіпають нашу мову й історію. До перших належать досліді великоросійських говорів. Тут треба з усього згадати про „програму для собиранія особенностей народныхъ говоровъ“ уложену всею секцією дуже докладно й популярно і порозсилану людям усяких станів і ступнів просвіти. На основі відповідей на запити тої програми написана статя А. Шахматова „Матеріали для изученія великорусскихъ говоровъ“. І з самих тих материялів і з дослідів їх виходить, що те, що богато руських людей вважає найбільше одноцілним з одноцільного, — великоросійська мова — страшенно подроблена на говори, подекуди навіть більше як українська народна мова в Росії та Австро-Угорщині. При тому величезна й ріжність виговорів тих самих слів у ріжних місцях Великоросії. Не треба й казати, що тут грає ролю на як найширшу скалю фонетика, і навіть у чисто влк. сторонах є н. пр. такі форми, як прийшоў, руськой і т. д. Досліді Пет. Акад. Наук над руськими мовами мають обняти й білоруське нарічє, то чейже дійдуть і до українських говорів, і тоді великоруські вчені побачуть не одно дуже цікаве...

Доволі цінна бібліографічна праця д. П. К. Сімоні „Русскій языкъ въ его нарѣчіяхъ и говорахъ“. У напечатаній частині статі подано покажчик праць по історії р. мови й т. и., в другій має бути покажчик видань по народній словесности. В II-ім і III-ім відділі праці буде покажчик видань по білоруській та українській діалектології. Ся праця цікава по

випискам із рідких видань, з тих виписок наші прихильники „історического правописанія“, переконались би, що ніякої такої правописі нема навіть у великоруській письменній мові перших часів: панує фонетика, виражувана иноді дуже кумедно. Хаос у вимові тай правописи в Росії був від давна такий великий, що навіть московські царі з своїми боярами, що любили реґляментувати і найдрібніші справи своїх підданих, махнули на те рукою. Ось указ про се з 15 марта 1675: „Великий Государь.... указалъ и Бояре приговорили: будетъ кто въ челобитѣхъ своихъ напишетъ въ чьемъ имени или въ прозвищѣ не зная правописанія вмѣсто о, а, или вмѣсто а, о, или вмѣсто ъ, ѝ, или вмѣсто ѣ, е, или вмѣсто и, ѣ, или вмѣсто о, у, или вмѣсто у, о и иныя въ письмахъ нарѣчія подобныя тѣмъ, по природѣ тѣхъ городовъ, гдѣ кто родился и по обыкностямъ своимъ говорить и писать извыкъ, того въ безчестье не ставитъ и судовъ въ томъ не даватъ и не розысковать...“

Дуже цінна стаття д. Ф. Корша „О русскомъ народномъ стихосложеніи“. Вона займає ся акцентом віршовим і музикальним у великоруській народній поезії, та може показати любителям нашої народної поезії, як брати ся до таких дослідів нашої поезії. В I т. „Извѣстій“ напечатано тільки про влк. билни; в 2-ій кн. II-го т. (ст. 430—504) напечатано перший „додаток“ до того — „Ударенія въ языкъ русской народной поэзіи“. Сей „додаток“ іще важніший як сама стаття, і ми горяче бажаємо діждати ся такого додатку і про українську народну поезію.

Важним причинком до історії первісної християнської просвіти на Русі є стаття д. М. Сперанського „Сентябрьская мінея-четья до-макарьевского состава“. Автор подає короткий огляд того, як зложили ся християнські календарі, синаксарії, служебні мінеї і четі-мінеї, а потім, рівняючи різні славянські редакції мінеї, доказує, що руська мінея-четья, хоть єї найдено тільки в списках XV—XVI ст., є пам'ятка первісного періоду словянського письменства у нас.

Визначають ся в сїм т. „Извѣстій“ ще статі двох словянських учених — А. В. Веселовского та Ягіча. Перший з них напечатав тут дві фольклорні статі „Шведская баллада объ увозѣ Соломоновой жены“ і „Сказанія о Вавилонѣ, скинии и св. Гралѣ“ I—V, доповненія; другий працю п. з. „Размѣръ (двѣнадцатислоговой) древнѣйшихъ стихотвореній поэтовъ славянскихъ“ (сербо-хорватскихъ въ Далматіи, I—VIII). Автор аналізує вірші трох сербо-хорватських поетів XV і початку XVI ст., Марка Маруліча, Менчетіча і Държіча, і показує вплив на них народної італіянської літератури, що мала вплив і на простонародні пісні сербо-хорватських міщан тодішнього часу. Згадані поети вживали вірша деяких простонародних пісень того часу — дванадцятисіلابного (або, шестисіلابного, як розділити вірш на двоє), що звязані з собою в строфу по два

і мають подвійний рим: на кінці та в середині віршів. Рими взагалі присвоєні тодішніми народами з новійшої італ. літератури, так само, як і висше згадана віршова міра. Обое перейшли і до иньших славянських народів, м. і. на нашу думку, і до українського, де в народних піснях теж є така міра. Н. пр. Червона калино, чоґо в лузі стоїш?

Спеціяльно справи української мови доторкає ся посмертна праця А. Потєбні „Отзвѣвъ о сочиненіи А. Соболевскаго „Очерки изъ исторіи русскаго языка“. Се є критика докторської диссертациї праці Соболевскаго, поданої ним у харківський університет. Пок. Потєбня доволі остро критикує сю диссертацию, показуючи, що автор не знає українських говорів. М. і. Потєбня виступає против основної тези Соболевського: „Уже въ началѣ русской письменности языкъ нашъ является лишь совокупностью русскихъ нарѣчій“, — очевидножы „объединительна“ фраза, без реального ґрунту. До статейки пок. Потєбні зробимо невеличку поправку: цитуючи гал. р. народні співанки, він пише прила зам. пръйла = пръйла; в зив зам. в зив і т. и. До ст. 809 (слова „царство“) додамо, що в Гуцульщині кажуть „цáрство“.

Деякі материяли до історії України є в статях д. Сирку „Изъ исторіи сношеній русскихъ съ Румынами“ і рецензії його на працю рум. вченого Богдана п. в. Cronice inedite, atingútoare de istoria românilor (1895).

Згадаємо ще про працю Болгарина П. Драганова „Библиографическое обозрѣніе литературы Южныхъ Славянъ за 1895“. Доси подано тільки частину болгарської бібліографії. Вражає, що Болгаре черпають європейську просвіту й культуру не просто з європейських літератур, а з російської, що, як відомо, дуже неповна та й обкусана цензурою. Взагалі, в болгарській літературі й житю висших болг. верстов запанувало руссофільство, що доводить ся до карікатури, прикрої навіть д. Драганову, хоть він сам руссофіл:

„Къ особенностямъ... болгарской переводной съ русскаго и вообще болгарской литературной рѣчи, каже він, бросающимся въ глаза и рѣжущимъ слухъ читателя и слушателя, нужно отнести неумѣренное употребление руссизмовъ, которые, можно сказать, заполонили болгарскую рѣчь, начиная съ послѣдняго болгарскаго писака и оканчивая болгарскими министрами и ораторами Народнаго Собранія, болгарскимъ екзархомъ блаж. Іосифомъ I и княземъ Фердинандомъ. Это тѣмъ болѣе характерно, что изъ всего этого сонмища пишущихъ и говорящихъ болгаръ значительная часть никогда не была въ Россіи и послѣдняя имъ извѣстна только по русскимъ книгамъ и русскому языку“ (ст. 289).

З українських писателів у 1895 р. Болгаре перевели тільки одну „пісню“ Шевченка — яку і відки — не сказано. Може теж із російського...

По поводу „Извѣстій“ позволимо собі сказати, що в них доволі мало ріжнородности, материяли переважають над основними оригінальними працями, і в загалі дивує слабота видання, коли взяти на увагу, що видає його найвисша наукова інституція найчисленнішого словянського народу, багатого засобами, ба навіть такого, що має власну, ще й надто обширну державу. „Извѣстія“ мало займають ся Словянами, не тільки заграничними, але й російськими, не кажучи вже про инші народности Росії. Вражає напр. повна недостача уваги на справи мови й т. и. російських Поляків. Ба, ми бачимо мало уваги й до того, що Великоруси вважають таким же „русским“ — до Українців-Русинів. Може воно так тільки зразу, бо не думаємо ми, аби таке вчене товариство хотіло піддавати ся звісному політичному впливови. Коли зважити важкі обставини не-російських Словян, бодай деяких, то їх учені публікації покажуть ся в красшому світлі.

М. П.

Рускій филологическій вѣстникъ — звертаємо увагу на ст. д. Сперанского: „Сербскіе хронографы и рускій первой редакціи“. Оглянувши літературу про сербські хронографи, автор спиняє ся головно на працях Рачкого (Раѣки), що, на його думку, хоч і проблематично, але найближше підійшов до розв'язання питання. Підпераючи гадки Рачкого на тому, що хронограф був відомий південним Словянам, автор не згоджує ся з тим, що, Рачкий се знайомство з хронографом ставить у зв'язок з початком хронографа на півдні і доводить, що се руський хронограф в редакції 1512 р. перейшов у Сербию, де вже його скорочено і поділено на розділи.

Дальше занотуємо 2 розвідки д. Погодіна: „О нѣкоторыхъ окончаніяхъ loc. sing. въ славянскомъ языкѣ“ і „Нѣсколько этимологій“. В першій автор розбирає творення форм loc. sing. в основах на суголос, на ѣ, на і, в другій подає далі замітки з порівняної фільології (етимологія слів „лѣсъ“ і „дорога“). Д. Карский в невеличкій замітці: „Нѣкоторыя рѣдкія особенности Бѣлорусскаго нарѣчія въ Сокольскомъ уѣздѣ Гродненской губерніи“ між иньшим звертає увагу на форму 2-го відмінку на е в словах жіночого роду, коли на останній склад падає наголос; ся форма відповідає давне-руському ѣ (= цсл. а) і сучасному загалньо українськ. ї (завважу між иньшим, у Соснецьк. повіті Черниг. губ. йому відповідає діфтонг іе: з душеі), але гідно уваги, що се закінчення загалньо уживає ся і не тільки в мягкій відміні, але і в твердій від слів на а, при тім у мягкій відміні і після заднепідне-

бених *є*, а в твердій *е* (од земле, из руке, хустка сестре, бочка воде, воз траве). На жаль, з небагатих і коротких прикладів, що автор наводить, годі виснувати чп в твердій відміні закінчення на *е* утворилось по аналогії з мягкою відміною, чи через змішання відмінків, як се часом подибуєть ся в великорус. говірках (у моєї сестрѣ).

Статей: „Очеркъ литерат. борьбы представителей христіанства съ остатками язычества въ рус. народѣ“ Азбукина, „Изъ лекцій по слав. кирилловской палеографіи“ Е. Карскаго і „Звуковыя особенности Ельницкихъ и Мосальскихъ говоровъ“ А. Шахматова не будемо поки що обговорювати, бо вони ще не скінчені друком. Подаємо до уваги наших фільологів ще статью Н. Карінскаго „Погодинскій Апостоль 1391 г.“ — памятник письма і мови Новгородців кінця XIV віку; д. Карінскій виказує властивости сього памятника в межах фонетики і морфології.

Е. Т.

Филологическія Записки не подали за сей рік нічого для нас інтересного.

Етнографическое обозрѣніе (річник 8). — Зі статей уміщених в минулім річнику для нас більше інтересні оті:

1) Толки народа въ 1895 г. Д. Дикарьов подав тут сім тем, про які вели ся диспути між селянами в наведеному висше році. Теми ті такі: 1) Де поділи ся миши? (що були з'явили ся в великому числі 1894 р.); 2) Як Николай (або Богородиця) покарав танцюрів і музикантів за зневагу ікони; 3) Походжене Аятихриста; 4) Через що такі довгі дощі? (весна того року була дуже дощова); 5) Про страшний суд; 6) Чому гріх за руку адорувати ся; 7) Піймане чорта. Як видно, многі між тими темами не нові, а хіба що найбільше порушені на ново в ширших кругах народних. Деякі з них, як 2, 3 і 5 незвичайно популярні і можна сказати, не перестають бути ніколи дуже вдячною темою для сільських фільовофів.

2) О царскихъ загадкахъ (тогож автора). Звісна річ, що народ хоч і не брав би участі в політиці, слідить дуже уважно всякі політичні випадки, дебатуює про них і пояснює, розуміє ся, все по своему. Найліпшим доказом того наші народні пісні та легенди про історичні особи, і то як давнійші, так і новійші. То-ж диво, що й така не повседневна річ, як вступ на російське царство Миколи II не уйшла народної уваги. Народ почав собі зміну трону на ліпше толкувати — очевидно, ліпше пічо не наступило — почав загадково виражувати ся, і сі власне загадкові вискази українського народу зібрав д. Дикарьов і старав ся їх пояснити. Вискази ті кружляли в формі загадки в різних варіянтах. Я наведу ту деякі з них: 1) Цар і цариця загадали: панам три обіди, козакам три каптани (татарські), мужикам три

весіля; хто відгадає, дістане 30 рублів. 2) Молода цариця загадала мужикам, козакам і панам три загадки: мужики мають зшити три зшитки — два рівні, третій коротший; козаки мають спечи три пироги; пани мають спорядити три обіди. 3) Цариця сказала: Панам обід, козакам хліб, а мужикам свита з башликом. Не буду наводити і дальші ще варіанти, а радше подам відгадку до останнього висказу. Вона така: а) Під словом обід треба розуміти велику обиду для панів (натурально зі сторони цариці); б) Під словом хліб козакам — треба розуміти сугарі, які козаки дістануть, коли їх будуть гонити за границю; в) мужикам свита з башликом — значить: повна оборона мужиків від всяких нападів і утисків зі сторони панів. Загальний висновок з того: Мужики зовсім певні, що в часі коронації царської дістануть всю землю від дідичів.

Д. Дикарьов звертає ся до жерел, з яких пішли подібні загадкові вискази, згадує про Соломона, царицю Савську, наводить зі своєї рукописної збірки одну казку, де подибують ся подібні загадки і т. ин. та доходить вкінці до висновку, що загадування і відгадування загадок являє ся признакою мудрости, та що ві всіх випадках мудрість тота подана цареві або цариці. Далі звертає ся автор до народних пісень за анальоґічними проявами, особливож до колядок і розбирає докладно отї колядкові мотиви: 1) загадки; 2) диво дивне; 3) парубок виграє коня і дівчину; 4) парубок грає і сьпіває; вкінці додає ще мотив 5) про невивповнені задачі. В поясненню сих мотивів йде автор головно за Потебнею, хоч на многих місцях з ним не годить ся і навіть полемізує більше, як булоби треба. Через те праця вийшла за монотонна, а подекуди й неясна. Далеко лінше було би тут звертати ся за ширшими анальоґіями до других літератур, ніж вдавати ся в виводи фільольоґічні та генетичні, часом не дуже вдатні.

3. Изъ народныхъ устъ (Кн. IV, ст. 150—156). Д. Ястребов подав тут три оповідання про відьми, два про змія, три про закляті скарби і одно про те, що чоловік видів на тамтїм сьвітї, коли завмирав. Матеріяли сі — не нові; вартість свою мали-б вони однакож, як би були оголошені в якомусь більшому збірнику сирих матеріялів (який вже д. Ястребов і сам видав і ще мабуть думає видати); а то подані без всякої системи, без всяких вказівок літературних, які тепер конечно річю є всюди додавати, подані в журналі хоть етноґрафічним, та все такім, що сирих матеріялам дає дуже маленько місця — вони ледви на що здадуть ся.

4. Очерки Витебской Бѣлоруссїи (Кн. IV, ст. 65—85). Д. Никифоровський знаний зі своїх праць над Білою Русію. Недавно появиля ся окремою книжкою більша його розправа п. з. „Очерки Бѣлоруссїи“,

друкована первістно в журналах — про ню буде згадка в одній з дальших книжок Записок. Нинішня стаття, що носить заголовок розділу: „Питушці и пропойцы“ є частиною зі студій над Білорусією і говорить про п'яків в Вітебщині. Стаття написана вірно і страшно пригноблює вражієм своїм читача, коли він спогадає, що є ще такі люде, котрі добровільно потраплять затерти в собі всякий образ людскости і стати ся по просту дикувами. А прецінь се правда!

Крім тих статей занотуємо ще рецензії на книжки: 1) В. Н. Ястребовъ, Матеріали по этнографіи Новоросійскаго края (Рецензаує д. Крижський). 2) Н. Я. Никифоровскій, Очерки простонароднаго житья-бытья въ Витебской Бѣлорусси и описание предметовъ обиходности (Рецензаує Ев. Л—ій). 3) Письмо въ редакцію. Се репліка д. Довнара-Запольскаго на рецензію написану д. Крижським по появи книжки д. Д.-Запольскаго п. з. Бѣлорусское Полѣсье, уміщену в Кнівській Старині (1896, I, ст. 30—37. і 38—42).

З иньших статей звертають на себе увагу: 1) Дуже гарна стаття д. Яцімирського: Разбойники Бессарабии въ разказахъ о нихъ (ст. 54—90). 2) Демидовича: Изъ области вѣрованій и сказаній Бѣлоруссовъ (кн. 1, ст. 91—120; кн. 2—3, ст. 107—145). 3) Чешская этнографическая выставка 1895 г. (Сперанського, ст. 134—149, кн. 4).

Живая Старина. Крім статі: Къ вопросу о характерѣ и значеніи древнихъ Купальскихъ обрядовъ и игрищъ (ст. 133—142), обгореної в бібліографічнім відділі сього тому, занотуємо:

Свадебные обряды въ Ольгопольскомъ уѣздѣ Подольской губерніи Дучинскаго (ст. 501—522).

Весіле належить до таких, де ще досить маємо й обрядів і пісень, хоть знов не забагато. Записано добре — се треба признати — і то з огляду на зміст, як і на мову. Від наших галицьких весіль ріжнить ся лиш дуже мало; ріжниця ті, особливо важнійші, наведу коротко.

Молодята побірають ся в Ольгопольскім не на розказ батьків, але з власної волі, з любови. Перед весілем, коли вибирають собі дружбів і дружок, вибирають також „нанашків“. Що тоті нанашки робють на весілю, чому вони так називають ся, того автор не пояснює. Згадує лишень, що молодята зглядом нанашків зовуть ся „фінами“.

Коли молодий приїде вже по молоду, дістає від старости молодої колач, за що томуж дає свій в заміну. По сьому здимає шапку, звертає ся до сходу і тричі хрестить ся. Як перехрестить ся, кинуть ся всі до колача і рознесуть його на кусні. То зве ся „розобрать честь“ (цѣломудріє) молодого. Коли знов придане молодої почнуть укладати на вози, тоді сестра молодої сідає на подушки і сьпіває: „Я нічку не спала, я пі-

рячко драла; хто на них буде спати, прошу їх викупляти!“ Молодий мусить викупити подушки за якусь там сумку грошій.

Коли молодята прийдуть перед хату молодого, мусять три рази скакати через огонь, умисно для того запалений в соломи.

Молодим є звичай давати дари: кождий дає, що може. Перед тим однакож молодий тримаючи молоду на колінах, мусить викупувати її каптур і намітку.

В понеділок в вечер молодіж уряджує „маскарад“. Парубки перебирають ся за попа, турка, цигана — жепщини за арендарку, урядника і ин. Потім збирають ся разом, бавлять ся весело, жартуть одні з других, гостять ся і танцюють.

В вівторок рано нанашка оглядає сорочку молодої і оголошує, чи вона „чесна“. Коли чесна, тоді всі веселять ся, сьпівають, танцюють. Коли покаже ся, що печесна, а молодий не згодить ся, щоби нанашку підкупити і щоби вона тайного факту не подавала до прилюдної відомости, тоді наступає сумний настрій у гостей; в молодої знимають шата весільне, а вкладають буденне і кажуть робити якусь роботу, причім роблять їй всякі можливі збитки; пр. коли вона несе воду в коновках, їй коновки скидають з плечій і розбивають і т. и. Подібно поступають і в матірю молодої. Її сьпівають:

Оце тобі, свахо, за твою честь,

Що не вмiла доньки вчити...

Не будеш з медом горівки пити.

Уваги заслугує ще й те, що в часі весільних церемоній, староста заставляє часто молодят цілувати ся. В иньших місцях того небуває, а декуди найбільшим сцидом буває жепщині поцілувати прилюдно мужчину, хотьби ним мав бути і сам муж.

Крім сих двох статей, замiтнiйшi ще отсї: 1) Свадьба въ подгородныхъ волостяхъ Сольвычегодскаго уѣзда (ст. 51—121). 2) Знахарство въ Скопинскомъ и Данковскомъ уѣздахъ Рязанской губерніи (ст. 169—201). 3) Рекрутскія причитанія (Д. Успенского, ст. 242—248). 4) Замѣтки объ этническомъ составѣ тюркскихъ племенъ и народностей и свѣдѣнія объ ихъ численности (Аристова, ст. 177—456).

З рецензій належить лише згадати одну Н. Т--ва, написану на книжку М. Довнар-Запольського п. з. Бѣлорусское Полѣсье. В. Г.

Перейдiм до польських часописей:

З самостійних наукових праць, що були поміщені за сей рік в *Ateneum*-і треба згадати, окрім обговорених статей — Брікнера —

про Ариян (Зап. т. XVIII) та А. Яблоновського п. з. „Козаччина і легітимізм“ (Зап. т. XIX), ще статю В. Чермака про „польські мемуари XVII в.“ Автор, подаючи свої замітки, хоче спростувати деякі промахи й похибки, що їх часто роблять початкові адепти історичної науки і ділетанти. Мемуари XVII ст. ділить він на сучасні або диярні та на властиві мемуари, писані тягом і пізніше.

З першої категорії найважнішим вважає автор мемуар Альбрехта Ставіслава Радзівіла. Видавець одначе сього пам'ятника (Е. Рачинський) не видав його з оригіналу, а з пізнішого польського перекладу, з якого звичайно користають історики. Тимчасом сей переклад недокладний і хибний, так що по думці автора лише сього жерела зовсім не уживати, як послуговатись перекладом.—Оригінальні примірники переховані: в бібліотеці Рачинських в Познані, кн. Чарторийських у Кракові, Оссолинських у Львові та в імператорській бібліотеці в Петербурзі. Пам'ятник Радзівіла уриваєть ся дійсно не на 1653, а на 1655 р. При сьм довідуємо ся, що краківська академія наук задумує незабаром видати сей пам'ятник критично.

В дальшій ряді йдуть пам'ятники: Паска, Лося, Ємшоловського, Єрліча, Храповіцького, Виджги й Одлянницького. Автор подає короткий свій погляд на сі мемуари, окрім розібраних вже критично Паска й Одлянницького. Мемуар Храповіцького (1668—1672) вважає автор цінним, бо був писаний з одного дня на другий. Що до літописи Єрліча, думає автор, що недбалій і тяжкий уклад, при тїм повнота записок, доказують його дневниковий характер, принаймні від 1646 р. Передня часть літописи має противно характер пізніше писаного твору. Дальше обговорює автор мемуар Виджги, що дає перегляд шведсько-польської війни (1655—1660), а радше є панегіричною бібліографією Людвіки Марії. Розбором записок Лося (1646—1667), що є матеріалом до шведської війни і бунту Любомирського, кінчить д. Чермак свою розвідку.

Інші самостійні розвідки ось які: Павінського про „відповідь“ по лицарському звичаю в польськїм праві, Кравсгара — замітка про стрія п. Паска.

Biblioteka Warszawska не подає з обсягу літератури нічого для нас більш інтересного. Тут згадаємо лише продовжене праці А. Брікнера п. з. „Жерела до історії літератури й освіти в Польщі“; тож автор статя про останні літа Вацлава Потоцького. Деяке значіне для нас має хіба статя В. Чермака п. з. „Причинки до біографії Б. Зіморовича“. Автор подає справозданє зі збірки актів, що належать до життя З—а в 60-их роках XVII ст., спеціально до процесу його з родиною його

третьої жінки Золотаровичів про спадщину. Акти сі знайдені автором в архіві міста Кракова і можуть бути цінним матеріалом до біографії Зіморовича.

Богатший історичний відділ. Ось перегляд: А. Рембовського „Генеральна конфедерація і загальний похід в 1812 р.“ (I—II). Розвідка С. Смольки п. т. „Польща й Бранденбургія за Ягайла“ (II) обговорює відносини тих двох держав в 20-роках XV ст., коли то супротив того, що Ягайло не мав мужеських потомків, ціла дипломатична політика обертала ся коло справи, хто має бути мужем молоденької королівни Ядвиги. Зразу думано про поморського князя Богуслава Слупського, невдовзі одначе (1421) станув трактат поміж Ягайлом та Фридрихом електором бранденбургським, що син останнього Фридрих оженив ся в Ядвигю і добуде польського престолу. Надії одначе завели: Ягайло оженив ся в четверте і мав сина Владислава (1424), що став опісля його наступником.

Т. Корзон подав розвідку про „роман Собеского з Марисенькою“ (II). Описує тут відносини короля до Марії Казимири d'Arquien, коли ся була віддана за Яна Замоїського, воєводи сандомирського, аж до їх подружя по тогож смерті (1655—1665).

В. Чермак почав друкувати працю під заг. „На дворі Владислава IV“. Досі надруковано перший її розділ про Владислава і його родину. Автор характеризує сього короля, як чоловіка сотвореного на трон. Він чув себе звязаним не тому, що королівство не відповідало його натурі, але тому, що його трон не вистачав йому. Належить він до тих дієвих осіб, що історична критика не здимає листків з його вінця, як се буває з иньшими володарями. З лица гарний, серцем добрий, інтелігенцією перевисшав всіх елекційних королів, окрім Баторія, добрий дипломат і вожд. Знав добре кілька європейських мов, був освічений в літературі і штуці. Автор обороняє його від закидів сучасників про марнотравність, упір, завзятість, необычайність, хоча признає, що спосіб його життя був доволі ексцентричний. Владислав був наперед жонатий з Цецилією Ренатою, сестрою цісаря Фердинанда III, а від 1646 р. з Людвікою-Марією. Сій останній не дав одначе так над собою запакувати, як се зробив пізнійше його брат. З другого подружя мав сина, котрий одначе скоро помер, чим тяжко був Владислав прибитий, а може, як думає автор, ся тяжка страта була причиною його власної смерті.

Добрий знавець історичної стратегіки К. Гурский подав образ турецької кампанії в 1676 р. п. з. „Ян III під Журавном“ (III). Військові сили Поляків до турецьких сил були по думці автора як 26.000 до 167.000. В розвідці вжито також нових рукописних жерел.

Дру С. Аскенази належить: „Східна справа в періоді великого сойму“ (III), материяли з кореспонденції Біньона, резидента Наполеона в Варшаві з 1812 р. (I), вкінці дуже неприхильна критика історичної діяльності тому два роки помершого знаменитого німецького історика Генрика Зібля (I).

Вкінці згадаємо житєпис А. Павіньского написану А. Рембовским (IV).

З відділу економії заслугує уваги розвідка дра Л. Каро про сільську лихву і селянський кредит в Галичині (III).

Przegląd polski (т. 119—122) містить в сім році, окрім тих, що вже були в Записках обговорені, як Dr. Antoni J. „Хмельницький в Чигрині“ (Зап. т. XVIII), дра Б. Дембінського „Тамна міся Українця в Берліні в 1791 р.“ (т. XIV), дра А. Прохаски про берестейську унію (т. XIX) — ще ось які близші нам історичні статі: відчит кс. Е. Ліковското про становище кн. Острозького супроти берестейської унії. Автор не хоче признати ніякої вини творцям унії за всі фатальні наслідки, як се люблять чинити історики, але в кождім разі хоче зробити руських єпископів, як вже не першими, то одними з головних ініціаторів унії. Потреба релігійного з'єднання виходила по думці автора з „misji Polski katolickiej na Wschodzie wśród narodów słowiańskich“ і з простих політичних причин, аби зарівняти глибоку пропасть поміж Поляками й Русинами. Що здеморалізована руська православна церква мала одинокий ратунок в унії, на доказ того цитує автор слова Ореста Левицького. Одначе не доказує нічим, що се лікарство було спасенне, а не хиблене, нездібним лікарем подане, що навіть виходило-б з праці поручуваного автором Ореста Левицького. Найбільша вина, що ціла Русь не кинулась в обійми унії, а противно станула в опозиції до неї, лежить в кн. Константині Острозькім і релігійних брацтвах. За ними стояв цілий народ. Деж тут добра воля самих Русинів? Далі автор переповідає історію відносин Острозького до Потія і Терлецького, його початкового нахилу до унії, при чім будь-що-будь не було неконсеквенції по його стороні. Як вірець поглядів автора наведемо одну його гадку: „Не могло бути — каже — завданем, що правда, польського уряду накидувати унію Русинам силою, але було його обовязком, коли по довершеню згоди єпископами наперед в Римі опісля в Берестю кн. Конст. Острозький і львівське та виленське брацтво видали знак до бунту проти єпископів і їх діла, — зломити від-разу бунтівників, брацтва порозв'язувати“ і т. и. Полеміка тут очевидно непотрібна.

З иньших розвідок згадаємо: кс. Смоліковського про славянофільство і Змартвихвстанців, Ф. Пекосіньского про польське рицарство середніх віків, А. Левицького про Пястів (розбір „Генеалогії Пястів“ О. Бальцера).

Спеціально про Русинів говорить **Przegląd powszechny** в статі кс. Яна Бадені п. з. „*Radycali rusczy*“ (т. 49). Вона була вже свого часу широко обговорювана в періодичній пресі, тому, тай ще задля її більш політичного характеру, лише згадуємо її без ніякого розбору. Розвідку дра А. Прохаски „Стремління до церковної унії за Ягайла“ обминаємо, бо вона вже обговорена в бібліографічному відділі сього тому Записок. Праця М. Дубецкого п. з. „Дві репрезентантки давних династий“ обговорює історію Варвари Заполя, жінки короля Жигмонта I і Анни Вазівни, шведської королівни (49, 50). Історію перших єзуїтів в Польщі подав кс. С. Заленський (51). Автор оповідає тут про першу діяльність єзуїтів від приходу папського нунція Ал. Ліпномано до Кракова 1555 р., що мав, як каже автор, знищити ересь у Польщі, котру названо *asylum haereticorum*. Сей заступник апостольського трону радив королеви уживати проти еретиків усіх можливих репресій, чим здобув собі велику ненависть у шляхти, так що вже в жовтні 1555 р. дістав Ліпномано димісію. Другу місію провадив Петро Канізей від 1558 р. і почав широкі пертракції з польськими єпископами, аби до Польщі спровадити єзуїтів на повсечасний побут. Справа йшла трудно, з поч. 1559 полишив і він Польщу. Аж участь кардинала Гозія в тридентському соборі довершила діла: 5 січня 1565 він виволавив 11 єзуїтів ріжної народности у вармійську дієцезію. В Брунсбергу заложили вони зараз колегію, що в недовгій часі добула собі славу найліпшої школи в Польщі.

Автор статі (др. Ф. Конечний) п. з. „Новини з польської історіографії“ переходить хронологічним порядком польську історію подаючи остаточні результати всіх значніших історичних монографій. Єсть се популяризація історіографічних здобутків. Огляд в сім році ще не докінчений.

З інших статей згадаємо Я. Бриля про замковий костел в Бережанах (52) з монументами по могутній родині Сінявських, осадників Бережан. В сім році уміщено також дальшу серію мемуарів генерала Хлаповского з часів наполеонських війн.

Дві для нас інтересні праці, поміщені в часосл. **Przegląd naukowy i literacki**, були вже обговорені на иньшій місці Записок, себто Ф. Равіти про державно-суспільний устрій на Русі в XI і XII ст. (Записки т. XVII) і С. Шпіра-Шепловского *Galiciana* (т. XIX). Розвідка М. Ролле про Кременецький ліцей, просвітне огнище в 1805—1832 р., буде ближше обговорена як вийде в світ в цілости. З інших історичних розвідок згадаємо: Алькара про польські коронні клейноди, Рембовского про конституцію Варшавського князівства, Глятмана про польську жінку-лікарку в Стамбулі у XVIII ст.

З історії філософії помістив д. Раціборскій статі про попередників Молашота, Біхнера і Гекля та про старогрецьку реакцію проти матеріалізму.

З мемуарів надруковано два і кожний з них має певне значінє до історії України-Руси. Важнійший мемуар полковника д'Альоа, саско-курляндського резидента в Варшаві в 1767—1772 р. Записки його під 1768 р. дотикають також сучасного повстання гайдамаків. Д'Альоа не був очевидцем тих подій, одначе як чоловік близький дипломатичних взаємин поміж Польщею, Росією і Турцією кидає деякі інтересні уваги до того. Між иньшим твердить він на певно, що в бунті завинила богато Росія. Не брак одначе й куріозів, прим. що 4000 запорозьких козаків перейшло на польську територію і збунтовало народ.

Другий мемуар належить до того самого часу, близький Україні, але вже починаєть ся після гайдамаччини: єсть се мемуар Казимира Пулавського, барського конфедерата. Сей мемуар сбиймає роки 1768—1772.

С. Т.

Kwartalnik historyczny. З оригінальних розвілок уміщених в „Kwartalnik'y“ за 1896 р. дві др. А. Прохаски: „Stosunki Krzyżaków z Giedyminem i Lokietkiem“ та „Z dziejów unii brzeskiej“ обговорені на иньшій місци „Записок“, тож тільки згадаємо їх в нашім справозданю, так як і розвідку кс. Яна Фіялка: „Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich“, бо та послідна ще не скінчена в тім річнику. А. Брікнер умістив интересну статю: „Spory o unię w dawnej literaturze“ (стор. 577—644). В 300 роковини берестейської унії (треба примітити, що третій випуск „Kwartalnik'a“, де власне надрукована статя д. Брікнера, майже цілий присвячений унії), хоче автор, бодай побіжно, дати погляд на перебіг літературної полеміки, яка велась між католиками, уніятами та православними в справах віри, обрядів та унії, висказавши жаль, що учені польські відносять ся до сего предмету „по мачошиному“, полишивши його в цілости руським ученим, хоч ся полемічна література то ряд памяток історичного впливу польщини на землю і думку руську, бо-ж ті памятки, хоть друковані кирилицею, то все порядок слів в них польський і самі слова польські з руськими закінченнями, бо автори їх виїшли з польських шкіл, та навіть коли по руськи писали, то думали по польськи. Автор не стає ані на історичнім, ані на теологічнім становищі в своїй праці, его цікавить виключно обичаєво-літературна сторона квестії, бо полемічні писаня добре інформують про відносини суспільні, ісповідні та літературні, про мову, про людей та загалом про дух часу. Бібліографію лишає автор на боці, наводить лише твори як найкоротше, та не вдає ся в їх всесторонну оцінку. Розвідка його обій-

має час від 1577—1692. Вона не повна, як се й сам автор признає, бо не обіймає цілком латинської літератури, ані біографій, панегіриків та проповідей, він декотрі річи перескочив, а інших дармо шукав. В закінченю находимо кілька уваг про значіне сеї полемічної літератури. Видко з неї цілий перебіг унії: вона зовсім не відповіла бажанням обох сторін, ані не упала зовсім, як предсказували православні, ані не побідила цілком, як надіяв ся Рим; вона лиш розділила руський нарід, держави же не зміцнила, обряд грецький ослабила, а не улекшила Римови дороги на дальший хід. З другого боку свідчить ся література про подвигнене та відроджене руського письменства.

Інші розвідки як „Konfesyja podana przez posłów na sejmie piotrzkowskim w r. 1555“ Л. Фінкля, „Wojna smoleńska w r. 1633—4 w świetle nowych źródeł“ В. Чермака та „Polskie prawo dziedziczenia kobiet w wiekach średnich“ А. Віняржа меньш важні для нас. Ще дві річи находимо в рубриці розвідок: статю Ан. Левицького: „Król Zygmunt luksemburski a Polska 1420—1436“ і А. Віняржа: „Ziemia sanocka w latach 1463—1552“. Перша з них се простора рецензия на роботу професора чеського університета в Празі Яр. Goll'a: „Kaiser Sigmund und Polen 1420—1436“. Статя же д. Віняржа се не меньш широке справозданє з XVI тому Актів земських і гродських, що містить записки сяніцьких судів з літ 1463—1552. Автор на підставі тих записок дає образ відносин суспільних і економічних сяніцької землі в тім часі.

Перейдім до рубрики: „Miscellanea“. Майже всі наукові комунікати подані в тій рубриці інтересні для нас. І так А. Гіршберг („Z wycieczki naukowej do Szwecyi“) подає виказ рукописних матеріялів до польської історії, що находять ся в шведським державнім архіві в Штокгольмі та в університетській бібліотеці в Упсалі. В реєстрі тім осібний діл становлять Cosacica. С. Аскенав („Listy Roxolany“) подає причинок до квестії Роксоляни, сеї фаворити а опісля правної жінки могучого Солімана, як звістно — загально вважаної Русинкою з роду, подає єї два листи до короля Жигмонта Августа, не позбавлені цілком історичного значія. Квестії віродостойности Длугоша дотикає А. Прохаска в своїм комунікаті: „Do krytyki opowiadania Długosza o Elżbiecie Granowskiej“. Д. П. доказує документами, що заквестіонована проф. Саго звістка Длугоша про трох чоловіків третої жінки Ягайла Елисавети (Ягайло був четвертим її чоловіком) заслугує на віру. Ще дві річи д. Прохаски маємо в „Miscellanea'x“. В першій (Obedyencya metropolity kijowskiego Grzegorza Camblaka, złożona Marcinowi V) він звертає увагу на виданий др. Г. Фінке в „Forschungen u. Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils (Paderborn 1889)“ цілий ряд незнаних жерел до собору в Кон-

станції, а між иньшими і дневник собору, де докладно описане прийате Цамблака папою на публичнім засіданю собору (25 лютого 1418 р.) а рівночасно мова і обєдїенця єго.

В другій замітці др. Прохаска (Akt graniczny czerwono-ruski z 1353 r.) наводить по руськи писаний документ з 1353 р. з перемських судових книг. Документ сей, найстарший із тих, що пояснюють нам внутрішні відносини Червоної Руси за часів руського права, важний, бо дає нам кілька причинків до історії тих відносин в так давних часах.

Відділ рецензійний, як звичайно, так і в сїм році багатий. З рецензій тут уміщених наведемо тим, порядком, в якім вони надруковані, більше для нас цікаві: L. Finkel O tak zwanej metodzie regressywnej w nauczaniu historyi (рец. Т. Корзон), S. Goliński Historia gimnazjum przemyskiego (рец. А. Карбовяк), Finkel i Starzyński Historia uniwersytetu lwowskiego (рец. той сам), А. Pawiński Sejmiki polskie (рец. велика А. Віняржа), J. Kleczyński Pogłównie w Polsce i oparte na niem popisy ludności (рец. Т. Корзон), K. Górski Obrona granic Rzeczypospolitej od Tatarów (рец. той сам), G. Ossowski O grobach niecałopalnych w Myszkwie (powiat zaleszczycki) (рец. М. Удєляя), И. Тиховскій Мнимая типографія Почаевскаго монастыря (рец. Волянйяк), В. Ейнгорн Книги кїевскої и львовскої печати въ Москвѣ (рец. той сам), А. Lewicki Ueber das staatsrechtliche Verhältniss Littauens zu Polen unter Jagiełło und Witold i Nieco o unii Litwy z Koroną (рец. А. Прохаска), Е. Haumont: La guerre du nord et la paix d'Olwa (рец. М. Кордуба), F. Krčėk Pisanki w Galicyi II (рец. М. Удєляя), Wołyniak Szkoła powiatowa bazylińska w Wilnie w klasztorze św. Trójcy (рец. А. Карбовяк), Леонтович Очерки історії литовско-русскаго права (рец. А. П—ска), тогож Сословный типъ територіально-административнаго состава литовскаго государства (рец. той сам), Галицкій А. Матеріялы для історії берестейскої церковной унії съ римскимъ престоломъ (рец. Е. Барвінський), Е. Likowski Rzut oka na wewnętrzny stan cerkwi ruskiej przed unią brzeską (рец. А. П—ска), Кнапиński Sprawa o kościół w Ostrogu na Wołyniu (рец. кс. Фіялек), Е. Сѣцинскій Труды подольскаго епархіяльнаго историко-статистическаго комитета (рец. Волянйяк), О. Партицкий Старинна історія Галичини I (рец. В. Коцовський), А. Прохаска О prawdziwości listów Gedymina (рец. А. Левицкий), тогож: Podole lennem Korony 1352—1430 (рец. той сам), В. Стукаличъ: Бѣлоруссія и Литва (рец. М. Кордуба), С. Голубевъ Матеріялы для історії запад. рус. церкви въ XVIII в. (рец. Волянйяк), А. Лазаревскій Лубенщина і кн. Вишневецкій (рец. Волянйяк), Z. Uranowicz Przywileje miasta Złoczowa (рец. Ф. Папе), цілий ряд причинків проф. Кайндля до історії і етнографії Буковини (рец. К.),

J. Polek Joseph's II Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz (рец. С. Шнір-Пепловский). На останку в оцінок видаваних матеріялів зазначимо ту рецензії на Archiv für slav. Phil. XVII (рец. А. Бріквер), TeKa konserwatorska (Rocznik Koła s. k. konserwatorów starożytnych pomników Galicyi wsch. 1892 (рец. С. Крижановский) і Monumenta confrat. stauropigianae Leopoliensis I (рец. А. П—ска). Ю. Л.

Wisła — в минулім річнику її нема властиво ані одної статі, щоб дотикала ся безпосередно Русинів. Натомість є дещо таке, що дотикає ся хоч посередно:

1) Materjały do bibliografji ludoznawstwa polskiego. I. Zestawienie dzieł, rozpraw i artykułów za czas od 1878—1894 r. (ст. 98—109, 318—339, 564—589, 786—793). Се статя д. А. Стшелецького. Як видно в наголовку, вона повинна займати ся виключно „ludoznawstw-ом“ польським; треба отже було в ній навести все, що в якій небудь мові було писане про польський народ, може й все писане по польськи про другі народи. Тоді були би зібрані бібліографічні матеріяли відповідно до заголовку. Тимчасом що стало ся? Д. Стшелецький призабув на часок, що історична Польща існує лише в історії, забув, що в науці не існує шовінізм, якого він не був би покром, і до польської бібліографії зачислив праці з литовської, білоруської і українсько-руської етнографії. На якій підставі зробив се д. Стшелецький, чому поставив собі иньший темат, а инакше обробив його, чому не назвав в наголовку того, що подає в середині — се хіба лиш він міг би пояснити. Правда, в польській науці того рода розтягане можна стрінути дуже часто, але в етнографії воно стає особливо ріquant.

А дальше: подаючи наголовки праць писаних російською мовою наводить їх д. Стшелецький славянською азбукою; подаючи наголовки праць писаних українсько-руською мовою, наводить їх латинською азбукою. Я не хочу уходити за героя азбучного, але що тут за консе-квенція! Та вже найби і так було, коби лишень д. Ст. знав добре українсько-руську мову і подав докладно кождий наголовок. Колижбо він при переписуваню заголовків латинською азбукою нароби-в тільки всяких похибок, що нераз зовсім змінило ся через те значіне за-головку. Замітити надто треба, що праця д. Стшелецького не лишень не-повна, але і дуже побіжно зроблена. Думаю отже, що не велика з неї буде ученим пожива. Хибі сі при продовженю праці повинен д. Ст. ко-нечню виправити.

2) Tkaцtwo. Є се передрук уступу про ткацтво зі знавої книжки І. Съвентка „Lud Nadrabski“ (Краків, 1893). Д. Съвентек подає в ньому опис ткацьких приладів. Опис той однакож такий неясний, що хто не

бачив тих приладів, не виробить собі про них на підставі опису ясного образу. Автор коли не хотів розминутися з цілю своєї статейки, повинен був конечно подавати потрібні малюнки.

3. *Tatku, ach tylko taką gaśkę mi daj.* Аскетично вихований чоловік, не знав, що то жепщина. Увидівши її раз, запитав ся товариша, хто то. На се дістав відповідь, що то дідько (покуса, гуска і т. д.). Чоловік запалив ся від тої хвилі так до „дідька“, що більше нічого не бажав, лиш його. Отсей мотив оброблений в одному віршови Рея п. в. *Chytry jad niewiasta.* Д. Ю. Полівка зібрав паралелі до сього мотиву і пододавав їх в статейці, затитулованій як висше. З руських паралель наведені: одно місце в Варлаама і Йоасафа (др. Франко, Вар. і Йоас. Записки) і в Житя і Слова, 1894, кн. V, ст. 186.

В минулім річнику „*Wisły*“ подаві ще: 1) коротенькі некрольоги Драгоманова і Огоновського; 2) рецензії на а) Київську Старину; б) на отсі праці проф. Сумцова: α) Уваги над українськими думами і духовними віршами (відбитка в *Этногр. Обзорѣнія*, зом. 24); β) Причинок до бібліографії старинних українських легенд (відбитка в *Харк. Сборн. истор. фил. общ.* 1896); γ) Перекази про запалі міста (відбитка в *Харк. Сборн. истор. фил. общ.* 1896).

Далі, уваги заслугоють отсі статі: 1) *Małżeństwo przez kupno i powstanie posagu* (Віторта, ст. 12—33); 2) *Istoty mityczne Serbów lużyckich* (Ад. Черного, перевід Б. Грабовского, ст. 54—97, 245—281, 531—563, 745—779), праця друкована і попередних років в *Wisł-і*; 3) *Materiały do bibliografji antropologicznej polskiej. Antropometria polska w pracach autorów Polaków* (К. Стшельбіцкого, ст. 282—315). В статі сій поданий зміст всіх антропологічних праць заміщених особливо в видавництвах краківської академії: „*Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*“, де, як відомо, находить ся много даних, що дотикають ся також українсько-руського народу. Замітне, що в *Wisł-і* не появляють ся рецензії на руські видавництва, навіть чисто етнографічні. Чому то?

Луд. Другий річник не приніс много матеріялів, які відносили би ся до українсько-руського народу. Натурально, що редакция тут в нічим не повинна: що мала, те дала. Витяги з інтересної для нас статі Кухарского про подорож по Словачині подаю я в бібліографічнім відділі, позатим маємо ще: *Україна*, ст. 321—329, є то лишень початок заміреної на велику скалю розправи М. Жміродзкого про Україну, де має бути всьо подане, як то видно з наголовка, що належить до фолькльору України. Дотепер говорить автор про теологію і космографію. В дослідях своїх опирає ся він, як видно, на збірниках Чубинського, Драгоманова і ин. але при тім не цитує їх. Чому? Чекаємо, аж побачимо цілу розправу. В замітці на першій зарав сторони, каже автор, що добре

обізнаний з українським нарічем: добре було-б знати, якої мови, по його думці, наша мова є нарічем: російської чи польської?

3. *Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Huculów*. Є се переклад брошури дра Р. Ф. Кайндля: „*Viehzcucht und Viehzauber in den Ostkarpaten*“ про котру буде мова на иньшій місци Записок.

4. *Poświęcenie mieszkania ruskiego w Galicyi*. Є се статя д. Ф. Ржегоржа, написана з великою вірністю, томуж і не мало інтернасна, особливо для Чехів і Поляків, що не обізнані з східним обрядом. З сеї, як і з других статей д. Ржегоржа, видно виразно, що він в часі свого побуту в Галичині пізнав дуже докладно руський народ, з чого виїшла не лиш для нього користь, але і для Русинів.

5. *Grzyby w wierzeniach ludu*. Се маленький додаток до тамтого-річної статі під тим самим наголовком. (Пор. *Lud*, I ст. 168, 197). Автор подає тут кілька легенд про те, звідки взяли ся гриби.

6. *Materiały do medycyny i wierzeń ludowych*. Д. Кольбушевський подає назви рослин і деяких звірят, повірки і легенди, які з ними звязані, та коли і в яких випадках що намість ліку уживає ся між селянами. Записки свої робив автор між руськими селянами, як то видно з того, що при термінах польських подає дуже часто, хоть не все і руські. Було би дуже пожаданим, щоби наші медики та натуралісти призбирували також подібні матеріяли.

7. *O cudownych listach*. Д. Гонет надрукував тут божий лист і сон Богородиці. Велика шкода лишень, що не подав жадних паралель, з котрих можна би пізнати, що листів таких кружить між кождим народом величезна сила і що вони були друквані не лиш в нашім віку, але і в попередних. Без паралель подібне оголошене не може мати вартости.

8. *My trzech bracia*. Загально у нас звісне оповідане, первісно анекдот, про трох братів, що навчивши ся по одному виразови кождий — з чужої мови, — пустили ся з тим в світ. На дорозі здибали мертвого чоловіка. Коли над ним стояли, надійшли люде і почали питати ся, хто вбив чоловіка, коли і за що. Братя відповідали так, що виїшло з того, що вони вбили; за те мусіли терпіти хоть невинно кару. До сього оповідання подавав др. Юр. Полівка паралелі ріжних народів і виказав, що воно вельми розширене, отже і популярне в Европі. З руських збірників навів дві паралелі з Манжури і Ястребова.

Увагу заслугують ще статі: 1) *Jus primae noctis* (Віторта, ст. 97—115); 2) *Przyczynek do dziejów rodziny* (292—304) і *Kilka słów o świekrowstwie* (205—308) тогож автора; 3) *Przeżytki starożytnego światopoglądu u Białorusinów* (210—217) йогож. Рецензій на наші видавництва нема жадних, з виїмкою подання змісту з I тому Етнографічного Збірника.

В. Г.

Przegląd prawa i administracyi — із заміщених в с'їм річнику статей занотуємо :

О *postępowaniu odwoławczem według nowej procedury cywilnej*. Referat Dra Aleksandra Mniszek Tchorznickiego. Нові австрійські закони процесові, що входять вже з днем 1 січня 1898 р. в стадію практичного примінюваня, викликають силою факту з огляду на короткий час до згаданого *dies a quo* в кругах правничих доволі оживлені дискусії. Числячи ся з довершеним ділом — колишній проєкт закона став законом — австрійські правники кинули займатися академічними дебатами над сею справою, та вважались за діло підготовленя терену під практику. Тим пояснює ся виразна коментаторська ціха дотичних праць. Праця автора се коментар до постанов нової процедури цивільної дотично відклику.

Другою працею в обсягу нових законів процесових є розвідка: *O sądach polubownych wobec nowych ustaw procesowych* napisal Dr Karol Eugel. Автор пригадує ся на вступі над питанєм, чи інституція мирових судів повинна була взагалі увійти в склад австр. процесових прав, бо вона придатна хіба яко суроґат злого судового поступованя. Опісля наводить автор гадки учених австрійських і заграничних про мирові суди і цитує дотичні гадки з мотивів, якими уряд оправдував в Раді держ. внесенє проєкту нових законів. Наступає просторий коментар до постанов нового закону, поділений по матерії, в такім порядку: 1) умови на мировий суд, 2) розпорядки послідньої волі, 3) иньші односторонні розпорядки, 4) статут, 5) мирові суди приписані самим законом.

Studia z zakresu prawa fundacyjnego i postępowania administracyjnego napisal Dr Wiktor Korn. Політичні розпорядження не управильнюють докладно полишені їм обширні правні поля. Виною сьому — по гадці автора — обставина, що політичне право не опираєть ся на систематичнім законодавстві, а радше на законах видаваних прихлпцем в міру потреб, від випадку до випадку. Супроти таких умов, ясна річ, стоїть тут отвором широке поле інтерпретації, тій інтерпретації, що досліджує правдиве значінє закона, хоч би й сам законодавець не уявляв собі сього значіня з відповідною ясностию, хоч би зауважив лишень одну форму ідеї, не вичерпуючи усього єї змісту. Автор взяв ся в повище згаданій розвідці за інтерпретацію одного розпорядження міністерства просьвіти на підставі осуду адміністраційного трибуналу. Річ се надто виспеціялізована, як на те, щоб можна було єї змістити серед узких рам бібліографічної звістки, але варто записати кінцеву конклюденцію автора, що з факту перенесеня частини прав, що належать монархови на намістника або на владсть краєву, не слідує зовсім недопустимість

відклику. Розвідка опирає ся на численних осудах Адміністраційного Трибуналу.

Справа реформи урядничої платні спонукала Дра Осипа Клечинського до вискавання своїх уваг в недовгій розвідці „В справі реформи урядничої платні“. Реформу ту повинна, по гадці автора попереджувати зміна австрійської бюрократії, а спеціально в адміністративних урядах. Належалоби надати більшу самостійність вищим т. зв. концептовим урядникам як і зменшити безплатну практику до одного року.

Через два зошити, восьмий і девятий, тягне ся доволі обширна розвідка Дра Юлія Макаревича: „Клясицизм і позитивізм у карнім праві“. Є се апологіетична розправа, викликана, як зазначає у вступі сам автор, зачисленням його Дром Лозинським між „позитивістів“. Автор роз'яснює квестію, кого можна зачислити до „клясиків“ а кого до „позитивістів“. Той поділ не подобає ся авторови. По його думці, криміналістів не можна поділити дефінітивно на ніякі „школи“.

Зміною австрійської валюти споводована стаття Др. Мартина Шарського: „Курс девіз і приплив золота“ розбирає питанє, чи удасть ся державі завести і удержати в обігу золоту монету.

Найбільш інтересна для нас стаття про початки австрійського судівництва в Галичині скінчилась вже в 1897 р. і буде обговорена осібно.

II. і II.

Archiv für slavische Philologie. — Вісімнадцятий том Архіва обіймає отсі важніші для нас статі:

1) Die Baltica des Libellus Łasiccki von Dr. von Grienberger. Праця обговорює книжку Ioannis Łasiccii Poloni: De Diis Samagitarum Caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum, видану в р. 1615 в Базиліє з лінгвістично-мітольоґічного погляду. Автор застановлює ся головню над литовськими іменами богів і словами молитов та обрядів.

2) Zur Behandlung der Lautgruppen in, un + Consonant im Slavischen von Fr. Lorentz.

Автор старає ся вияснити причину того явища, що побіч старос. асс. plur. гости = gosti-ns, व्यकिञ лит. j-ũnkstn і т. п. маємо також стрел. хвалѣть = chvalintь (пор. chvali-ть), стрел. гѣба лит. gumbas і т. и. — Автор приходить, при помочи литовського язика до висліду, що та ріжниця має своє жерело в ріжнім трактованю полученъ довгих in, ũn і коротких in, un в славянських язиках. По думці автора, коротке i, u було зближене до e, o і через те in, un дало e, a, між тим як довгі in, ũn були більш замкнені і тому по страченю рінезму дали i, ũ.

3) Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmals „Житіє св. Сави“ von A. Kolessa. Є се старанна габілітаційна дисертація теперішнього доцента руської літератури на львівським університеті. Про неї буде ще мова осібно.

4) Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets, von W. Vondrák. В XVIII томі уміщена ще йно перша часть розправи. Автор приймає гіпотезу, що глаголицю уложив св. Кирил на підставі грецької скорописи, перенявши надто деякі знаки з азбуки єврейської і самаританської. Власне сими знаками автор і займає ся і старає ся виказати їх єврейське, чи то самаританське, походжене на підставі критеріїв головно палеографічних.

Вичислюємо иньші статі: Zur Provenienz der Kijever und Prager Fragmente; Die apokryphische Erzählung vom Tode Abrahams; Quellennachweise zum Codex Suprasliensis; Zur slavischen Parömiographie (Ал. Брікнер хвалить працю Адальберга п. з. Księga przysłów, przysłowieści i wyrażen przysłowiowych polskich, Warszawa 1889—1894 і подає свої уваги для збирачів і видавців приповідок взагалі); Zur Geschichte des Physiologus in den slavischen Literaturen; Kaschubische Dialectstudien (Автор Готтгельф Броніш подає дуже докладний опис кашубського диялекту з множеством прикладів). — В відділі бібліографічних подав між иньшими М. Мурко огляд літератури, що появилася з okazji 100-літних роковин родин Шафарика, а проф. В. Ягіч короткі рецензії на Вишевського Дра Ів. Франка і Адельфотес Дра К. Студинського:

Вкінці заслугує ще згадки й некрольоґ, написаний з глибоким аж до слів жалем проф. Ягічом з поводу смерти славно ввісного, хоч ще молодого славіста Дра Ватрослава Обляка. I. K.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Обговорюючи в попереднім році перший річник сего видавництва, ми вказали на вагу єго для поступу етнографічних розвідів народів в обсягу нашої держави. Сей річник приносить нам знов цілу вязку нових інтересних праць і материялу. Ми обговоримо тут лише те, що тикає ся етнографії нашого народу.

1. В відділі розвідок зустрічаєм справу обговорювану останними часами доста часто; се розвідка про звичаї та обряди буковинських Липован: Polek — Die Lipowaner in der Bukowina. Стаття невеличка, її можна поділити на часть загальну та спеціальну. В першій обговорює ся історія Липован, їх повстанє, переслідуванє, поселенє в Буковині, поділ на поповців і безпоповців та етимолоґія їх назви від імени „Филип“. Ся часть не ориґінальна, все тут розказанє звістне вже й німецьким читачам з розвідок Goelert-a та Kaindl-a, і не докладна, бо

ріжниці формальні у вірі, які відрізняють Липован від православних нарисовані дуже невиразно, та не згадано про розділ між безпоповцями самими в справі погляду на супружество. Інтересного тут тільки, що подана доволі докладна історія заснованя епископства у Липован-поповців, та ще статистика Липован, з якої виходить, що число їх зросло від р. 1784 з 400 душ на 3218. До сеї часті причисляю замітки автора про опір Липован проти щепленя віспи, про що вже згадує Goelert, проти нумерованя домів 1789 р., веденя метрик 1834 р. та проти бранки, — в загалі новий суспільний лад їм все не до смаку.

Далеко інтересніша друга частина сеї розвідки. Тут обговорені обряди і звичаї сеї секти, тема доси мало тикана. Убір Липован живцем нагадує велико-російський, жінки носять навіть кокошник. Доми подібні до німецьких. Докладно описаний тут внутрішній устрій хати. За тим іде малюнок житя Липован, їх весільні обряди (викуп з чужого села), заручини та слюб у церкві; хрестини тим замітні, що куми та піп мусять бути при хрещеню натще. Не менч характерний у них похоронний обряд. Розвідка кінчає ся кількома замітками про вірованя Липован про нечисті звірята. Чи мають Липовани які космогонічні та теологічні вірованя, чи придержують ся забобонів і яких — сі питання не порушені в сій розвідці ані в ніякій попередній і чекають ще своєї відповіді.

Jul. Jaworskij: Die Mandragora im südrussischen Volksglauben. Предметом сеї розвідки широко розповсюджені повірки про зіле переступ або переступень (*Bryonia alba*). Корінь сеї рослини прирівнюють до голови дитини; коли се зіле росте в городі, приносить щастє, але за всяке ушкоджене мстить ся. Корень, викопаний серед великих осторожностей і викупаний в молоці, ховають мов талісман. Автор слідить за геневою тих повірок і збирає відомости про се зіле з пам'ятників XVII—XVIII в. В західній Європі то зіле давно звістне під назвою „mandragora“ або „alraün“. На підставі Порфірева (Апокр. сказ.) автор доказує, що і старинному Сходу то зіле знає як несамовите. Результатом цілої розвідки є, що повірки про переступень зайшли на Русь зі сходу, а потім в XVI і XVII в. в друге з заходу. Розвідка написана на віір всіх новітших розвідок фольклорних, з вихиснованєм і знанєм цілої відповідної літератури. Пор. зрештою рецензію на сю працю в Зап. XVI. Ми від себе замітимо, що у нас на Русі ті више наведені повірки прикладають до ріжних рослин, не лише до переступня; так приміром на Волині відносять їх до базнику.

2. З відділу дрібних заміток згадуєм отсі: Demeter Dan: Volksglauben u. Gebräuche der Juden in der Buko-

wina i його-ж: Volksglauben der Rumänen in der Bukowina.

3. В відділі літератури знаходимо прихильні рецензії на отсі наші видавництва: рецензия Бугля на Жите і Слово та рецензия Polivk-и на Етнографічний збірник т. I.

Виказу етнографічних праць за Галичину і Буковину за рік 1896 в сїм річнику не подано. Підносить вартість сего річника незвичайна скількість фотографій і рисунків, головнo що до костюмів австрійських народів.

М. К.

Mélusine, Recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages, fondé par H. Gaidoz et E. Rolland, 1877—1887, — dirigé par H. Gaidoz. T. VIII, N. 1—8.

Отся найстарша французька фольклористична часопись, заснована і доси видавана одним із-найстарших фольклористів, Анрі Gaidoz'ом, містить у перших 8 нумерах осьмого тому (за 1896—1897 р.) досить цікавого матеріалу, між иньшим також і з українсько-руського народовідання. Ми наведемо тут важніші праці:

F. Perdrizet, Les Esprit et les Démons d'après Ronsard. Між поетами-гуманістами у Франції Ронсар займає перше місце. В його поезії так само як і в поезії иньших гуманістів, повно ремінісценцій з греко-римської мітології. Та є у него один твір, „Гимн про демонів“, оснований по части на греко-латинській церковній традиції (дияльог Візантійця Пселла „Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων“ звісний Ронсарови в латинським перекладі в 1497 р., твори св. Августина, Апулея і иньших), а по части на людювих віруваннях, головнo північних народів, узятих з книги Olaus Magnus, Historia de partibus septentrionalibus. Автор наводить Ронсарові вірші і подає до них декуди паралелі з иньших франц. поетів та писателів. Для нас цікавий буде головнo уступ про хованців у Норвегії та у Монголів (стор. 3).

Eug. Rolland, Le pauvre riche. Подано 10 текстів французьких людювих пісень з різних закутків Франції на тему: Бог в виді жebraка приходить до пана, сей не хоче йому дати навіть обглодків, що дає псам, та пані дає йому їсти і веде його до комнатки, щоби переночував. В комнаті робить ся ясність, усе в ній переменяється на золото, жebraк виявляє пані, що він Бог. До сеї самої теми належить праця Жоржа Донсіє в N. 4. З 16 варіантів, записаних у Франції, автор зводить критичний текст сеї пісні і порівнює її з евангельською притчю про богача і Лазаря на те тільки, щоби показати, що пісня є „infiniment loin“ (несказано далеко) від притчі. Здобуток, як бачимо, не особливо важний. Далекo ліпше було порівняти сю пісню з вельми розповсюдженими, також і у Франції, народніми легендами про скупого,

що відправив Бога, і щедрого, що його прийняв (гл. Luzel, *Légendes chrétiennes de la Basse Bretagne* I, 6—14; сербська пісня про богатога Гавана Караджич, Пјесме I, 127—132 Безсоновъ, Калѣки перехожіе I, 692—697, наша легенда про Діда, звіршована кимсь у новітшій часі (Данкевичем?) і в тій формі надрукована як лірницька пісня у Кольберга (Pokusie II, 286—287).

I. Tuschmann, *La fascination*. Є тут (у всіх нумерах) тільки частина (4 розділ) просторої і вельми основної праці про „уроки“ (пристріг). В сьому розділі автор подає вірування зібрані з величезної старої і нової літератури про ліки від уроків. Статя вельми цінна задля нагромадженого в ній матеріялу, та при всій своїй начитаности автор очевидно держить ся принципу: *slavica non leguntur*. Із величезного слов'янського фолкльору він подає хіба те, що проходило ся до французьких та англійських писателів.

W. Bugiel, *Ne frapper qu'un seul coup*. Наш земляк В. Бугель подає причинок до збірки матеріялів про віруванє, що чарівницю можна вбити тільки вдаривши її один-одвісінький раз. Причинок винятний із статі В. Боднарєнка „Кирсановскій уѣздъ“ надрукованої в *Этногр. Обзор.* 1890, N. 3, стор. 88.

E. Lefebure, *Le lièvre dans la mythologie II. Le lièvre dans la lune*. Перша статя про зайця в мітології, надрукована в *Melusine* III, 265—269, була написана англійським ученим Андрю Лянгом. Д. Лефєбур займаєть ся в отсій статі єгипетською мітологією.

H. G[aidoz], *Saint Eloi. III*. Реферат про де Нюссакову студию про сего святаго, вельми популярного у Франції. IV, V збірка матеріялів про сего святаго з Бельгії і иньших країв.

M-lle E. de Schoultz-Adaievsky, *Airs de danse du Morbihan*. Є тут тільки докінчене сеї студії, вельми цінної для студіювання людских танців.

P. Fesquet, *La Porcheronne*. Прекрасна пісня, записана в Севеннах, темою (по від'язі сина на війну зла свекруха посилає невістку пасти свиней: по 7 літах син вертає і не пізнає в свинарці своєї жінки) по троха схожа з деякими варіянтами нашої пісні про Королевича-Івасюньєнка. Див. Драгомановъ, *Отголоски рыцарскаго епоса въ р. нар. поезіи* (Зап. Югозап. Отд. И. Р. Георг. общ. I).

H. Gaidoz, *Les pieds ou les genoux a rebours*. Подано декілька причинків з грецької мітології (Еріннії) і з людских вірувань про злих духів або грішників, що в них ноги або коліна обернені в зад, пор. нпр. Біргєрову балляду „Der wilde Jäger“.

S. B. *Le Plongeur*. Се вже 16-ий причинок до теми про нурка, тему Шілєрової балляди „Der Taucher“.

S. Berger, *Le serpent d'airain et le livre des secrets d' Enoch.* Автор говорить про українсько-руську книгу Еноха, уперше опубліковану Поповим, і передруковану в моїх „Памятках“ I, 39—64. Сей твір в 1896 р. був перекладений проф. Морфілем на англійську мову. Д. Берже займає ся в своїй розвідці мітичними звірями, що названі в тій книзі „Финизи и Халкидри“, ототожуючи перших з феніксами, а других з мідяними гадюками (грецьке *χαλκιδρα* від *χαλκος* і *ιδρα*), хоча допускає й можливість читати сю назву як „халкадри“, а в таким разі виводити її від середньовікової назви крокодила: *socatrix*, і наводить деякі свідощтва з єгипетської мітології на виправдане тої ролі, яку надано сему звірови в нашім апокріфі.

E. Lefebure, *Les origines du Fetichisme.* Стаття досить куріозна, ототожнює початок фетішизму з повочасними об'явами медіумізму та спірітізму.

S. Berger, *Le prétendu meurtre rituel de la Pâque juive.* Автор вводить і розбирає найстарші середньовікові оповідання про ритуальні вбійства Жидів і доходить до того висновку, що в тих випадках первісно обвинувачувано Жидів у звичайнім убийстві, а тільки пізніше народня фантазія до сих обвинувачень додала ритуальну закрутку, підпущену живою в середніх віках вірою в чудесну силу людської крові.

H. G. *Un vieux rite médical.* В 1892 р. опублікував А. Gaidoz невеличку книжечку, де звів до купи чимало матеріялу про людвий звичай — лічити хорого, протискаючи його крізь вузьку щілину. До зібраних там матеріялів подають в N 8 нові матеріяли словянські фольклористи: Харузин із Москви і Карлович із Варшави.

В рецензійнім відділі сих номерів обговорено між иньшими Джекобсову працю про Варлаама і Йоасафа (рецензент Барт виступає проти Джекобсової охоти до конструованя бодай титулів затрачених первозорів. „Він хотів бачити занадто далеко і бачив баламутно“), працю Вайганда про Аромунів (Македонських Румунів або Цінцарів) і збірку болгарських легенд, перекладених Лідією Шішмановою (дочкою пок. Драгоманова); єї збірка вийшла вже по смерти Драгоманова в колекції оповідань і пісень народніх, видаваній паризьким книгарем Леру (*Collection des contes et chansons populaires, t. XXI. Légendes religieuses Bulgares*). Рецензент ставить сю збірку обок знаменитої двотомової збірки долішньобретанських легенд пок. Люзеля, та жалкує, що в передмові не подано нічого про оповідачів, від кого списано ті оповідання та що в перекладі введено декуди клясичні назви (нпр. Парки) замість людвийх болгарських, котрі треба було подати в оригіналі і пояснити. В самих оповіданнях рецензент (Gaidoz) бачить цінний причинок не тільки

до історії християнських легенд, але також до народньої болгарської психології.

I. Ф.

Bessarione. Pubblicazione periodica di studi orientali diretta a facilitare l'unione delle chiese. Roma-Siena. Anno I^o, maggio 1896 — Aprile 1897.

Під отсим титулом видає зложений в Римі кружок, переважно в священників, часопись, що головно має займати ся справами східного християнства і старатись що до переведеня унії східної церкви з Римом. В часописи містять ся статі релігійного, історичного, археологічного змісту, крім того хроніка унії, перегляд часописей в тім напрямі, бібліографія.

З історичних розвідок що до Руси занотувати можна тільки одну: *La chiesa rutena* (ст. 17—22). На жаль і про неї не багато можна сказати: се коротке представлене історії Руської церкви з оглядом на унію, що не має навіть адасть ся претенсії до наукового тону, тож вона і не замінна нічим, хіба деякими історичними блудами (прим. унія Берестейська 1595, Польща упадає 1772 і т. и.).

C. P.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Dr. Lubor Niederle — O původu Slovanů. Studie ku slovanským starožitnostem, Praha, 1896, st. 149+2.

Автор сієї книги, теперішній директор пражського етнографічного музею, звістний в науді своєю працею про передісторичню культуру — Lidstvo v dobe předhistorické (1893), забрав ся до докладнішого уарґументовання й вияснення своїх поглядів на початок словянства, висловлених вже ним давнійше (K otázce o původním typu slovanském, 1890). Він ставить питання, які ознаки народности — чи фізичний (антропологічний) тип, чи культура (в ширшій значінню слова), чи мова — вплинули на відокремленне словянства в осібну народність. Відповідно тому в трох розділах застановляє ся автор над лінгвістичними (с. 13—32), антропологічними (с. 33—206) й культурними ознаками (с. 207—220) словянства. Не признаючи себе компетентним в сфері лінгвістики, автор констатує лише сучасний стан справи про відносини прасловянської мови до иньших індоєвропейських і її відокремленне. Ще коротше збуває він справу культури, обмежуючись увагою, що археологія (поминувши дрібні відміни) не вказала істновання спеціальної словянської культури в часи перед відокремленнем словянства, і що словянська культура виробилась вже в пізнійші часи. Натомісь головну свою увагу автор звернув на фізичний тип Словян, і йому властиво присвячена книжка. Автор виступає проти широко розповсюдненого погляду, що початковий словянський тип — короткоголовий і чорнявий, і проти опертих на сім погляді противствалень кельто-словянського типа германському (= арийському), довгоголовому та білявому, і звязувань сього кельто-словянського типу з угро-фінським. Опираючись на старанно

зібрані матеріяли словянської антропології, сучасної й археологічної, він вказує, що процент довгоголових і білявих зростає в словянських землях в напрямі від заходу й полудня на північ, в прасловянську вітчизну, і що процент довгоголових зростає, як іти від сучасности назад, в глибину віків. Довгоголові фінські (угорські) народи він уважає зфіншеними Ариями, уважаючи початковим угро-фінським типом низький, чорнявий і короткоголовий тип північних і західних Фінів. В кінці признаючи *per tacitum consensum* германський білявий і довгоголовий тип чисто арийським, автор звязує в одну велику народність чорняві довгоголові народи полуднево-західної Європи з альбінізованими під впливом північного климату пра-Ариями північної Європи, а між них всунулась неолітична короткоголова людність середньої Європи, і з мішання з нею автор уважає найлекшим пояснити переміну початково довгоголових Германців і Словян на сучасних — переважно короткоголових.

Хоч гадка про початкову довгоголовість Словян останніми часами підносилає нераз в антропологічній літературі, та др. Нідерле опер її на стараннім зводі матеріялів і освітив в звязку з загальною передісторичною колонізацією Європи; все се надає його виводам значну силу переконання, хоч при сучаснім стані науки се питання ще й не може бути рішене. Ми ще не знаємо антропологічного типа пра-Ариїв; матеріяли з давне-словянських часів дуже бідні, а не дуже богатші й сучасні. Критична сторона праці Нідерле дуже важна, позитивна — має ще характер гіпотетичний; стілько ще є невідомого, що не можемо напевно рішати. Автор ставить ділему: або Словяне були з роду Ариями, і пізпійше їх тип змінив ся, або інородцями з'асимільованими Ариями, і уважає справу рішеною доказами тотожности початкового словянського типа з початковим германським. Зістаєть ся недоведеним — чи є як раз германський тип — чисто арийський. Зістаєть ся неусуненою можливістю бачити в доліхоцефалах старших словянських могилах слід асимільованої раси, що зникав з часом під перевагою фізично сильнішого арийського типу. Зістаєть ся невясненим, як стала ся переміна в типі на самій словянській правітчині, і т. и. Ще більш гіпотетичні його здогади про довгоголовий фінський тип. Все се вяснить тільки будучність.

Автор, не знайшовши ні в культурі, ні в антропологічнім типі причини відокремлення словянської народности, бачить тим самим причину в відокремленню мови. Пробуючи приблизно означити час, коли з арийської пра-народности виріжнилась словянсько-литовська група, він на основі археологічних фактів (тотожність найстаршої бронзової культури в Греції з єгипетською 18 і 19 династії, по доказам Петрі) бере 2000 літ перед Хр. за більш менш приблизний час розділення арийської родини. Для часу відокремлення словянства від литовської групи

він не знаходить опори, не признаючи вартости тих моментів, які для сього уживались иншими; але приймає вже на здогад більш менш тойже час — 500 л. перед Хр.

Автор збудовав свою працю на старанно простудійованім славянським материялі і широких відомостях з загальної антропології; література питань зведена в нотках з рідкою докладністю, а література славянської антропології — в спеціальнім додатку (с. 133—9); будуючи не раз сміливі гіпотези, автор звичайно не забуває зазначати границю, що ділить фактичні виводи від здогадів; написана праця жваво і легко. В сучасній стані науки вона становить неминуче потрібну книжку для кожного, хто цікавиться антропологією й початковою історією Словян.

М. Грушевський.

В. М. Флоринській — Первобытные Славяне по памятникамъ ихъ доисторической жизни. Опытъ славянской археологiи, т. I. Общая вступительная часть. Томскъ, 1894, с. 24+355+3+16 таблиць, т. II вип. 1, 1896, ст. 272+12 таблиць і 68 рисунків в тексті (відбитки з Ізвѣстій Томскаго Университета 1894, VII і 1895, IX).

Кожний, хто звертав ся в якій небудь справі до словянської археології, добре знає, в якім вона хаотичнім стані перебуває, як відчуваєть ся на кождім кроці брак найпростійших зводів материялів, розкиданих по різних малорозповсюднених виданнях, брак якихось наукових оглядів і монографій, що обіймали б цілу Словянщину, тож міг би кожний дуже утішитись прочитавши титул і поглянувши на поважний вигляд сих двох томів. Та заглянувши в книгу, дізнав би сильного розчаровання, як і мені прийшлося дізнати: книжка має свою вартість, але для словянської археології не дає властиво нічого. Се може здатись дивним, але в славистиці приходиться ся часто стрічатись з такими розчарованнями.

Автор — родом з східньої Росії, професор Казанського університету, потім ректор нового Сибирського університету в Томську, медик з професії, від давна інтересовав ся археологією й організував в Томську археологічний музей, що має тепер звиш тисячи нумерів. Як поясняє сам автор, могили полудневої Сибіри своєю подібністю до чорноморських, навели його на гадку, що вони належали одному народу. Виходячи з теорії про арийську правітчину в передній Азії й присвоївши собі погляди т. зв. словянської школи, що записувала до Словян і Скитів з Сарматами, і Болгарів, і Гуннів, автор збудовав собі теорію, що останки культури на всій просторони від Чорного моря і кінчачи Монголією належать Словянам. Може близша знайомість з археологічною

літературою привела-б автора в кінці до зміни поглядів — бодай би говорилося про арийську, а не словянську культуру, але, як сам автор поясняє, живучи в Томську, він не міг мати собі літератури. Круг його відомостей обертаєть ся в археологічних фактах східньої Росії й Сибіри, а для порівняння він притягає головню скитські могили, троянські розкопи Шлімана і дещо з розкопок балтійського поморя. Навить російської археологічної літератури автор не опановав в цілости, про західно-словянську й західно-європейську нема що й казати. В результаті стрічаємо ся з такими висновками автора: подібність находок в низних верствах Трої з побалтійськими вказує на перехід певних типів з Трої до словянських Венетів (II с. 225); тип костяних виробів розійшовсь по Європі в М. Азії через міграцію Троянців; звідси-ж дістав ся і до Сибіри (II с. 167); подібність мексиканських пряслиць з сибірськими і троянськими об'ясняєть ся тим, що троянський тип через Сибір прийшов в Америку (II с. 247) і т. и. На основі подібностей основних типів словянська культура виходить на верх скрізь. З тим в парі йде не менше дивна фільологія і емфатичні фрази про культурні здібности Словян і старинність їх культури. Одначе всі ці неприємні сторони не позбавляють книжки значіння, як я вже сказав. Воно полягає на зводі археологічних фактів з приуральських і південно-сибірських країв. Се краї — спеціально зауральські — цілком не вистудійовані що до археології. Автор багато оповідає з наочних відомостей, оперує матеріалом Томського музею і иньших сибірських колекцій. І тут вправді треба-б жадати більш обережности в хронологізації; маємо переважно предмети випадково знайдені; число розкопок мінімальне; дає себе відчути мале число і часто — недокладність малюнків, що не могли бути виконаними ліпше в таким глухим куті. Але і за подане треба подякувати авторови. Дуже добре-б він зробив, як би на далі, відкинувши широкі гіпотези, зайняв ся збиранням і студійованням сибірського археологічного матеріяла, притягаючи для порівняння передовсім ближше звязаний з ним терен — Росію й Угорщину.

З виданих досі перший том починаєть ся загальними і дуже мало інтересними гадками про арийську правітчину, про Словян в Європі (куди зачислено Енетів італійських і Венетів бретанських, Гетів і Даків, Скитів і Сарматів) — с. 1—87; далі автор переходить до будови фортифікацій і взагалі східноєвропейської архітектури; висновки його й тут часом занадто не методичні, але гадка його про сліди в східноєвропейських краях архітектури старшої від татарських і навіть арабських часів варті уваги і вяснення. Дві останні глави, присвячені Перми і камській Болгарії (с. 185—350), дають інтересні уваги і зводи матеріялів по історії матеріяльної культури сих колись важних з куль-

турно-історичного погляду країв. До тому додані візрці тієї приуральської архітектури. Другий том розпочинаєть ся просторим (с. 1—112) історично-географічним оглядом Туркестана і полудневої Сибіри; автор застановляєть ся головно над питаннями про можливість залюднення і про сліди давньої колонізації в поодиноких країнах; зібрані ним факти інтересні; деякі комбінації історичні і історично-етнографічні міг би автор собі дарувати. Після сього автор переходить до слідів матеріальної культури сих країв; в виданім ним I випуску оглянено виробы з каменя, кости і глини, по пляну його (в передмові до I тому) має наступити опись сибірської бронзи і желізних виробів і „сибірських письмен“. Про сю — чисто археологічну частину роботи — сказав вже я вище.

М. Грушевський.

Ө. Г. Мищенко — Этнографія Россіи у Геродота (Журналъ Министерства Народ. Просвѣщенія, 1896, V с. 68—89).

— Извѣстія Геродота о виѣ-скинскихъ земляхъ Россіи (ibid. 1896, XII с. 103—124).

Наш земляк. професор казанського університета Федір Мищенко здавна вже спеціалізовав ся на Геродоті, переклав його в цілости по російськи і дав кілька студій про Геродотову Скитію. В минулім році з'явилося аж дві статі його в сій справі — два відчити, один читаний на загальних зборах казанського етнографічного товариства, другий — на археологічному конгресі в Рязі. По часті характер відчитів для ширшого круга був, мабуть, причиною, що обидві статі не запускають ся в деталі, обертають ся більш в крузі загальних висказів і навіть потроху самі себе повторяють.

В першій відчиті автор починає з загальних уваг про Геродота й його писальницьку манєру, далі коротко характеризують ся відомости Геродота про Скитію, і автор переходить до національності Скитів. Тут він повторяє свій погляд, висловлений в давнійших студіях (К. Старина, 1884), що під іменем Скитів злучені монгольські кочові орди і осіла арийська людність, і коротко переказує свою давнішу аргументацію, подаючи при тім кілька уваг про висловлені з того часу погляди в науці; археологічний матеріал він не вважає можливим ужити до ілюстрації відомостей Геродота, бо ні одної могили з розкопаних досі не можна „бодай з якоюсь правдоподібністю“ зачислити до Геродотових Скитів.

Друга статя починаєть ся теж загальними увагами про відомости Геродота про Скитію і їх позитивні і негати́вні сторони; далі автор збиває здогад, що Укек на Волзі, низше Саратова — то Геродотів Гелон, і по тому переходить не-скитські народи Геродота, вияснюючи їх

географічне положення й національність; кінчить ся стаття загальними увагами про інтерес Геродотових відомостей. Головна тема займає лише 11 стор., і вже тим самим виключена можливість детальних студій. Тим часом при сучаснім стані Геродотової літератури лише детальні досліді топографічні, археологічні, етнологічні, лінгвістичні можуть посунути наше знання наперед в численних суперечних і темних питаннях Геродотової географії й етнографії.

На сторонах рецензії ми не можемо розводитись над всіми питаннями, зачепленими автором, і обмежємось лише кілька увагами.

Автор боронить монгольство головної скитської орди, хоч не заперечує слідів іранства на нашій території; до Іранців він зачисляє західних, культурнійших Скитів і деякі не-скитські народи, як Неврів, Будинів etc. Але трудність в тім, що сліди іранства, які ми маємо, в першій лінії треба приложити до Геродотових Скитів κατ'ἔξοχην — Царських Скитів. Далі сам автор признає, що для похоронного скитського обряду не можуть вказати паралелів „ані іраністи, ані тураністи“ (с. 107), тож одиноким аргументом за монгольством Царських Скитів вістаєть ся ославлена дикість їх побута і звичаїв, що мов би то не можлива у арийського народа — аргумент найнепевнійший з усіх можливих. Та при тім і присутність монгольської орди в чорноморських степах в V в. перед Хр. дуже трудно об'яснити: в відомостях наших турецька міграція на захід починаєть ся значно пізнійше. Се одно робить неможливою гадку автора, що під іменем Масагетів треба меж иньшим розуміти теперішніх Киргизів і деякі з народів, що входять тепер в склад Киргиз-Кайсаків (с. 121).

„Приналежність Неврів до Іранців ледви чи може бути заперечена“, каже автор без дальшої аргументації, віставивши читача в непевности, що властиво може бути сказано в оборону іранства Неврів. Про національність Будинів автор говорить ширше, але одинокий аргумент про їх іранство, який можна найти — се кольор їх очей, шкіри і волося, і коли автор перестерігає, щоб не уважати Будинів Слов'янами на підставі їх фарби (с. 114), то теж саме можна сказати і про їх іранство.

Нарешті скажу ще, що не годилось подавати таких докладних рахунків, як напр. що Скити-хлібороби сиділи на 13.475 квадр. верст, і т. н. — атже сам автор згадує про непевність Геродотових мірянъ.

На полі Геродотової етнографії й географії роботи ще багато, й ми можемо лише пожадати, щоб наш шановний земляк, натрудившись вже стільки коло Геродота, й на дальше працював би на сім полі — дорогою детальних і обережних дослідів.

М. Грушевський.

Курганъ Карагодеуашхъ, изслѣдованія А. Лаппо-Данилевскаго и В. Мальмберга (Матеріали по археології Россіи, издаваемые императорской археологической комиссіей — Древности Южной Россіи), Спб., 1894, с. II+191+IX табл. in fol.

Заговоривши про Скитію з поводу розвідок проф. Мищенко, до речи буде кілька слів сказати про сю необговорену ще на сторонах нашого видання публікацію з круга скитсько-сарматської археології. Розкопана 1888 р. кавказьким археологом д. Феліциним могила Карагодеуашх коло стан. Кримської (на полудень від Кубани, недалеко Чорноморського берега) дала непограбований (як то звичайно буває), багатий похорон в кам'яних камерах (числом чотири) типа цілком анальогічного з могилами Кульобською, Чортомлицькою і под. Д. Лаппо-Данилевський, звістний в літературі своїми „Скитськими Старинностями“, взяв на себе історично-етнографічну аналізу похорону, д. Мальмберг, спеціаліст по історії штуки, — аналізу знайдених виробів з сього погляду. Д. Данилевський справедливо підносить в похороні і в культурі, ним заступлений, цілковиту аналогію з иньшими могилами скитсько-сарматського типу і признаючи в них іранську культуру, ближе (хоч і гипотетично лише) зв'язує аналізовану находку з Сіндами, зачисляючи їх до Меотів, і з ними разом — до скитсько-сарматської родини. На жаль, д. Феліцина не в однім показують ся неповними і віставляють деякі непевности при детальній реконструкції похорону. Дат ніяких находок не дають і одиноким критерієм для ближшого означення служить стиль грецьких виробів. Д. Мальмберг бачить в них стиль V в., і тому похорон кладе на кінець V початок IV в.; д. Данилевський уважає його посереднім між Кульобським і Чортомлицьким і кладе на IV або початок III в. Що до стилю грецьких виробів, то д. Мальмберг, ідучи слідами недавніх спостережень Фуртвенглера (з поводу находки в Vetersfelde), перейнятих і иньшими дослідниками чорноморської археології (напр. Шварцом — див. Записки т. X с. 3—4), уважає сю техніку йонійською.

Розвідки видані з звичайною в публікаціях петербурської археологічної комісії розкішю; крім численних (88) малюнків в тексті, дані в кінці дуже добре виконані фототинні річей з Карагодеуашхської могили.

М. Г.

П. В. Владиміровъ — Введеніе въ исторію русской словесности, Київ, 1896, ст. VI+276.

Нова праця д. Владимірова звертає на себе увагу через те, що вона має метою виповнити недостачу російської наукової літератури — дати

загальний огляд народної літератури, зроблений на підставі нових матеріалів. Присвячені цьому питанню відділи просторих праць д. Галахова чи Порфїрева написано вже досить давно й хоч для нових видань їх перероблено, але по старому пляну, і для сього не скористовали ся з нових матеріалів: таким робом для сьогочасного стану науки вони вже за старі, тут не приложені нові методи що знайшли тепер загальне признаннє й росповсюженнє в сказках й піснях не визначено основних мотивів і не зроблено порівняння з літературами західноєвропейськими. Таким робом не можна не подякувати д. Владімірову за його думку і працю.

Перші VII розділів вже було надруковано в Журн. Минист. Нар. Просв. 1895 I, IV, VI; в окремім виданню ми знаходимо нові VIII і IX розділи і додатки до перших пяти. Після коротенького вступу про науку історії літератури, про її методи і загальні напрямки, про розвиток сеї науки в Росії і поділ руської літератури на періоди (I 1—30) автор подає в II—III (30—67) загальну характеристику сьвітогляду давньої Руси і вплив його на літературу; зазначає ознаки народної поезії і потім переходить до огляду народної літератури по її родам. Народні пісні він розбирає вкупі з обрядами, поділяючи їх на 8 категорій, що стоять в певному звязку чи з сьвятами (1—6), чи з сільськими хліборобськими справами (6), чи з подіями в побуті селянина (7—8). Такий поділ пісень має добрі сторони, але з другого боку доводить ся кілька разів казати про пісні одного типа, бо в звязку з ріжними обставинами. Наприклад пісні весільного типу автор доводить ся згадувати три рази ст. 84, 92—93, 110. Подібне повтореннє ми знаходимо на ст. 81 і 105—6, а про руюнський пиріг, згаданий у Саксона-Граматака, автор каже три рази 72, 83, 105—6. Розділи V—IX присвячено огляду замовлянь, загадок, приказок, казок і билин; дві остатні глави оброблено найбільш повно й цікаво. В додатках подано деякі подробиці до перших V розділів: між ними занотуємо цікаві окремі екскурси до ст. 39—55 (250—261) й до розділу III (ст. 261—267). Такий в головних рисах зміст книги д. Владімірова; застановимо ся ще на деяких дрібних недоглядах й помилках.

Передовсім треба занотувати, що не всі розділи оброблені однаково повно й докладно: се зараз кидаєть ся в очи як порівняти між собою V, VI, VII з VIII і IX. Потім в деяких оглядах пропущено важні й цікаві факти, напр.: твердненнє епітета (так що він уживаєть ся навіть там, де цілком не гармонізує з змістом — наприклад білі руки у Мавра — в піснях про Сїда); між мотивами похоронних пісень не згадано, що в деяких піснях людина дає смерти за себе викуп; в розділі про замовляння не занотовано, при яких обставинах їх звичайно кажуть,

а се цікаво задля пережитків поганського світогляду, між приказками не подано історичних і побутових і т. и. Часом не докладно зроблено вибір прикладів: замовляння на ст. 125 не характерне, не має тих спеціальних рисів, що автор надає замовлянням, теж саме можна сказати про деякі з загадок поданих на ст. 131 і може бути сумнів про давність декотрих.

Окрім отсих загальних хиб занотуємо деякі дрібніші. Автор ставить в певному звязку Полян з полем, але треба-б було занотувати, що землю Полян можна було найменувати полем лише в порівнянню з Деревською чи Дреговичською, і сама літопись каже: „и бяше около града лѣсъ и боръ великъ, и бяху—ловяща звѣрь“. Подібну замітку треба-б було додати і до оповідання літописі про побут Деревлян і иньших Словян: він здавав ся з звѣрячим християнину, але се була в певній степені культура, про яку є деякі уваги й у самій початковій літописі (ст. 31); варяжському впливу автор надає велике значіння (ст. 31, 37) в розвитку суспільного життя на Русі; між словянськими племенами автор зазначає разом Бужан, Волинян і Дулібів; натомість тут нема Сіверян (34); на тійже сторінці він подає приклад для шт = tj печь — се певно lapsus scribendi.

„Жизнь Дажбожьа внука“ в відомім місці Слова о полку Игоревѣ автор вважає за масток, худобу, коні etc., а „навьи“ — душі нехрещених дітей й утоплениць, — се трохи вузьке значіння, як свѣдчить і літопись під 1092 р. (оповідання про полоцьких навьи). В оповіданню Ібн-Фадлана дівчина підіймала ся тричі не на корабель, як каже д. Владіміров, — про се напр. у Гаркаві „Сказанія“ 99; отся обставина має певне символічне значіння (Котляревський А. А. Твори, III, 78), котре зовсім зникає у д. Владімірова (ст. 53).

Розділ про билини оброблено докладно й повно; тут виявляєть ся самостійність автора в аналізі мотивів і він вступає в полеміку що до поодиноких питань з иньшими ученими — ст. 190, 212, 214, 232 etc. З деякими висловленими тут висловами трудно згодити ся, наприклад про відносини Чурила Пленковича до Кюрила (Новгор. літ. під. 1233 р.); окрім того автор хоче бачити відгомон давнього побуту, де се являєть ся трохи довільним, наприклад: а полно миѣ ѣздить по святой Русі; кони изъ Новагорода, мечи изъ Києва; збірка богатирей у Владіміра — віче, а камень самоцвѣтний — мозаїка (203—205).

Отсими загальними увагами закінчимо нашу замітку про працю д. Владімірова; висловляючи подяку автору за його твір, не можна не висловити бажання скоро бачити його продовження з тим оглядом бібліографії, котрого автор на превеликий жаль не додав до сього тому.

О. Г—ий.

А. И. Соболевській — Изъ исторіи русскаго языка (Журналъ Мин. Нар. П. 1897, Май, ст. 44—59).

Статя обговорює дванадцять окремих питань з фонології загально-славянської. Так ми їх по черзі і перейдемо.

В I уступі застановляє ся автор над появою західно-слов'янських шипячих там, де нинішні язики словянські мають сичачі при другім мягченю гортанних. Гортанні, як відомо, двояко мягчать ся нпр. *чоловік* — *чоловіче*, але *рука* — в *руці* себто раз одержуємо з гортанної шипяче „ч“, другий раз свистяче „ц“. Мягчене гортанних на шипячі називають учені першим мягченем, мягчене на свистячі другим мягченем. Друге мягчене появляє ся лиш перед *ѣ* індоєвр. *ai*, *oi* і перед *и* = індоєвр. *oi* нпр. стрел. dat. *руцѣ* = *рука* і гр. *χώρα*, ном. plur. *ωλυχι* гр. *λολαι*, 2 ос. impf. *ρῶμι* гр. opt. *φέραι-ς* (= бери). Та ось і в сих разгах появляють ся часто в західно-слов'янських язиках і західно-руським білоруським діалекті шипячі замість сичачих нпр. польск. dat. і loc. sg. *Polszcze* і *Polisce*, ном. plur. *Włoszy* (*Włoch*); чеськ. *vojstě* і *vojšče* (dat. від *vojska*). Автор поясняє істинуване тих форм таким способом: Первісно мали отсі язики лиш перше мягчене себто на шипячі. Появу-ж свистячих треба вже пояснити впливом тих нарічій, котрі мали двояке мягчене. Звідси двійність форм. Опісля переважали одні або другі нпр. побіч чеськ. *však* нема *vsak*, і навпаки побіч пол. *sały* нема *szaly*. На нашу думку можна-б прийняти і відворотний порядок впливу нарічій на себе, і хто зна, чи не можна сі форми пояснити і морфологічною причиною; вже-ж *ш нітсчєск* походить від *нітєсєс*, отже пень єго кінчить ся на — *с і о*.

В II статі застановляє ся автор над появою асиміляції *ї* до *ш*, котру подибуємо і в староруських пам'ятниках нпр. стар'шина (Златоуструй XII в.) і в живих говорах руських нпр. укр. *скоріше*.

В сих разгах випало одно *ш* по асиміляції *ї*. В формі *скоріше* маємо дисиміляцію *шч* = *ши*, як в *краще* місто *кращше* = *кращше* = *крас-ше*.

В III уступі говорить автор про перехід *к* і *г* перед мягкими самозвуками в *т* і *д*. Се явище подибуємо нині і в великоруських говорах, але з стану давних пам'ятників писаних виходить, що се була одна з ознак кнївського говору. Бо коли великорускі пам'ятники мають тую появу аж в XV—XVI в., то в Начальній літописи по Іпатському списку читаємо *Дюрди* попри *Гюрги*, *Свинделдз* попри *Свѣнгелдз* і т. п. Як звісно, се явище звичайне нині в гуцульським говорі. Та цікаво ще, що автор, приклонник Погодинської теорії, вважає на пів книжні форми імен одного Пом'яника Київо печерської Лаври з XVI в. властивими рідними формами

тодішньому київському язичу для того що вони ближні великоруським формам, а форми зв. „малоруські“ чимсь побічним, „примѣсью“. Ну, та мусіла-ж та „примѣсь“ бути неабияка, коли що раз пізпійш, вона все, сильнійша і то як раз в міру того, як чисто народні елементи добували собі місця в літературі. Нам здає ся, що як раз форми більш книжні треба вважати ненародною „примѣсью“, а не навпаки.

Четвертий уступ говорить про дисиміляцію плинних в чужих словах нпр. *верблюд* місто „*вель-блюдъ*“ і т. п. Автор подає ряд слів і виводить отсе правило: „плинний звук, що стоїть перед акцентованим самозвуком, є сильнійший від другого, дeneбудь би сей стояв; а плинний, що стоїть безпосередно після акцентованого. — сильнійший від плинного в иньшій складі“.

Дальше автор поясняє русько-українське *дж*. В словах *виджу*, *саджу* і т. п. мало воно повстати під впливом форм *видѣти*, *садити* на первісні *вижу*, *сажу*. Я думаю, що від *дѣ* ближше до *дж* як до *ж*, отже *дж* безусловно мусить бути первіснійше, а само *ж* вже є упрощенем. Форми *джерело* і *джур* вважає автор неясними. До сего додає, що се форми лиш нарічеві, і їх вияснити треба в звязку з иньшими ознаками властивих їм говорів і нарічий. Слова *дзбан* і *бджола* повстали на дорозі фонетичній з *чбан* (пор. литовск *Kibiras*) і *бчмела*. Та й тут треба пам'ятати, що се форми лиш нарічеві побіч *збан*, *пчола*.

В уступах шестім і семім нема нічого інтересного. В уступі VIII застановлює ся автор над двійністю великоруських форм *остолѡнъ* і *ослѡнъ* (= дурень) і виводить їх від *о-стѣльць*.

В уст. IX говорить про українсько-руське *і* в іменах хрестних *Видя* м. *Овдя* вел.-рус. *Овдотья*, *Хіверя* вел. рус. *Ховронья* і т. п. Сі форми по думці автора можуть нам послужити до означеня часу переходу довгого *ѡ*, *ѣ* в *і*. Імена ті стали звісні на Русі і то в первісній своїй формі очевидно аж по прийнятю християнства, а що перехід *ѡ*, *ѣ* в *і* відбув ся доперва під впливом зникнення *ъ* на кінці слів і складів, то се зникнене мусіло зайти такке аж по прийнятю християнства — инакше впше наведені імена хрестні не були-б підпали зміні. Подібно треба думати й про переняті чужі слова *війт* — польське *wójt*, кімната — лат. *caminata*, вірменн, *вівтар* і т. п.

Догадка автора дуже бистроумна, але хто зна чи правдива. А чи не могли сі форми повстати дорогою приновлення до цілої маси своєрідних слів, котрі вже мали *і* в подібних позиціях?

В уст. X йде бесіда про стягнене в словянських язиках і пояснені укр.-рус. форми *те*, *худе*, *хороше* з *тоє*, *худѡє*, *хорошѡє*. Подібно fem. gen. sg. *мѣї* і *мѡї* з *мѡєї*.

Уст. XI говорить про здвоєне самозвука в старих пам'ятниках, а уст. XII про уживанє дуальних форм *на* і *ва* також в *dat. dual.* на подобу *ны, вы* в *plur.*

От і короткий зміст статей проф. Соболевського. Цінні вони передовсім зводом матеріалу.

Г. Копач.

Исторія русскої архітектури, сочиненіє академіка А. М. Павлинова, Москва, 1894, ст. 5+264+1.

Досі ще ся книжка не була обговорена на сторонах нашого видання, хоч — бодай як перша проба того рода — має певний інтерес для нас. Автор на шіснадцяти аркушах досить широкого друку, з численними рисунками в текстї, оглядає церковну кам'яну архітектуру давньої Руси і Московської держави, будівництво і різьбу з дерева, будинки для житя і воєнні. Розуміть ся, вже самий сей широкий плян при незначнім розмірі праці примушував автора бути коротким. Пам'ятки византийського стилю на Україні обговорені на несповна двох аркушах; на трох інших пам'ятки новгородські, полоцькі, суздальські. Але при тїм автор не завсіди потрафив вибрати найбільш важне і потрібне. Ми могли-б з легким серцем подаровати звістки про пізнійшу долю тої чи иньшої церкви, або ріжні екскурси автора, часто мало значні, що до внутрішнього убраня церкви, аби натомісь мати докладніші відомости про саму архітектуру. Тут книжці автора можна було-б ще багато бажати.

Нас, розуміть ся, головно интересують українські пам'ятки, а дальше — пам'ятки тогож византийського стилю, переховані по інших місцях. Автор виходить з Чернигівської катедри, її він студійовав ближше, як видно, й присвятив кільканадцять літ тому спеціальну статью в часописи „Зодчій“, 1882); йому присвячує він розмірно більше місця, але викинувши звідси комбінації про рік засновання і відомости з пізнійшої історії сієї пам'ятки, зістанемо ся при яких 2—3 сторонах про самий початковий устрій і техніку; багато відомостей, подробиць дуже характерних і интересних поминено тут. Покінчивши так з Черниговською катедрою, автор ще коротше збув інші пам'ятки — сторінку присвячено Київській Софії, найважнійшій пам'ятці сього періода, по кілька слів сказано про деякі інші пам'ятки, і поминено цілковито деякі — напр. церкву св. Василя, лаврську церкву св. Івана, метиславову катедру в Володимирі і таке инше. З інших країв автор докладнійше (розмірно) перейшов деякі новгородські пам'ятки і полоцькі — сим присвятив він теж спеціальну розвідку в Трудах ІХ археологічного з'їзду, і особливо застановляєть ся коло суздальських. В результаті відомости про давнє руське будівництво винесе читач дуже небогаті. Відносини

руських пам'яток до византийських прототипів не виказано цілком, автор задовольнив ся кількома словами про розповсюдження християнства і перехід грецького майстерства на Русь (с. 3—5). Літератури, монографій здебільшого не вказано зовсім, або вказано лише дещо — напр. для київської Софії автор відсилає до Євгенієвого Описанія Києва і Закревського, і лише до одної деталі згадує реферат Прахова, поминувши монографії Лебединцева, Лашкарйова, Кондакова. Коли додати ще, що автор часто цитує джерела з других рук, звертаєть ся до пізніших збірників (як Тверський) замість давніших літописей; що уваги його здебільшого голословні і згадуючи про певні факти в давнім нашім будівництві, він звичайно не наводить, де той чи иньший факт подибуєть ся (напр. с. 29 про голосники, с. 87 про мальовання на олтарних стовпах і т. и.); що самий виклад часом має досить хаотичний характер і досить багатий на помилки (див. напр. с. 51) і дивні друкарські похибки (напр. с. 15 в горі), то сього вистане, аби зрозуміти досить неприємне вражінне від сієї праці російського ученого спеціаліста.

З спеціальних уваг додам ще, що автору навіть для зрозуміння великоросійського деревляного будівництва не треба було поминати галицької церковної архітектури: на неї ще кількадесять літ тому звернув увагу в російській археології гр. Уваров (Объ архитектурѣ первыхъ деревянныхъ церквей на Руси).

В усякім разі за браком иньшого курсу і книжка д. Павлінова на разі може бути корисною.

М. Грушевський.

Ө. И. Леонтовичъ — Одинъ изъ вопросовъ западно-русской старины (Варш. Универс. Извѣстія, 1896, V—VI, 1—69).

Статя д. Леонтовича стоїть в певному звязку з рефератом проф. Кочубинського на IX археологічнім з'їзді в Вільні — Литовській языкъ и наша старина. Д. Леонтович негативно приймає питання, яким шляхом ішла сіль в доісторичну Литву і ставить метою власної розвідки — згромадити звістки — чи в історії, чи з топографічної номенклатури — про добування соли в давній Литовській Русі. Виводи його такі:

З давного часу вже трапляють ся в актах звістки і натяки про добування соли в Німанськім краю; про се-ж свідчать й імена осель — як наприклад — Друскеніки, Друскенішки, Друскінеле, Друсконе, Друска, Соловарце, Соннички etc.; оселі з такими чи подібними назвискими ми зустрічаємо в повітах — Лидськім, Вількомірськім, Ковенськім і в краях жмудських. Словим на річці Шарі — се південний кордон району добування соли в Німанськім краю. Є також свідoctва й про добування соли в Полоцькій землі (Західня Двина), Смоленській, Київській, Минській, Волин-

ській (Дніпро), по річках -- Бугу, Вислі й в деяких інших місцевостях.

Добування соли рано зробило ся спеціальною роботою солеників; звістки про них ми зустрічаємо в актах повітів — Городенського, Волковийського, Слонимського, Трокського, Виленського, Ошмянського. Звичайно соленики не мали інших обовязків, а „служили солю“, несли „соляную дань“: вони або самі копали сіль і давали господарю певну міру соли „білої“ чи „крупястої“, або власними кіньми возили сіль в інших країн — соляная гостьба. В певному звязку з сим були й мита: вѣсчєе, контарное, соленое, котрі збирали по торгам і по заставам. Вже для XI в. ми маємо звістки про торгівлю сілю й прикарпатська сіль доходила до нівденно-руських країн — Київщини, Поділя, Подіся etc.

Другим шляхом ішла сіль з північно-західної країни Галичини (Бохня, Величка), але вже рано спинено закордонний експорт отсій соли, й він був не дуже великий. Німецька сіль ішла по Двни і Балтійському морю, й ся торгівля побільшуєть ся в XIII в. — часах Ганзи й німецьких хрестоносців.

О. Г—ий.

Dr. Antoni Prochaska — Dążenia do unii cerkiewnej za Jagiełły (Przegląd powszechny, 1896, VI i VII c. 329—351 i 42—64).

A. Lewicki — Sprawa unii kościelnej za Jagiełły (Kwartalnik historyczny, 1897, II c. 310—337).

Сі дві статі належать по части ще до ювілейної літератури церковної унії, що спеціально в польській історичній літературі прибрата ширші розміри; обидві ставлять в найтісніший звязок справу церковної унії з політичною унією Польщі, Литви і Руси, як її наслідок. Статя д. Прохаски головню займаєть ся поставленням Цамблака і його висланнем на констанцький собор; вона викликала доповнення і поправки д. Левицького, де той звернув головню увагу на справу відокремлення литовської і галицької митрополії, ставлячи сю справу теж у звязок зо „змаганнями до унії“.

В розвідці д. Прохаски найбільш інтересна частина — се справа вислання Цамблака на собор; автор використав для сього деякі доти незужиті в сій справі материяли: крім опублікованих в XV т. Archiv'a für österreichische Geschichte і у Höfler'a Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung та хроніку Ульриха von Richental в'ужив він ще опубліковану Фінке в Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Concils (Paderborn 1889) мемуари, як догадувавсь видавець —

кардинала Філястри, з інтересними відомостями про Цамблака, і де щось інше. Це дало можливість автору подати сю справу з деякими новими фактичними доповненнями. Що до постаповлення Цамблака і взагалі попередніх подій, де автор бачить ті змагання до унії, то тут дуже мало нового, крім різних здогадів автора, часто досить проблематичних. При тім же се все прибрано таким — як би його сказати — історичним романтизмом чи сентименталізмом, що навіть др. Левицький, теж, як відомо, великий прихильник унії й кор. Ягайла, уважав потрібним, правда — дуже делікатно, закинути автору, що тодішньої польської політики не можна зводити до самих альтруїстичних мотивів — оборони Литви і підвигнення Руси і руської церкви (с. 311—2). Взагалі в порівнянні з розвідкою д. Прохаски стаття проф. Левицького писана більш фактично; полеміки з дром. Прохаскою він оминає (хоч справедливо не згоджується напр. з його об'ясненням причин, через котрі унія не дійшла свого кінця — с. 333 і далі), але не в однім самі факти, наведені ним, промовляють проти виводів, і особливо — против загального освітлення, даного дром. Прохаскою. Напр. — др. Прохаска, підносячи пікловання кор. Ягайла про підвигнення руської церкви, не раз вказує як головну рану її — *rak świętokupstwa* (с. 336 і де инде); др. Левицький (с. 322) наводить звістие з'обов'язання луцького єпископа Івана, де той обіцяє Ягайлу, наколи стане галицьким митрополитом, 200 грив. і 30 копей (Акты Зап. Р. I с. 27, теж в Грамотах в. кн. литовскихъ); віправді проф. Левицький поясняє: *zapewne na koszt z tem połączone*, але текст грамоти зовсім за тим не промовляє, і з пізніших подій знаємо, що *rak świętokupstwa* головно плекали в нашій руській церкві польські королі (особливо як в. князі литовські) і тим привели її до цілковитого розстрою. Подібну поправку до гадок дра Прохаски знаходимо у дра Левицького на с. 319, де він справедливо вказує, що розпорядження Ягайла що до мішаних шлюбів носять виразно — агресивний характер проти православия. Кілька того рода поправок — і вся історична романтичність розвіється як мрія і з цілою суровістю своєю встає перед нами віковичне гнетення і гноблення руцини з її вірою і культурою Поляками.

З доводами проф. Левицького, що старання про осібну митрополию на Литві і в Галичі мали вести до унії, трудно згодитись, принаймні нема на се доказів; так само з його здогадами, що на Руси були прихильні до унії — бо західно-руські князі похвалялись перейти на латинство, як не дістануть осібного митрополита, так само і Новгородці; сей доказ мині пригадує, як мої гімназьяльні колеги бувало відгрозувались катехитови, що „перехрестять ся на магометанство“, коли матимуть злу княсу. Інших, дрібніших справ не підносимо. Неприємно вражає, що

д. Левицький, забравшись до справи галицької митрополії, не дав собі труда познайомитись з недавніми спеціальними монографіями про се проф. Павлова (1894) і Тіхомірова (1895) (див. про них Записки т. XII), хоч і чув про них (с. 324), ані з недавньою німецькою працею Гельцера Beiträge zur russischen Kirchengeschichte; рівнож і д. Прохаска не показує знайомости з літературою свого питання, напр. з недавню спеціальною статєю про Цамблака (Богословській Вѣстникъ, 1895 — див. про неї Записки т. XIII).

М. Грушевський.

Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, т. 95, Спб., 1895.

Отсей том збірки належить до серії тих, що посвячені пам'яткам дипломатичних зносин Московської держави з заграничними, і чинить II-й том таких пам'яток по зносинам із Кримом, Ногаями та Туреччиною. Не вважаючи на величезність (706 сторін дрібного друку, не рахуючи показчиків), він обіймає лише акти 1508—1521 рр., та й то з чималими пропусками, через утрату багатьох актів, або через те, що їх нема в московському Архіві Міністерства Заграничних справ, відки власне вибрано надруковані акти. Правду кажучи, більшість їх дотикає ся зносин із Кримом, ногайські-ж і турецькі зачеплені лише в небогатих документах.

Звісно, головний матеріал в сіх актах доторкаєть ся московсько-кримських відносин, що тоді крутились в сфері не багатьох політичних справ; через те акти, не вважаючи на їх докладність, незвичайно однакові; при тому чимало того, що є в них, коли не було надруковано, то вже визискано в науці, дякуючи Соловйову, Карпову та іншим дослідникам, що користували ся кримськими актами Моск. Арх. Мін. Загр. Справ для своїх історичних праць.

Інтерес московської політики в 1508—1521 рр. головно скуплявсь на дворазовій війні з Литвою; тим то Москва бажала користуватись силами кримських та інших татарських орд і вдатно перетягала їх на свій бік, хоч бувало, що вони нападали й на країни Московської держави. Кримський уряд, помагаючи Москві в боротьбі з Литвою, зі свого боку рахував на московську підмогу для власних цілей, напр. для боротьби з Астраханю; та тут йому вело ся далеко менше.

Беручись оглянути коротко те, що дають для нашої історії сі акти, вкажу поперед усього на чималий матеріал для внутрішньої історії Кримської держави. Зазначити всі подробиці було-б неможливо і я спину ся тут на матеріялі, що доторкаєть ся тих кримських міст, історія котрих важна для України і, правду кажучи, мало звісна.

Кіркор (Чуфут Калє, жидівське містечко), де звичайно сиділи в заслання російські полоненники, в початку XVI ст. ще не втратив свого значіння; тут жили часом кримські хани. Мангуп, що про нього теж є звістки, вже належав Татарам, але перейшов у володіння не давно перед тим і в початку XVI ст. ще жив Феодоріт „в Манкупі татських князів син“¹⁾, та він уже побісурманив ся, звав ся Кемалом, маючи князівський титул, і жив у Костантинополі. В 1541 р. він був послом у Москві, де його прийняли з великою пошаною; як видно, він вважав себе раніше Греком і в нього були якісь то звязки з Греками, що жили в Москві, напр. зо звісним Траханіотовим; із кн. Кемалом приїхав у Москву і свояк його Мануїл, мабуть ще православний.

Більше звісток є про м. Кафу, що вела чималу торгівлю з Русю, про що теж часто згадується в актах. На жаль тут нема опису Кафи, зробленого російським послом Коробовим у 1515 р. і післаного до в. князя рязанським козаком Шубіним, мабуть він пропав. Згадується князь кафський Магмет, але се турецький урядник, що був у Кафі начальником.

Трохи загадковий Казімер князь кримський, що був на службі у кримського хана і очевидно особа дуже важна; чи не був се який небудь значний польський утікач у Крим?

Звістки про Судак, Керч, Перекоп і інші кримські місця хоч і є, та в порівнянню маловажні. Новоросійські степи були, звісно, заняті Татарами, тай тут уже було чи мало турецьких або татарських містечок, що про них говорять акти; так є доволі звісток про турецький Білгород (Аккерман), що грав, як сказано буде далі, не маловажну торгову ролю; ще цікавіші звістки про Очаків (Ачаков), де був особий султан (царевич, калга), що вів іноді власну, незалежну від Крима, або навіть ворожу йому політику. Очаківський султан кочував коло Дніпрового устя, де в 1517 р. належало йому місто (ст. 382), були його кочовища і на Тавань-перевозі. На Дніпрі теж було вже кілька татарських містечок, Іслям і иньш., але відомостей про них не багато.

Татарські кочовища на правім боці р. Дніпра підіймались доволі високо, бодай до Черкас; раз Татаре стояли навіть на р. Тясмені за Черкасами, в 1518 р. вони кочували на Бузівльцькім устю. В Лівобережчїні Татаре кочували по р. Вореклі, потім їх кочовища були на Молочних водах і Міусї; в устю Дона стояв Азов, про котрий, як і про сторони його, в актах особливо багато звісток, бо через Азов звичайно їздили в Крим московські послы, він вів при тому чималу торгівлю з Московським і Рязанським князівствами. В Азові був турецький начальник доволі самостійний.

¹⁾ Не додаю цитатів при власних іменах, бо цитовані місця легко знайти по показнику, доданому до актів.

Взагалі Крим вів живу торгівлю з Москвою, Україною та й иньшими сусідами; є вказівки на приїзди кримських купців у Почеп (сіверський), Київ, Черкаси, де кримський хан бажав купити хліба й меду; своєю чергою в Криму раз у-раз жили з торговими цілями ординці і торгові московські люде. Сього мало; йшла жива торгівля між Московським князівством і Турцією; турецькі люде торгували в Великім Новгороді; турецькі купці із за моря в 1516 р. через Білгород проходили у Путивль, а провідником їх був Іскендер бурсянин (себто з м. Брусси) й т. и.

В актах є чи мало відомостей і про дороги, що ними йшли зносили Москви з Кримом; головна була дорога по Дону і на Азов; та ходили в се місто і полем на Рязань і на Рильськ; для нас цікава дорога на Путивль; перший етап був Ришов, звідси йшли Сулою, котру переходили в Лепетницькій або Клепетницькій волости і спускали ся до устя Сули, а потім або тут же переправлялись через Дніпро, або йшли до устя Псьола і переправлялись тут; нарешті через Дніпро були переправи і в иньших місцях; можна було іти в Крим і не переправляючись, лівим боком р. Дніпра. Турецькі купці з Білгорода (Аккермана) хотіли пройти просто на Путивль, тим часом як звичайна дорога була, на скільки звісно, попри Качибей на Очаків і звідти дніпровими місцями.

Але Татаре більше дали ся в знаки Руси своїми нападами; і на них, звісно, є в актах чимало вказівок; так років за десять до 1517 р. Татаре напали на Волинь і Подільщину; не рідко нападали вони на Київ і Черкаси (напр. в 1517 р.), на сіверські міста, себто на Новгород Сіверський і Стародуб; та найчастійше терпіли від нападів рязанські і менщерські місця. Иноді нападав на Литву очаківський царевич, навіть без відома хана; так само без відома турецького султана нападали на Литву білгородські козаки (ст. 129). Як було сказано, в часи війни Москви з Литвою, Татаре помагали першій з них і пустошили литовські землі; та були й такі пригоди, що українські вельможі (Андрей Немрич, Евстафій Дашкевич) наводили Татар на Московську Україну; так у 1515 р. Дашкевич покликав Татар під Київ, аби звідти напасти на московські землі. В 1516 р. Київський намістник Юрий Немрич теж обертав ся до Криму, а потім туди їздив писар коронний Горностаї. З Литви роблено часто проби подарунками переманити Крим на свій бік, та майже завсїгди невдачно.

Кримські хани раз-у-раз забагали Київ і Черкасів („А Черкасы и Кієвъ мои су люди, тѣв язъ города напередъ емлю“, ст. 366); очаківський калга домагав ся для себе Київ, відстудяючи за нього в князю Вильну и Троки; та в. к. Василій Іванович міцно піддержував претензії батька свого на Київ і Україну. В 1518 р. він одначе обіцяв помагати цареві проти Київ і Черкасів, та з сього нічого не вийшло;

своєю чергою і хан у 1518 р. пропонував в. князеві взяти Київ і для цього післати човни р. Десною (ст. 514).

Для історії Києва в актах не багато цікавого; згадують ся кивські воеводи Івашко Хоткович, Юрій Немирич у 1516 р., Альбрехт Мартинович Гаштовт у 1517 р., той годі. Та що ще чуднійше, нема вказівок на українських козаків; згадують ся козаки білгородські та азовські (татарські), ординські, московські та рязанські (російські); є козацька орда на Дону, що в 1519 р. пригнітала Ногайців (ст. 609); та про дніпрових козаків звісток нема і навіть на Базавлуку кочували, як було говорено, татарські орди. Правда, стрічають ся в актах, хоч і не часто, Черкаси або Черкасці, та з текстів видно, що сим імям називали і Черкесів, кавказьких гірняків. Я наведу ті вказівки, що доторкають ся Українців: Черкаси взяті були в полон московськими військами в 1517 р. після-побитя кн. Конст. Острозького Ляцким; дальше (ст. 517) згадують ся Черкаси що з ними в Крими завсїгди була війна; в 1519 р. Черкаси сильно побили Богатиря царевича (ст. 607); та се, бачить ся, були вже Черкеси; ще імовірнійше, що кавказцями були ті Черкеси, що як заявив хан Магмет Герай у 1519 р. прислали до нього просити, аби прийняв їх у підданство, обіцяючи служити йому на війні; хан післав до них післаця, та з сієї історії нічого не вишло (ст. 635, пор. ст. 667).

За те дуже багато звісток про Сіверщину, через котру, як було говорено, ішли дипломатичні та торгові зносини Москви і Крима і на котру Татаре не рідко нападали; про Севрюків згадуєть ся нераз; землі сіверські починали ся за р. Сулою¹⁾ і були на стільки оселені, що Татарам у 1508 р. було що тут грабувати (ст. 42, 89); тут були волости. З міст найбільше вначив Путивль, і про нього є чимало вказівок; не рідко згадують ся Рильськ, Почеп, Брянськ, Карачів, Чернигів, Гомь (Гомель), Радигост, Гремячий і иньші. На Сіверщині ще були удільні князі: стародубські і новгород-сіверські. Про князя Василя Семеновича стародубського звісток не багато; в 1518 р. він і вмер, а батьківщина його взята була на в. князя. До новгородсько-сіверських князів Шемячичів є чимало вказівок. Кн. Василь Шемячич хитав ся між Москвою і Кримом, а всеж таки його відносно до хана були більше не зичливі; через те Москвичі вчули в 1512 р. від кримських посланців ось яку „притчу: тако де и па Києвѣ Івашко Хотковичъ не смотрѣлъ на царя да Богъ отъ него Царя оборонилъ, а нынѣ Шемячичъ само знаеть“. Згадують ся ще декотрі маловажні пограничні князі: Трубецькі і на-решті Одоєвські, що їх доля заслуговала би окремої монографії.

¹⁾ Чудна вказівка на ст. 90: то (пожитки) на Дону на Литвѣ оставлены. Чи не треба замість „на Литвѣ“, читати „на Калитвѣ“?

Звісток про війну Москви й Литви не багато; є деякі дрібні вказівки на боротьбу в Сіверщині, на заходи Москвичів у Смоленську після його взяття, про кн. Конст. Острозького, про кн. Михайла й Василя Глинських і и. Між иньшим В. Л. Глинський виписав із Крима звісного там лікаря від очей; плату йому 2,416 алтин кн. Глинський позичив у Криму-ж і не віддав.

Згадаю хіба й те, що в актах є вказівки про молдавські справи; знаменитий Стефан Молдавський не пустив у Москву фрязьких (італійських) майстрів, виписаних в. кн. Іваном III і вони більш трьох років жили в Молдавії.

Нарешті вкажу, що в лютому 1518 р. до в. князя приїхали Греки: від патріарха із Царгорода митрополит (імя його на ст. 495 нема, та бачить ся, то був Георгій Зихноцький, ст. 623), проїгумен Сава із Панталеймонового монастиря (певно, з Аеона) та Максим старець із Ватопеда. Се знаменитий в московській історії Максим Грек.

В географічному показчику я при поверховному огляді завважав кілька помилок.

Про „Новый городъ (Новгород)“ сказано, що він був мабуть на Дніпрі против Очакова; по цитатах же видно, що бесіда про Новгород Сіверський.

Опочка названа українським пригородом; се дуже звісний псковський пригород.

Острог (на ст. 55) не окреме місто, а укріплена частина м. Витебська.

Ол. Маркевич.

Древнерусскія сказанія о птицахъ, сообщеніе Хрусанеа Лопарева (Памятники древней письменности, N. CXVI), Спб, 1897 ст. XXV+20.

Із величезного багатства старих рукописів, зібраного в важніших російських бібліотеках видобувають і довго ще видобуватимуть учоні щораз пові пам'ятки, що звільна але постійно розширюють і поглиблюють наше знане руської старовини, давнього духового і літературного життя. Широкий метод порівняння, який ті вчені звичайно прикладають до студій над трми пам'ятками, вводить їх відразу, так сказати, в широку течію європейської науки, робить їх не якимись відірваними, самотніми явищами або історико-літературними куріозами, а частками органічного розвитку духового життя і літературних ідей на сході й на заході.

До таких публікацій належить і та, якої заголовок виписано вище. Автор, звісний уже своїми цінними публікаціями д. Лопарьов зібрав із старих рукописів і опублікував тут п'ять прозових а два віршовані

тексти давніх руських „слів“ про птахів, а власне 1) „Птичей советъ“ по двом рукописах і „Слово о птицахъ небесныхъ“ — чотири тексти, і вкінці дві вірші пз. „Чины на мори разнымъ великимъ и малимъ птицамъ“. Сі тексти д. Л. попередив студією, що обіймає 30 сторін і дуже добре орієнтує читача що до значіння сьвіжо опублікованих літературних памяток.

Для нас отся публікація д. Лопарьова має особливе значінє тим, що один із опублікованих ним текстів без ніякого сумніву українсько-руський. Є се другий текст (стор. 8—12), що має напис: „Слово о птицахъ небесныхъ, якъ почали житы, о Христѣ бесѣдоваты, а грѣхи свои споминаты“. Д. Лопарьов чомусь встидаєть ся признати українсько-руський характер сеї памятки, а видумав для означеня єї мови якесь „южно-великоросійское нарѣчіє, близкое къ малорусскому и западно-русскому“. Лишаю філологам не легке завданє віднайти таке нарічє, а приведу на виривки деякі з тих „южно-великоросійських“ слів і форм із самого тексту: що, була, мовить (майже всюди!), соловейко, чапля, лебѣдь, веселенько, купивъ, сорокопудъ, покинувъ, злѣвъ на дерево и задавився, коростѣль, хорошенько, вельмы, було, бусель, увесь, трипутень, селіє-зень, напустивъ, ся збирали, ся боронили, немашь (зам. нема), пидыкъ, птаха, воробецъ, жунка, цнотливій (чи д. Лопарев, чи який переплечник зробив з нього „цнотогивій“ і так воно без поправки й лишило ся), вирей, плиска, возуля, обцовати, горнець, гайворонъ (д. Л. розділив се слово на гай+ворон!), борозна, совухна, жонухна, изми (зап. визми!) і т. д. В усякім разі д. Лопарьову лишаєть ся не легка задача: означити місцевість, де вживаєть ся чи вживав ся коли небудь великоруський діалект, що мав такі слова і такі форми.

І розбір опублікованих тут памяток, який подає д. Лопарьов, хоч вельми претенсiональний, сягає аж до Вавилона і Єгипту і робить багато скоків по літературах східніх і західніх, про те в самих найблизших питаннях не можна назвати відповідним. І тут д. Лопарьову стала на перешкодї „единая недѣлимая Россія“; опубліковані ним памятки — вилоди тої Росії, що так і була завсїгди ціла та однакова у всіх своїх частях; місцевих, краєвих, племінних ріжниць, що могли вплинути на ріжне сформованє якогось мотиву на Україні і в Великоручинї, він немов би не признає. То є, мимоходом признає ріжницї в побутових малюнках (стор. XXII), та се признає якось тоне серед маси ріжнородних думок і поглядів висказаних автором і не доводить його ні до яких думок про генетичний звязок ріжних варіантів даної памятки. Д. Лопарьов преспокійно уживає варіанта українського для потвердження своїх думок про варіанти великоруські і на відворіть. Тимчасом уважно прочитавши ті варіанти, що зведені в групі II і мають назву „Слово о птицахъ небесныхъ“, легко побачити, що варіант *a* (українсько-руський)

є оригінал, а з него пішли великоруські переробки *в*, *г* (без кінця) і *б* (без початку). Розставивши їх у тім порядку, а не так як у д. Лопарьова, ми побачимо, як кожний дальший варіант більше відбігає від українсько-русського і рівночасно більше тратить живого релігійного та соціально-побутового змісту. Ось початок „Слова“ в тих ріжних варіантах

а

1. Напередъ гусь мовить: „Хто Бога видѣлъ“.

2. Лебѣдь мовить: „Богъ нашъ на небесахъ опочиваеъ“.

3. Чапля мовить: „Що вы безумныи говорите, ижъ Богъ нашъ на самоѣмъ небѣ опочиваеъ, а я и сегодня була у Бога“.

4. Чайка мовить: „Отъ тобѣ голеню довги же (?), клюсовая двигунко: у бѣса ти була, а не у Бога, якъ нѣкто Бога не можеъ видѣти“.

5. Ластовица мовить: „Богъ въ трієхъ лыцехъ прославляеъся“.

6. Утка мовить: „Такъ, такъ, сестро моя, правду ты мовишь“.

в

1. Гусь мовить вверху летячи: „Кто Бога видилъ, каковъ онъ образомъ естъ?“

2. Сорока мовить: „Я вчера у Бога была и съ Богомъ говорила, нынече я буду мѣлкихъ птицъ судити“.

3. Овсянка мовить: „Ой ты сорока блядь! полно, ты у чорта была а не у Бога.“

4. Журавль мовить: „О, худыя птахи! я васъ подороднея и повыше вашего летаю, и тутъ Христа николи не видаю“.

5. Перепелка мовить: „Ой ты журавль, долгія блядья голени, дрясливое гузно, некрестъ: ты жрешъ мышей и козюльки, не превозноси ся: какъ бѣсь, такъ и ты“.

6. Соколъ мовить: „Ой вы, худые птахи! да повѣдайте вы небеса высокія; я царь царемъ, високо летаю и птахи побиваю, и тутъ я Христа николи не видаю.“

г

1. Гусь мовить: „Рцы любимце мой птици, великъ у насъ Богъ на земли?“

2. Лебедь мовить: „Неть, великъ у насъ Богъ на небеса, а не на земли“.

3. Чапля мовить: „Я вчерась у Бога была, со святыми беседовала“.

4. Скопецъ мовить: „Чеплавница, чему ты хвалишься“.

5. Ра[йка мовить]: „Ты у бѣса была, а не у Бога.“

6. Ласка мовить, перья свои перебираючи: „Ахти лгутъ“.

7. Утка мовить: „Такъ, такъ! естъ хотя малая птичка, а правду речетъ“.

8. Чижикъ речетъ: „А что у насъ Господь Богъ доброе сотворилъ?“ (на се питане відповіди нема).

Досить порівняти отсі початкові репліки, щоби побачити, що вар. *а* найкоротший і zarazом найбогатший змістом, являєть ся вельми близькою ріднею тим старим русько-українським шкільним дяльбогам, що обік драм, інтермедій і кантів становили головний зміст шкільних рекреаций. Типом такого дяльбога може служити опублікований мною в „Кіевскої Старинї“ „Банкетъ духовный“. І там, як і в отсім „Слові“ головна тема — запитаня про скрутні теологічні справи, про дрібні факти в письма сьвятого; тут і там відповідь буває не раз грою слів, або гра слів дає привід до дальшої дебати. В нашім „Слові“ в початкових репліках маємо дві такі гри слів. В репліці лебеда мусіло бути певно: „Богъ нашъ на самыхъ небесехъ опочиваетъ“, бо відповідаючи на се чапля дивуєть ся, як можна твердити, що Бог „на самыхъ небесехъ опочиваетъ“. Грою слів видаєть ся нам також тверджене чаплі, що вона „була у Бога“ — очевидно чапля говорить, що була „убога“. Та дальша репліка чайки обернена против тих слів в тім розумію, що вона була „у Бога“, веде до запевнень, що Бога ніхто не бачив (Єванг. Іоанново гл. 1) і до слів ластівки про сьвяту Трійцю, котрим по своїому звичаю притакує утка. А порівнюючи репліки вар. *а* з вар. *в* і *г* ми бачимо, що репліка 1 в вар. *в* є супроти вар. *а* плеонастична а в вар. *г* не має з теологічного погляду ніякого значіння. Репліка 2 з вар. *а* знаходить ся тільки в вар. *г*, та тут до неї примішано просту хулу (великий Бог на небі а не на землі). Репліка 3 з вар. *а* в вар. *в* стратила ту гру слів, яку ми там підчеркнули; тут сорока справді „у Бога була і з Богом говорила“ і з того виводить для себе право судити инші птахи. Вар. *г* близький тут до *а* тим, що сю репліку приписує чаплі, а не сороці, та текст репліки очевидно перероблений з *в* а не з *а*: тут чапля також у Бога була і з сьвятими говорила. Репліка 4 в вар. *а* в вар. *в* вкорочена — відкинено цитат із письма св. а за те підпущено круту московську лайку; в вар. *г* з сего зроблено дві репліки (4 і 5), лайки нема, та нема й цитата. Репліка 5 з вар. *а* пропущена в московських варіянтах, а за те в вар. *в* є аж дві репліки (4 і 6) з дїтськими запевненнями, що, мовляв, я бачив те і се, а Бога не бачив, і щиро-московська лайлива репліка 5. Репліку 6 з вар. *а* бачимо тільки в вар. *г*, та тут їй придано їдко іронічне жало.

Та найбільше характерна признака українсько-руської редакції „Слова о птицяхъ небесныхъ“ є різко означений соціальний підклад — живий відгомін того настрою, в яким жило українське поспільство в XVII віці. Сей настрій прориваєть ся в кількох місцях. І так читаємо:

23. Хохотва мовить: „За нашу немилость напустивъ на насъ Богъ пановъ немилостивыхъ“.

24. Дрохва мовить: „Колибь у насъ пановъ не было, а насъ бы не карано, то одынь другого хыба бы забывали“.

25. Баба мовить: „Мы птахи великіе всѣхъ бы птахъ малыхъ позабывали“.

26. Янчукъ мовить: „Мы птахи маліе все [бы] до кушы ся вбирали, Господу Богу молили а отъ васъ бы ся боронили“ (стор. 9). І дальше в репліці 38 случева мовить: „Коли у насъ паповъ не будетъ, хто насъ будетъ судити?“ А закінчене сеї памятки являєть ся знов відгомонам тих „чорних рад“ козацьких XVII віку, де старшина козацька на випередки заскакувала один перед одним, щоби чи то з ласки черні козацької, чи з ласки московських воевод дохопити ся урядів та привілеїв.

74. Пугачъ мовить: „Я у васъ ураду жадного не хочу: дайте мнѣ асаулство“.

75. Щыглыкъ мовить: „Я у васъ ураду не хочу жадного: дайте мнѣ урадъ надъ малою птахою“.

76. Перепелець мовить: „Уже намъ отъ тыхъ урадовъ и многихъ пановъ прийдесть погинути“.

77. Куликъ мовить: „А мнѣ день за день близше ко смерти, бо я колись пропаду за тими врадами“.

Отже цікава річ, що московські переробки сего твору не мають майже зовсім сего соціального і анти-панського підкладу і д. Лопарьов підчеркуючи як основу всіх тих творів — погляд простого люду на тодішній устрій Руси і поставлене в них „соціальне питане про права чоловіка“ (стор. XXX), на доказ може навести тільки вказані висше репліки з української редакції. А коли так, то легко зрозуміти, що й остаточний висповок автора, що, мовляв, „духовна власть і сьвітський уряд не могли не прийняти з підозрінем сего твору і через те він попав ся в число заборонених книг і підпав конфіскаці“ — в такій формі не може бути правдивий. Коли перша, різко опозиційна редакція сего твору повстала на Україні в XVII віці, то ми можемо напевно сказати, що там вона не була заборонена ані конфіскована. Духовна власть на Україні була й сама в опозиції до польського уряду, а сам той уряд був для писаного і друкованого слова далеко більше толерантний, ніж се могло помістити ся в голові тодішніх і пізніших московських урядників. І справді, д. Лопарьов відшукав один слід заборони „Сказанія о птицахъ“ з р. 1679 в Московщині, в Переяславі Рязанськім (стор. XXV), там воно зрештою назване в числі „непристойныхъ писемъ“. Не знати, який се був текст: чи український, в котрому московським властям могли видатись „непристойними“ слова про панів і урядників, чи московський, пересипаний хулами та грубою лайкою.

Не вяснив д. Лопарьов значіня й другога опублікованого ним твору, що має титул „Птичеі советъ“. Хоча значну часть своєї передмови (стор. XIII—XXI) він посвятив розборови сеї памятки, то все таки ми не знаємо, анї де, анї коли вона була зложена, яка була еї провідна думка, анї того, чи є який звязок і який власне між „Советомъ“ і „Сказаніємъ о птицахъ“. Д. Лопарьов задовольнив ся тим, що для сентенцій висказаних поодинокими птахами в „Советѣ“, повіднаходив паралелі в „Физиолозі“ й иньших памятках староруського письменства. Правда, він показав також деякі анальоґічні твори в західніх літературах (Маїорів *Synodus avium* 1557, чеську „*Nova Rada*“ Сміля Фляшки 1395, польський „*Zwierzyniec*“ Миколи Рея 1562 р.)¹⁾, та він не використав сеї своєї вказівки для порівняня староруського „Совета“ і для досліду над його походженем.

Так само неясний лишив ся в передмові д. Лопарьова звязок між отсими прозовими творами і тими віршованими складаннями, які він подав на кінці (стор. 18 - 23). Що сі складаня повстали на московськім ґрунті і то досить пізно, бо в XVIII віці, се легко добачити, та по-над те дослід д. Лопарьова не дає нам нічого, а его догадки про сліди старшої давнини в тих „піснях“ (стор. XXIX) видають ся нам зовсім ні на чому не опертими.

Детальні розвідки про поодинокі опубліковані тексти попередив д. Лопарьов на стор. VII—XIII загальним вступом, де оповідає історію пташиної аллеґорії в старих літературах. Сей вступ хоч і подає цінні вказівки, уділені д. Лопарьову иньшими вченими, зложений вельми баламутно. Ну хто напр. доглуцаєть ся ясного зрозуміня в отьому реченю: „Первоначальною літературною формою для выраженія аллеґоріи была басня, изъ которой произошла комедія и сатира; что же касается до оснований для такого приуроченія, то тутъ видное мѣсто занимаетъ Физиологъ“. Тяжко здумати собі речене, де би в одній купі було більше недокладностей, ніж ось тут. Бо поперед усього басня не є первісною літературною формою, а виплодом певної старости і декаденції літературної; вона не є формою для висказаня аллеґорії, а тільки формою для висказаня певної моралі; комедія і сатира зовсім не повстали з байки, а Физиолог, твір аллеґорично-дідактичний, не має ніякого безпосереднього звязку анї зо зьвірячою байкою, анї з комедією, анї з сатирою. І далі викладає д. Лопарьов історію в такім хронольоґічнім та ґенетичнім по-

¹⁾ Зовсім без потреби приплів д. Лопарьов до сих творів — політичних, реліґійних або моральних — лікарську книгу Фаліміра „*O ziołach y o mocy gich*“ з р. 1534.

рядку: „Шестиднев“ Пісіда, Езоп, польський діялоґ Рея, Арістофанова комедія „Птахи“, індійська Паньчатантра, арабський писатель Шаг-Ра-зурі (X в.) і перський Ельмокадессі (XII в.) і т. д. Звісно, д. Лопарьов не був обовязаний подавати нам цілий систематичний дослід про се питанє і ми були-б йому вповні вдячні за саме опублікованє текстів і за ті паралелі, які він підшукав до них у звісних йому памятниках старого руського письменства. Та коли йому самому видалось сего за мало і він уважав потрібним вийти на поле всесвітної літератури, то кождий в праві жадати від него що найменше ясного і звязного викладу тих здобутків, до яких дійшла наука і які він без великого труду міг був знайти от хоч би в Карусовій „Geschichte der Zoologie“ або в Келлеровій книжці „Die Thiere des classischen Alterthums“, або вкінці в Ляухертовій студії про Фізіольоґ.

Др. І. Франко.

Dr. Antoni Prochaska — Unia brzeska (Przegląd polski, 1893, XII, ст. 441—462).

Вже саме те, що д. Прохаска умістив сесю свою розвідку про унію Берестейську при 300-літній єї річницї в більш літературнім, а не науковім виданю, не дуже то надійно настроює історика. Правда, і популярне представленє річи може бути важним та притім через свою загально зрозумілу форму нераз більшу користь принести суспільности ніж тяжко наукова студія. Та на жаль не можна сказати сего про згадану розвідку д. Прохаски, хоч імя его в польськїм науковім сьвітї дає їй дуже добру фірму. Тих цілих 10 чи 11 карток є хаотична збиранина фактів, часом апокрифічних, писана з двома ясними цілями: виставити в як пайкрасших барвах унію і єї значенє для Руси і в як найчорнійших скільки мога стан Руси перед унією, руський народ взагалі, его давпійшу історію і православну церкву. В тих частях розвідки, де автор першу ціль мав на оці, здає ся читачеві, що се проповідь або що найменше гаґіоґрафія яка, в частях другої категорії поневільно пригадує ся читачеві славний редактор з Тенессі М. Твена. При тім цілковитий брак яких небудь цитатів і можливо лихе мотивованє. При таких прикметах розвідки д. Прохаски прийшлось добре намислити ся чи подавати єї рецензію в так поважній науковій часописи як „Записки“, чи тільки збути єї короткою згадкою, як на те заслуґує. Але з огляду на поважне імя артора випадає нам дещо обширнійше про неї поговорити.

Хоч автор зараз на вступі зазначає, що по знаменитім творі кс. Ліковського (див. Записки XIX, бібліоґрафія) нічого вже нового про унію сказати не можна, то таки ще раз звертає ся до тої маторії постерігаючи

одну сторону необроблену до тепер і хоче представити „партикулярне значінє Берестейської унії в розвитку цивілізації на Русі, щоб порівнявши з унією Ягайлонською визначити Берестейській відповідне місце в історії цивілізації“ християнської. Побачимо, як автор до сего забирає ся. Від найдавійших часів борють ся на Русі два напрями — один східний, другий західний. Видить се автор в ваганню Володимира Великого при виборі віри (sic). Значить, автор вірить літописи на слово і нічого не дбає о скілько він тут має до діла з анегдотом. Вкінци вплив західний християнський бере гору над східним жидівсько-магожетанським. Русь стає християнською, але не перестає боротьба двох напрямів. Автор дозволяє собі маленького підставлення і напрям східний заступає схізма, західний унія. Побіджає тепер вплив сходу і „виключає всі шляхотнійші впливи заходу“. Побіду тую здобуває він через набіг Татар відпертий від західних країв польськими військами. Татари тільки руські землі встигли загорнути під своє панованє і витиснули на цілім руськім народі „неватерте пятно не тільки в мові... але і в звичаях і обичаях а дальше і в характері народа“ (sic). „Tatarzyzna wniknęła w administracyę, odbiła się w „czynach“, w organizacyi wojennej, w owych jessaulach, atamanach, buńczukach i batogach, oraz innych emblematach wojennych“. Не наводимо для браку місця дальших зворотів д. Прохаски: поданий перед хвилиєю дає дуже добре понятє про решту; як наведений мають і всі дальші уступи представити як найгірше руську історію підчас татарського лихоліття. Автор підносить як князі руські кланялись Татарам, як пустошили з ними разом землі польські, як понижилась гідність людська на Русі (sic), настала неморальність, байдужність, східне лінивство, всі виші ціли чоловіка чужі були для Русинів, крім безбарвного аскетизма (sic) і формалізма, що вступав духа. Русь стала ся цілком подібна до Татар (!) і як вони нічого не признавала крім сили, погорджувала старостію, житєм людським, родинними звязями. Не дивуєть ся про тоє автор, що серед таких обставин, духа народа заступає формалізм помішаний з забобонами, що вважає чоловіка за бездушний знаряд держави, витворює для селянина назву крестянина і черни і провадить торгівлю невільниками. Князі привязують селянина до землі і спинають зріст міст. Византийські впливи ставляє автор на рівні з татарськими (sic), бо Византия була індиферентною в справах релігійних (!) і Русі дала тільки формалізм і скаредне сектарство. Опіки римських пап, що на думку автора виключно могла виратувати руський нарід, з котрого татарський період стер всяке знамя Європи, не хотіли признавати й прийняти зматеріялізовані руські князі, а впровадженю католицизма опирав ся невільничий дух і забобонність руського народа.

Серед такої темноти з радістю витає автор виступлене Казимира в агресивною політикою що до Руси під прапором — *risum teneatis* — християнської „любви“. Тепер люд руський скидає ярмо невольництва, настає вільність. Щораз то нові привилеї надають добрячі польські королі Русинам, а найбільший через Люблинську унію.

Що руська церков не розвивала ся так скоро і нерівномірно з народом, належить об'яснити надмірною толеранцією королів (!), котрих величезні добродійства для церкви не могли заступити силу віри. Завела єї аж берестейська унія вливаючи в церков нове житє. Протів унії піднесли ся вправді деякі з Русинів з гордостю і найдикшими „інстинктами Сходу“, що дримали під зверхною поволокою цивілізації. Але унія все побідила покорою: і сліпу ненависть Острозького і дикі бунти козаків, що всі протестували проти правди, боролись проти поступу і християнської суспільности (*sic*). Без всяких насильств в боку уряду (*sic*) силою праці і посвяченя (!) унія обіймає майже всю Русь, що була під Польщею. Подібно як Ягайлонська унія повстає і Берестейська в неприязних обставинах, обі унії переведено без всякого натиску (*sic*), радше словом і письмом; ворогів обом творила пиха, обох уній боронили польські учені і воєнні (ага!) мужі і їх ідея перемогла всі труднощі. Обі унії мали на цілі внутрішню реформу життя народів: Люблинська політичну, Берестейська релігійну і обі мали подібні наслідки. Обі унії будять низші народи просвітою і посувають границі Європи далеко на схід.

Спеціально унія Берестейська відродила цілковито церкву руську, видала сьвятих мужів, визволила віру з сьвіцької неволі, підчас коли дизунія хапаючись за недозволені слособи приводить великі нещастя на Русь і шукаючи проти унії, що любовию здобуває собі ґрунт під ногами, помочи за границею, викликає уманську різню.

Вкінці рекапітулюючи значіне обох уній ще раз автор признає унії Берестейській таке саме епохове значіне як і Ягайлівській. Остання отворила руському народови джерело правдивої християнської цивілізації, тамта-ж джерело католицької віри, котру такими муками мусів викорінювати Москаль.

Вже отсе коротке зіставлене змісту вистарчить ш. читачам, щоб пізнати вартність розвідки д. Прохаски. Полемізувати серіозно з того рода пародією на історію не маємо заміру, лише звернемо увагу па деякі вирази автора.

Передовсім великою певно несподіванкою буде для наших читачів звістка, що д. Прохаска пішов в „об'єдинителі“. Він віндикує попросту всі ті наслідки, що їх лишили татарські часи в Московщині, руському народови, як: невольничий дух, формалізм в справах релігійних, погорду

старостію, погорду житєм людським. Автор приписує руському народови перекопане, що чоловік є бездушна машина в руках держави, невільниктво у селян і т. д. і т. д.

Отже автор падає невілничий дух тому народови, що власне через засильно розвинений індивідуалізм діставсь на поталу сусідам, невілників і знаряди держави видить в тих людях, що будучи занадто громадянами, до решти спаралізували силу князів і внесли свою форму — раду в козацький устрій; але причина проста: видимо, що д. Прохаска ужив тут знов маленького підставлення і те що тичилось до Москви спокійно переніс на Русинів. А таке перенесене прикмети одної часті народа на другу цілком не є дозволене, ба в тім випадку й не має ніякого оправданя, бо Унія не мала жадних наслідків власне для тої часті давньої руської держави, де автор знаходить такий сумний стан. Ціль д. Прохаски могла бути хіба тільки та: перед нефаховою публікою представити руський нарід (і теперішній, бо на думку д. П. вплив татарський не затер ся) в як найгіршім сьвітлі.

До нас, Русинів моглиб тільки належати деякі иньші закиди. Наведемо з них кілька. Напр. автор уважає се за великий злочин князів руських, що напали разом з Татарами на Поляків. Щож мали робити, коли мусіли? За Гаммером (що за джерело до руської історії?!) обурює ся автор на Льва Даниловича, що він з Татарами добував мури Львова. Факт тенденційно перекручений та до того невірний. Лев (заступаючи Данила) і Василько знесли укріплення примушені Татарами, що боялись руських твердинь. Подібні випадки і тепер часто лучають ся (скасоване кріпостей), і видіти в них якусь ганьбу — просто сьмішно. Юрій Данилович не вагає ся взяти сестри Узбека за жінку. Щож автор скаже про Болеслава I, котрого доньку Дубравку мав Местко I поганин за жінку? Не було в тім прецінь нічого злого — противно скорше добре, бо християнська сторона зискувала для своєї віри другу. Скорше вже можна-б згодитись з автором що до византийських цісарів, що доньки віддавали за поган, але й тому не треба дивуватись, коли культурний захід не приносив помочи, а загрожене було істновання.

Цілком взята з повітря згадка д. П. про сектярство — манїхеїзм, несториянізм, богумілізм, жидівські секти, котрі мали бути на Руси. В Московщині було т. зв. жидівство, хоч юдаїзму в нїм властиво як і не було, але у нас не було ніколи нічого того, принаймні ніяких фактів нема крім кількох голих і загадкових звісток в пізнійших зводах про „еретиків“, так само як до нас формалізм у вірі належить не більше як і до кого иньшого. Злов отже маємо хіба умисне впроваджуване в блуд читачів; чи може д. П. того не знав?

Троха дивно виглядає також неприхильний погляд на руських князів за те, що воліли ярмо Монголів над послух папі. Чи д. П. уважає людей того часу, особливож князів здібними жертвувати своє істноване принципам? Взагалі цілий уступ на стороні 445 так незрозумілий, що годі відкрити звязь гадок.

Так само не можна поважно брати уступів, д. П. де говорить про неволю народа в часах татарських і польських. Як виказали новітні історичні дослідди, простолюдинови за часів татарських було значно лекше чим за півнійших польських. Польське право тільки боярам на вгоду було, у простолюдина воно силкувало ся вбити той громадсько-республіканський дух, що його бачимо за татарських часів.

Що думаємо про погляди д. П. на історію самої Унії, висказалисьмо вже при иньшій нагоді (Зап. т. XIX Бібл. ст. 23—26). Тут занотуємо тільки укритий закид (се наша субективна гадка тільки) королям польським, що не взялись за унію перед р. 1596 сильніше, і полеміку з одним з нечисленних безсторонних тверджень кс. Ліковського, — що польське духовенство не підпирало унії і не допустило владик до сенату, що давно вже доведено. Аргументація д. Прохаски, з самої річи, мусіла бути дуже слаба. Проти поважних доказів кс. Ліковського автор виїзжає з аргументом, що відозва Климента VIII про отворене сената руським владикам була викликана відозвою польського єпископату, себто автор представляє річ так, мов би польські єпископи жадали впровадження до сенату руських. В дійсности латинські єпископи представляючи злий стан унії подавали папі гадку, щоб по просту всіх уніятів перевести на латинство — папа того не хотів і запропонував, щоб уніятських владик пущено до сенату. Річ стояла трохи инакше як представляє д. Прохаска. Против закиду, що єпископи латинські не підпирали унії взагалі думає автор, що вже їх оборонив в розвідці „Z dziejów unii brzeskiej“. Що ми про те думаємо, сказалисьмо вже (ib. с. 26). До нашої рецензії відсилаємо ш. читачів також в иньших справах порушених д. Прохаскою. Запротестувати тільки мусимо проти неуаргументованого висказаня автора, що унію не розпросторювано насильствами, чого ми також не потребуємо доказувати.

Наостанку ще раз мусимо зазначити, що не можемо згодити ся на признане унії такого важного значеня для руського народа в добрім напрямі. Що унія церков була-б великим поступом, ніхто перечити не стане, але унію на Русі переведено таким способом, що вона дуже много нещастя принесла руському народу. Инакше ніколи-б цілі сотки Острозьких, Балабанів і Копистинських не відвернули народа від унії. Коли вкінци унія побідила, не дано їй в Польщі рівноправности з латинством, хоч уніятські монахи і сьвященники не зрозуміли свого становища і не

стали на ґрунті народнім, а працювали для суспільности і народности польської (що їм здобуває прихильність і похвали д. Прохаски). Для того нарід, з нечпсленними вїтнками, і не стояв при унії, коли візвано його до переходу назад на православіє.

Отже по тому всьому наш суд про працю д. Прохаски виглядав би дуже сумно: розвідка ся 1) ненаукова, бо писана надвичайно сторонничо, з великими перекручуваннями, 2) непотрібна, бо Русинів не переконає в доброті Унії, яко писана з недозволеним шовінізмом що до цілої руської історії, 3) просто шкідлива, бо подає історичні фальші.

Р. Д.

П. Бїлинскій — Тернопіль и єго околиця ч. I і II, Тернопіль, 1895—6 (відбитка з Rocznik-a kółka naukowego Tarnopol-skiego 1893 і 1895).

Сеся статя є нічо иньшого як збірка документальних материялів до історії Тернополя, актів, які ш. автори удало ся зібрати. Розвідкою науковою в властивім значію слова сего єї назвати не можна і мабуть сам автор не має до сего претенсії. Саму річ попереджає вступ, в котрім д. Бїлинскій сягає часів князівства галицького. Широкий екскурс, що має на меті доказати, ніби могила коло села Заздрости — се „Галичина могила“ згадана в літописи під 1206 р., є по нашій думці хиблений, бо з літописи зовсім недвозначно виходить, що ся могила була в найблизшій околиці Галича. Також ліпше-б було пропустити покликунанє в питаю, відки прийшли перші мешканці Тернополя, на попередного пароха Фортуну; без порівняня хосеннійше було-б зазнайомитись з працями про колонізацію Галичини й Поділя.

За вступом іде перегляд національних відносин мешканців Тернополя в ріжні періоди, а головно звернена тут увага на швидкий приріст Жидів. При начеркненю загальнійшого образу первістного Тернополя, розводить ся автор широко над руськими церквами та наводить часті донанції, які їм Острозькі надавали. Згадані тут також і деякі привілегії для міста самого, кілька подробиць з внутрішньої адміністрації та автономії, а також про єго промисли. Вкінци оповідає ся меньш-більш систематична, але не всюди докладно історія Тернополя, починаючи від нападів татарських та бунту Косинського. Причин того бунту навів ш. автор аж пять, але пропустив найважнійшу себ-то соціальну. Багато точнійшою стає історія Тернополя доперва від прилученя Галичини до Австрії. Відповідно до заголовка додані тут на кінци ще поодинокі замітки про деякі місцевости в околиці Тернополя, а то про Білу, Івачів, Шляхтинці, Глядки, Чернихів (особливо просторо), Городищі, Носівці, Купчинці, Буднів, Борки Великі. Зібрані тут відомости про викопки археологічні

ріжних учених, записки льокальпі, привілеї і т. и. До статі додана табеля про стан шкіл народних тернопільського циркулу в 1818 р.

Автор обіцяє про сю справу писати ще дальше.

На послідок зробим ш. авторови замітку, що до мови — вона в сій статі дуже недбала; ми наведем лише кілька слів: луп (здобич), ведля, сточили битву; а предсеї ми в першій мірі повинні дбати, щоб мову нашу не поганити чужими варваризмами.

М. К.

М. Н. Бережковъ — Георгій Конисскій, какъ проповѣдникъ, К., 1895, с. 15.

Отся невеличка промова, виголошена на актї Ніжинського інституту, належить до числа ювілейних згадок та статей про Г. Конисского і має своєю метою дати коротеньку характеристику його як проповідника. Після вступних уваг, що в давній Русі живе провідництво з церковної катедри стрічалось рідко і що нову самостійну проповідь і її теорію ми знаходимо на Україні в XVII—XVIII в. в часи впливу схоластичної науки — автор переходить до промов та проповідей К. Він переказує більш чи менш повно зміст і подає уривки з 3 проповідей, котрі малюють К. як проповідника-мораліста, що завсеїди боров ся з напрямком епікурейського матеріалізму і виявляв темні сторони в житю тогочасного суспільства. В окрему групу д. Бережков кладе проповіді, що стоять в безпосереднім звязку зо стрічею імператриці чи з царськими сьвятами; д. Бережков зазначає тут високий стиль, глибоке пошанованне, навіть ентузіязм там, де річ іде про Катерину II. Як найбільш гарно оброблені проповіді автор визначає 4 — 1762, 1765, 1773, 1787 р., де на його думку вповні виявили ся артизм в укладі, величчя думки, краса виразів.

О. Г—ий.

И. Сребницкий — Къ біографіи Георгія Конисского, К., 1895, ст. 37 (відбитка в I т. Сборника ніжинського історично-філologicheчного товариства).

На столітні роковини смерти Георгія Конисского (1895 р.) вишло чимало більш-менш докладних нарисів його житя, але нарисів цілком компілятивних, себто переказів одної старої біографії Георгія, написаної протоєреєм Григоровичом і доданої до першого видання творів славного архієрея (1835 р.). Що в тих нарисах (в часописах „Русская Бесѣда“, Русское Обзорѣніе“, „Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости“, „Черниговскія Епарх. Вѣдомости“ і инч.) є нового проти біографії Григоровича, те все взято або з „Исторіи Возсоединенія Уніатовъ“ Кояловича, або з „Исторіи Западнорусской Церкви“ Чистовича. Нових матеріалів не

ровшукав ніхто (як не лічити дечого неважного в „Могилев. епарх. Вѣдомостях“).

До таких самих компіляцій належить і книжка, заголовок котрої ми виписали. Про жите і діяльність Кониського тут нічого не сказано сьвіжішого, як що-до фактів, так і що-до тенденції, і з сього погляду книжка не заслугує уваги. Але д. Сребницький більш завважив, ніж иньші біографи Георгія, на генеалогію Кониських і зкористувавшись деякими здобутими матеріялами, присвятив їм добру частину своєї праці. Тут, межи иньшим рішаєть ся питанє: чи рід Кониських був шляхетський, чи походив з посольства. Автор вагаєть ся признати, що Кониські належали до шляхетства, бо по Соловбову (Історія Росії т. XI стор. 38) Катерина II писала до Репніна, що Поляки не захочуть признати Георгія православним архієреєм в Польщі, як не польського шляхтича. Але-ж, Поляки всетаки мусіли признати його архієреєм, як не шукели формальних перешкод до сього; 2) Катерина могла боятись, що Поляки не приймуть Кониського не через те, що він не шляхтич з роду, а через те, що він не польський шляхтич, бо був з московської сторони; 3) Сам д. Сребницький каже далі, що одного з Кониських — Федора, після виданя „жалованої грамоти дворянам“ 1785 р., чернигівське „дворянское депутатское собраніє“ зтвердило в дворянстві, між иньшим, на основі грамоти короля Яна Казимира 1659 р., виданої на імя пра-дїда його Єремїї Касяновича.

Перелічуючи всі прислуги Г. Кониського „отечеству“ і осьвічуючи їх сьвітлом російського патріотизму, д. Сребницький вовсім не вгадав про одну не меньше важну прислугу Георгія ділу „обрусенія окраїн“, власне про те, що в старій київській академії він був першим насадителем російської ломоносовської літератури, у якій він дуже кохав ся і яку ширив серед своїх учеників в академії.

Вкінці книжки додані копії з грамоти короля Яна Казимира Єремїї Кониському, двох універсалів гетьмана Данила Апостола (1732) і двох „сальвогвардій“ російських фельдмаршалів Мініха і Ласці (1736 і 1740 р.) на імя внука Єремїї — і дядька Георгія — Григорія Кониського.

I. 3.

Stanisław Schnür-Pepłowski — Teatr polski w Galicyi wschodniej, Льв., 1894, ст. 46.

— Bogusławski we Lwowie (Ustęp z dziejów sceny polskiej), 1795—1799, Льв., 1895, ст. 29.

Dr. Bronisław Czarnik — Korzeniowski i teatr lwowski (1822—1844), Льв., 1896, ст. 63 (відбитка з Przewodnik-a naukow-oro i literack-oro).

Michał Rolle — Seweryn Malinowski, kartka z dziejów sceny polskiej na wschodnich kresach, Краків, 1896, ст. 44 (відбитка з „Przegląd-y polsk-oro).

Ті всі брошури займають ся історією інституції польської, отже для нас чужої, але на нашій території, і тим заслугоють нашої уваги. Перша з них оповідає коротко історію польського театру у Львові, починаючи приїздом Богуславського до Львова 1795 р., про борби і ревалюзацію з сталим німецьким театром, про короткий триумф польської сцени, що не могла з материяльних причин устоятись на довше, але все таки дала підставу до пізнійшої праці Камінського. Дальше іде історія самого театального будинку, доведена аж до 1892 р.; жерелом служили тут авторам акти краєвого виділу. При тім автор оповідає також коротко про важніші події і переміни в персоналю і заряді і згадує про вандрівні провінціональні театри (вчисляє їх чотири польські, одну трупу руську, одну жидівську) та про аматорські театральні товариства.

Друга брошура спеціально говорить про згадані перші початки польської сцени у Львові себто з 1794—5 р., коли перестав існувати польський театр у Варшаві. Крім суперника в особі директора німецького театру мав Богуславський ще велику порепону в сталим браку гроша, що таки і випер його по п'ятилітнім побуті зі Львова. Всеж таки за той час Богуславський виробив деякі спеціальні сили й працював над збагаченем театального репертуару як автор і перекладчик. Праця д. Чарніка належить о стільки до львівського театру, що дає перегляд творів Корженьовского, виставлених на львівській сцені, від 1822—1844, коли твори того автора були найважнішою частию театального репертуару. Розвідка написана на основі листів Корженьовского до львівського актора Бензи; при кінці видруковані ті листи в цілости і додана табличка, що виказує вистави творів Корженьовского у Львові між 1831—1847.

Д. Ролле оповідає історію актора Маліновского (1777—1850) що був директором польських театрів в Камінці, Кремінці і Житомирі; заїздив також до Ярулинець на час ярмарків і до Дубна підчас контрактів; виступав і у Львові. Трупа його, по словам автора, находила всюди признанє, але зазнала багато біди для браку гроша і всяких невідог, а сам Маліновський по довгих трудах умер в біді в Камінці. Автор підносить велику заслугу Маліновского в тім, що двигав народню польську інституцію і боров ся з великими трудностями в ті часи, коли тільки в костелі і в театрі можна було уживати польської мови. Та остатні слова занадто вже чорно малюють долю польської мови в 1-ій пол. сього віка.

Э. Фонъ-Штернъ — О поддѣлкѣ предметовъ классической древности на югѣ Россіи (Журналь Министерства Народ. Просвѣщенія 1896, XII с. 129—159).

Фальзифікація античних старинностей на українськiм Чорноморю, території колишніх грецьких кольоній й багатих античних находок, стала за остатніх кільканадцять літ приберати дуже великі розміри. Підробляють ся глиняні вироби, написи і останніми часами особливо — золоті окраси; фальзифікати останніми часами виробляють ся так зручно, що й спеціялісти нерас ловились на принаду. Неб. Е. Курціус колись читав реферат про ольбійську діадему, що показалась потім фальшивою, а недавно призвана фальзифікатором куплена Люврським музеєм корона царя Сайтаферна з Ольбії, і з сього вивязалась європейська полеміка між оборонцями автентичности й противниками; підроблені ніби ольбійські і т. под. річи стрічають ся в значнім числі в музеях. Се все звернуло особливу увагу на сі фальзифікати: д. Латишов писав недавно про підроблені написи, д. Делягард і д. Штерн про підроблені річи (в Записках одеського історич. товариства), а на останнім археологічнім конгресі в Ризі д. Штерн виступив з рефератом, що про нього тепер говоримо: він переглядає тут ріжні категорії фальзифікатів і особливу увагу звертає на золоті вироби (ширше говорить він про люврську корону Сайтаферна, доводячи її неправдивість): задачею його було меж иньшим — щоб конгрес взявсь до наради над способами винищення сїєї фабрикації фальзифікатів; одначе якихось практичних способів для того не знайдено, і конгрес прийняв лише резолюцію самого референта: опублікувати на головних європейських мовах обіжник про фальзифікацію для популяризації в кругах учених і збирачів.

Д. Штерн меж иньшим згадує про фальзифікацію старинностей т. зв. великокняжого періода в Києві. Хоч фабрикація їх, скільки знаємо, і не прибрала ще такої великості, як античних старинностей (між иньшим — через меньшу приступність взірців), одначе було-б дуже пожаданим, щоб і на сю фабрикацію завчасу звернено увагу, як се тепер сталось в чорноморськими антиками.

М. Г.

Andrzeja Kucharskiego relacya z naukowej podróży po Słowacyi (Spizu) 1827 roku (Lud 1896, ст. 1—5).

Статя ся невеличка, але дуже цікава для нас тому, що в ній є місця про Угорських Русинів. Місця ті наведу в цілости, наперед скажу однакож кілька слів про Кухарського для зрозуміння річи. Андрій Кухарський (ур. 1795, † 1862), польський філзолог і етнограф, подорожував на кошт варшавської едукacyjної власти пять літ по Словян-

щині, бажаючи тим способом приготувати ся на професора славянських мов в варшавському університеті. В Празі зацікавив ся він з В. Ганкою, навязав з ним дружні зв'язки і потім вислав йому з своєї подорожі досить подрібні справозданя. Лист, в котрім подане справоздане з подорожі по Словаччині, писаний з Відня. До „Lud-y“ подав його покійний Е. Єліяк.

„З Нітри, пише Кухарський, завернув я умисно до Egyhazas Matolt, щоби познакомити ся з Тапліцом. В тих сторонах визначає ся словацька мова своєю оригінальністю. Многим особливим річам не міг я надивувати ся. Для граматики словацького вони дуже важні. Матерія язикова майже польська, форма коли не чеська або моравська, то руська. Спосіб виговорювання деяких звуків властивий лишень їм одним“.

„Ідучи зі Щавниці на північ що-раз глибоше в Карпати на Банську Бистрицю і Роженберг в столиці Ліптавській надібає я знов тут мову дуже відмінну. Слова і вислови ані польські, ані чеські, але мимо того многим Словакам незнає. Дивна річ, що зараз на перший вид достеріг я подібність тутешньої мови з мовою Лужицьких Сербів. Дальше до столиці Оравської і вже на самій Ораві можна почути слова чеські, польські і правдиві словацькі, так що обізаному з тими мовами не трудно осудити, що язик словянський тих околиць не повстав виключно з зіткнення язика чеського з польським, але що то язик оригінальний, славянський язик мабуть старої великої Хорватії, але відмінний від старословянського язика Кирила і Методія“.

„Власне в полудневій часті Спіжу починає ся твердий діалект польсько-словянський. Твердий кажу, бо намість чесь. *t'* або польського *ć* уживають *ц*, намість *d'* або *dž*, твердого *дз* і т. д.¹⁾ На Спіжу починають ся також оселі Руснаків, що тягнуть ся що-раз густійше на схід, але мова виробляє ся тут одна, польсько-словацька і Руснака не розуміє ся тут инакше, лише як вірника церкви словянського обряду східного злученого з зверхністю західною. Се так звані уніяти, у котрих набоженство відбуває ся в старословянській мові. Проповіді, які у них рідко бувають, залежуть від проповідника; він, коли є родом з тих околиць, говорить до народа з польська по словацьки²⁾, коли же

¹⁾ Такі самі признаки має діалект, яким говорять Русини, що через зіслівчене становлять немов перехід від Русинів до Словаків. Очевидно тут подано за мало тих признак, щоби на їх підставі можна як небудь задецидувати.

²⁾ Автор хоче конечно в тих околицях добачити вплив польський і все в'їдуть з ним па верх; тимчасом, коли вплив польський був в тій околиці, то мінімальний і на його підставі не можна цілковито називати тамешний діалект польсько-словацьким.

є родом з Марамороської столиці, де вже говорять по руськи¹⁾, мусять пословачені Русини слухати руської проповіді.

З Кешмарку, де я відвідав пп. професорів Славковського і Бенедиктого, пустив ся я на Левочу аж до Кошиць. Тутешні пп. академіки не вміли мені нічого розказати про Сотаків²⁾, але чуючи про них дещо від пастора Сандора в Левочі³⁾, удав ся я до Пряшова і відвідав тут уніяцького єпископа Тарковича. Поважний той старець почув величезну радість з причини моєї подорожі. Допитував ся про о. Добровського. Від Бардиева їхав я все в Угорщині Карпатами на Гуменне, Унгвар, Мункачово⁴⁾ аж до Густа в Марамороській столиці, відкрив hanc terram incognitam Шафарика і найшов надто чесного і ученого мужа в Унгварі в особі уніяцького нароха о. Лучкая, котрий задуме, за охочений мною, описати все-те, що ми з словянського погляду хотіли би знати про Руснаків Угорських. Сам списав я, що міг. Словаків пр. під Татрами називають спиські Німці Вінадами. Одна Німка, коли я до неї заговорив по словянськи, відповіла мені: nichts windisch! Вкінці дослідив я тут ґрунтовно, що то є Сотакі і переконав ся, як дивно недорічні річі плетено до тепер про них. Я дав про них статю (де вона?) Колярови. Що до язика руснацького, то в самій столиці Марамороській є він троякий⁵⁾. Ті що живуть на границі Галичини прозивані Росіянамц⁶⁾. Тих, що живуть в глибині краю, прозивають другі Бляхами.

В цілім протягу моєї подорожі, не многа находячи літератури і рукописів, збирав я всюди тим пильнійше пісні народні (деж вони?), слідив оселі словянські і обичаї так, що моя подорож важна і з погляду лінгвістичного і етноґрафічного.

1) З сього видно, що автор мало знав руську мову, коли зо Сліжу зайшов до Марамороша і аж там найшов руську мову; як звісно, се послідний комітат висунений на схід, в котрім живуть Русини; всі інші стоять на захід. Навіть мадярські офіціальні статистики не заперечують того.

2) Сотакі то Русини, що намість „що“ говорять „со“. Мимо дальшого, що говорить про них Кухарский, він не зачисляє їх до Русинів.

3) Інтересно булоб дізнати ся, чи між Сотаками нема Протестантів і кілько.

4) То дивне, що тут Кух. не дізнав ся нічого про Русинів; а прецінь Лучкай, з котрим Кухарский записав ся, міг його добре поінформувати в сій справі.

5) Справді в Марамороши є три діалекти, що ріжнуть ся від себе вимовою корінної букви „о“. Її виговорюють як і (віл), ѱ (німецьке, віз) і у (вуз). На заході (Земплин) є діалект о (воз).

6) Такого не чув я нігде в своїй подорожі по Угорській Русі. Натомість загально знане, що Угорські Русини Галицьких прозивають „Поляками“ тому, що вони з „Польщі“ (давньої).

„Стан спеціально Руснаків оплаканий¹⁾). Всіх тутешніх Словян Німці старають ся опімежити, а Маляри омадяризувати. В Левочи сказано мені виразно: Die slowakische Sprache soll ausgerottet werden“.

Жаль, що до тепер так мало людей вступало в сліди Кухарського і так мало цікавило ся угорськими Русинами, бо досліді збирані між ними чи то для лінгвіста чи то для етнографа могли би виказати величезні результати.

В. Гнатюк.

А. Баловъ — Къ вопросу о характерѣ и значеніи древнихъ Купальскихъ обрядовъ и игрищъ (Живая Старина, 1896, ст. 133—142).

Афанасев, написавши обширну працю п. з. „Поэтические воззрѣнія Славянъ на природу“ став ся загально звістним, як оден з найбільших прихильників мітольоґічної школи. Праця його стратила нині своє значіння, чого й можна було сподівати ся по її фантастичних, часто нічим не попертих виводах і теоріях. В праці тій старав ся Афанасев пояснити між иньшим і сьвято Купала. Але поясненя його не подобало ся д. А. Балову і в статі наведеній під повисшим наголовком старає ся він подати своє поясненя. Се і не було би зле, противно, колиб лишень д. Балов не зносив ся під небеса на крилах фантазії, але тримав ся землі і ходив по ній як кождий другий чоловік. Колиж бо він робить инакше. Не годить ся з Афанасевим, але йде його слідом і намагаючи фантазною, пояснює обряд Купала.

Афанасеву здавало ся, що празник Купала сьвяткували на честь повороту сонця з літа на зиму, а разом з тим злучували думку про замираня плодотворних сил природи. Д. Балову здає ся, що „не думка про замираня сил природи лучила ся з празником Купала і забавами, не проводи літа представлявали вони, противно, з ними лучила ся гадка про повну, цілковиту побіду сьвітла над тьмою, тепла над холодом, про повне утвердження сьвітлыми богами свого благодатного царства; з празником тим лучила ся думка про свадебну злуку змужнілого сонця з зорею“. Тут нема що казати: справа в обох разях добре пояснена. Дальше Афанасев найшов в купальній пісні слова:

Въ озерѣ самъ богъ купався,
Съ дитками су дитками.

По довгих дослідях дійшов до того, що се ніхто другий, лиш Сьвітовид. Д. Балову видало ся знов се неправдивим; він почав над сим

¹⁾ Видно, що се не нова історія і що вона тягне ся від давна.

застановлювати ся і дійшов до того, що тим богом було — сонце. „Бог, що купав ся в озері, то сонце, божество Словян.

В купальній пісні ми находимо просто указку на се:

Ой за гаешъ, за Дунаешъ,
Тамъ Ивасьо конемъ грае
Зъ підъ Ивасьця сідло сля“.

У д. Балова ніхто не міг бути тим Івасем — про живу особу нема що й думати — лиш сонце, особливож коли сідло сяло... бо звичайний, смертний чоловік не міг такого роздобути! Але ще не кінець на тім: „Міт сей повстав по всій правдоподібности тоді, коли наші предки погани проживали на берегах більшого озера, а може бути і моря, що лежало від них на північ (навіть напрям знає сказати!). Того озеро або море згадує ся постійно в більшости купальних пісень:

Коло води - моря ходили дівочки,
Коли Мареночки — Купало!“

Також переконуючий доказ, особливо коли згадаємо, що у нашого народа кожда річка — Дунай, кожний більший збірник води — море.

Дальше: В часі празника Купала сонце стоїть в самім розцвіті своєї сили; воно тоді сьвітить найдовше, гріє найбільше і т. д. В тім самім часі відбуває ся найбільше (?) весіль на землі між людьми... Якжеж могло би бути, щоби весіля людські не мали жадної звязи з празником Купала? Отже мають. Празник Купала є также весіля сонця в зорею.

Я не хочу розлучувати сих женихів, коли вони вже поженили ся, замічу лишень, що автор сильно помилив ся, думаючи, немов то найбільше вінчань відбуває ся в часі коло Івана. Я не маю під рукою дат статистичних, але з обсервації знаю, що найбільше вінчань у селян буває в осени, а найменше на весні, на передновку. Колиж се правда, то що тоді з вінчаням сонця в зорею? Чи й воно не посує ся на осінь?

В деяких місцевостях є звичай, що молодята перед вінчаням купують ся. Очевидно, що і се мусить стояти в звязи з сонцем: Сонце женить ся в зорею, тож мусить викупати ся вперед, від чого і празник зве ся празником Купала. Ідїм дальше: істнує декуди в народі повірка, що не можна купати ся до Івана. Звідки ся повірка? Звідти, що гріх осквернювати купаням води, в котрих повинно обмити ся божественне сонце. За те по обмїттю сонця купіль стає ся не лишень дозволеною, але навіть цілючою, бо води, посьвячені сонцем, получают цілючу силу. Отже не треба глядати жерела повірки приміром в тім, що до Івана може

бути ще зимна вода, то хто купав би ся до того часу, мігби захо-рувати; не треба покликувати ся на аналогію иньших подібних віро-вань, пр. чому до Спаса не можна їсти овочів — лиш вірити в те, що автор каже. Цікаве знов лиш се, що є села, в котрих молодята не лишень не купають ся перед вінчаням, але навіть постаріють ся, лімруть і не купають ся, і то по просту тому, що не живуть над рікою і не мають в чім купати ся, а штучних купелів або не знають, або не хотять робити, а про те обходять обряд Купала. Щож тоді зробити з теорією д. Балова?

Взагалі д. Балов має то за собою, що потрафить річ ясну затем-нити, а роз'яснити не потрафить хотьби трошки притемнену. Клясичним приміром того може послужити отся пісня:

Иванъ да Марья
 На горѣ купали ся:
 Гдѣъ Иванъ купався,
 Берегъ колихався,
 Гдѣъ Марья купалась,
 Трава разццалась.

Отже імена Иван і Марія, то незвичайні тут, от як хотьби Максим та Парашка, але то конечно сонце і зоря. Чому — не знати. Щож сказав би д. Балов, коли найшов би от хоть би таку пісню:

Сонце низенько, вечер близенько,
 Вийди до мене моє серденько;
 Вийди до мене зоре ясненька,
 Вийди до мене любко миленька і т. д.

Зробив би її напевно наскрізь мітичною, тим більше, що тут при-ходять слова: сонце, зоря; а вонаж звичайна собі любовна пісня. Д. Ба-лов видно не знає, що наша народна поезія любить брати незвичайно много образів і порівнань з природи, котрі ніяким чином не можна від-носити до мітології; доказом того — наші коломийки. Чому до них не сягнув він, та з Івана і Марії, звичайненьких людей, поробив сьвітла небесні.

Автор любить ся незвичайно у всяких „сходствах“; через те вина-ходить їх навіть там, де вони не можуть бути. Тому „сходство между Купальскимъ и свадебнымъ обрядомъ „весьма разительно“ у нього; ко-лиж подібне, то мусить мати і закраску мітичну. Якке би в такім роді пояснював д. Балов такі факти, як перебираня женщин на весільох за мужчин, перебираня хлопців на „біді“ в часі великодня і т. д. Певно звертав би ся зараз до мітології. Тимчасом тут маємо зовсім простий

факт такий як видно у інтелігенції при різних забавах, особливо ж мішаних, де приходять чоловіки і жінки. Люди хочуть бавити ся, а щоб забаву веселішою зробити, перебирають ся за різні сьмішні постати. Мітольоїї там жадним чином домацати ся не можна.

На закінчення замічу ще, що автор уважає русалки за душі умерших і з того виводить знов теорію; правда, в деяких околицях вірять в се, але в других вірять, що се богині, котрі не з умерлих поставали, але так сотворені були богами (Буч. пов.). Через се теж упадає теорія автора як і многі иньші.

В. Гнатюк.

А. Н. Афанасьевъ — Народныя русскія сказки. Москва, 1897 том I ст. LI+351+3 таблиці рисунків, том II, ст. 445+XXIV.

Найбільший збірник російських народних казок А. Афанасєва для нас інтересний тим, що містить в собі багато казок українських і для того конче потрібний для кожного українського етнографа, був дотепер неприступний, бо вийшов зовсім з продажі. Звертаєм увагу наших читачів, що сего року вийшов він новим, третім виданєм накладом фірми Ситіна в Москві по дуже приступній ціні (3 рублі) в двох компактних томах, що містять в собі чотири томи попередного видання. Том I попереджений коротким вступом і біографією автора, до другого тому доданий показчик власних імен і короткий показчик річевий, що становить якусь середину між показчиком річевим та показчиком мотивів; біографію і показчик зладив А. Грзуїнський.

Г—а.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków, 1896, т. I, X+108+425+XII.

Краківське видання Zbiór wiadomości do antropologii krajowej закінчило ся на XIX томі і місце його заступило ново виданне тієїж антропологічної секції краківської академії, заголовок котрого ми подали вище. Не можемо сказати, щоб ясні були мотиви такої відмінн, щоб нова назва мала більший *raison d'être*, тим більше що плян і уклад зівстав ся той самий, але у всякім разі жичимо новому виданку широкого розвитку й більшого наукового успіху.

Застановимо ся на тих матеріялах й розвідках першого тому, що мають певну цікавість для нас. Д. Талько-Грінцевіч, відомий попередними працями що до української антропології, умістив (39—94) розвідку про

фізичну характеристику українського люду на Поділю. Автор робив власні спостереження на 251 об'єктах (по його поділу — 130 властивих Подолян і 121 Побережан), по літам більшість падає на вік від 20—29 (18,4%) й на вік від 30—49 — 26,4%; для порівняння автор наводить загальні числа для інших етнографічних груп з різних праць.

Друга праця, що має для нас цікавість — се *Poszukiwania archeologiczne w gub. Mohilewskiej* — Н. Sercha (94—108 з карткою). Автор подає не тільки власні спостереження в пов. Рогачевським, Биховським й Могилевським, але потує деякі цікаві річі в приватних колекціях напр. п. Хмізовскої в Старгороді. Не можна сказати, щоб праця автора дала якісь визначні результати; деякі з могил нічого в собі не мали, а деякі розкопано ще раніше иншими цікавими людьми; між знахідками автора нема нічого надзвичайного, щоб звертало на себе велику увагу. Знахідки передано в археологічний музей Краківського університету, а 18 малюнків автор подав на окремій картці, доданий до тому.

В відділі етнографічним занотуємо матеріяли Н. Ціммерової: *Dumki i pieśni ludu ruskiego z Zadnieprza* (363—380). Трохи робить отся статя неприємне вражіння в поважнім науковім виданнію. Хиби транскрипції виявляють недбалість чи недосвідність; до матеріялів не додано якоїсь вступної статі, нема заміток чи варіантів (бо не можна лічити одинокую замітку під N 29); поділ пісень зроблено недокладно. Не будемо довго застановляти ся на отсих матеріялах, але подаємо кілька прикладів: а *teréca drúchu swàta* (367); *lúczszeb było ne znàtjisia* (368); *spihknùłasia* (370); *krùchom* (371)... До пісні N 6 подано замітку *chystu — sensu (!?)*. В піснях N 13 і N 20 ми зустрічаємо знак питання *zamyszlàty (?)* й *szatkùje (?)*: певно се наслідки не докладного знання мови чи транскрипції. Варіанти до пісень дуже-б було легко знайти по інших збірниках, наприклад до N 2 чи до N 11, 19, 23; себ було-б цікаво й взагалі для порівняння пісенних мотивів, а потім і для того, що таким робом в піснях NN 2, 3 й інших виявив ся вплив в українській пісенній літературі великороспійських фабричних і жовнірських пісень.

До тому додано невеликий витяг з справоздань діяльності комісії в 1895 р.; тут ми знаходимо між иншим коротеньке справозданне з статі д. Деметрієвича про доісторичну Галичину — для *Oesterreich in Wort und Bild*, й інших більш чи менш цікавих рефератів членів і висловлених ними desiderat-ів в сфері наукової діяльності комісії.

О. Г—ий.

Rocznik kółka naukowego tarnopolskiego za rok 1892, Тернопіль, 1892, ст. 146; теж за рік 1893, Терн., 1894, ст. 179; теж за рік 1895, Терн., 1896, ст. 232.

На з'їзді істориків в 1890 р. у Львові піддано гадку закладати по менших містах наукові кружки. Сею гадкою переняв ся Др. Ян Ленек і поборовши різні перепони заложив в Тернополі науковий кружок, що має розбуджувати і піддержувати науковий рух і досліди над минулим і теперішнім станом Тернополя в кождім напрямку. Діяльність свою проявив кружок на зверх виданем річника, де містять ся праці членів кружка. Публікації кружка замітні, крім утраквістичного свого характеру, ще й тим, що знаходимо в них і жерельний материял.

В першій річнику надруковано статут кружка. Виймаємо з него дещо інтересніше.

Сказано там, що кружок складає ся з двох комісій: історично-літературної і природописної.

Перша комісія оголошує документи, що переховують ся в місцевих архівах, по сільських церквах та у приватних осіб; самостійні праці членів оперті на тих жерелах і т. п. Друга займає ся дослідями фавни, фльори і т. п. Тернопільщини. Аби лекше і скорше досягнути сю задачу, оголосив кружок квестіонар, де подано рзди і вказівки для тих, що хочуть підпомагати членів кружка збиранем сирових материялів і подаванем потрібних відомостей про різні околиці Тернопільщини.

Дальше публікує Др. Ленек 21 привілей надані Тернополеви королями, его властителами і австрійським цісарем Фердинандом. Найстарший привілей — Жигмонта Августа з 1550 р., а останній цісаря Фердинанда з 1844 р. Документи з польських часів можна поділити на три групи: документи, що 1) надають полекші містови і признають ему різні права; 2) реґулюють обовязки підданих; 3) затверджують надані попередно привілей. Документи першої групи походять головно від Жигмонта Августа, другої від властителів Тернополя, а иньші від різних королів і властителів. З часів австрійських с. є. від часу прилученя Галичини до Австрії в 1772 р. є лише три документи: цісар Фердинанд уставляє в Тернополі ярмарки і надає герб містови, третій — се контракт купла і продажі, де Тернопіль викулює ся від свого остатного властителя Туркулла. Годить ся тут зазначити, що Тернопіль мав маґдебурське право, але міська самоуправа була вкорочена волею властителя. Від рішень маґістрату був відклик до властителя міста без дальшої апелляції.

Опис тернопільського ставу подає д. Гутвіньский, де займає ся топографією, фавною і фльорою сего ставу.

Тернопільське підсонне (клімат) описує д. Затке на підставі 24 літних обсервацій.

Далі знаходимо монографію д. Фінкля: Місто Тернопіль в 1672 р. Автор користувався головно дневником Ульрика Вердума і інвентарем міста Тернополя, що його споруджено в згаданім році на приказ Войцеховського, тодішнього адміністратора тернопільських дібр.

Сей річник кінчить стаття в руській мові д. Матвієва п. з. Причинок до етнографії галицького Поділля, що містить в собі етнографічний матеріал, зібраний д. Волод. Лучаківським в селі Должанці Тернопільського повіту. Зібрано там повіря і пересуди нашого люду про чорта і про смерть, зі вступом д. Матвієва.

З уміщеного спису членів довідуємо ся, що кружок мав їх в першім році свого істнованя 73.

Вкінці уміщено копію мапи міста Тернополя д. Шварценберга споруджену з мапи нарисованої окружним інжинером в 1797 р.

Другий річник розпочинає стаття д. Ноґая про Микулинці. Се місточко заложила в самім кінці XVI ст. Анна з Сінявських Йорданова на підставі привілею Жигмонта III з 1595 р., а вже в 1674 р. спалили єго Турки. Після сего нещастя Микулинці не могли піднести ся довший час. Аж з переходом в посідаве Людвіки Потоцкої настала ліпша доля для Микулинця. Ся нова властителька занялась щиро долею свого місточка. На її просьбу надав Август III Микулинцям маґдебурське право, а вона сама з'організувала міські цехи так знаменито, що микулинцька організація служила за взір иньшим містам. Дальше подані два документи Потоцкої. Одним, де наведений увесь королівський привілей, заводить вона, на підставі сего привілею, міську управу, а другим організує цехи. Оба сі документи інтересні для пізнаня життя і організації міщанства.

З черги йде друга праця того самого автора п. з. Парохияльний костел в Тернополі фундації Томи і Катерини Замойских. Тернопіль мав вже від самого заложеня костел, але мабуть дуже малий, отже Замойські рішились вибудувати новий костел, аби вдоволити вимогам парохія. Ся стаття для нас не інтересна.

Потім ширша стаття о. Петра Білинського в руській мові — Тернопіль і єго околиця. Автор подає в першій частині своєї праці лише історію міста Тернополя.

Далі коротенька стаття д. Гутвіньского дає загальний погляд на гльони околиць Тернополя і Теребовлі. В часі своїх прогульок зібрав він 753 відмін і 120 родів сеї рости. Між иньшими знайшов він форми

доси ще ніде не відкриті і не описані. Автор каже, що рисунки і опис сих рослин подасть в спеціальній розправі фізикографічної комісії академії наук у Кракові.

Д. Затке обговорює залежність теплоти в місяцях і порах року в Тернополі. Він користувався в своїй праці тернопільськими спостереженнями з остатніх тридцяти років і записками в Кракова, Варшави, Прешбурга і ин.

Опис Кутковецького ліса подав д. Швайдер. Є там докладно списана ростиність і топографія сего ліса.

В особній статі представив д. Кобак стан пасічництва на Поділю. Автор дає історичний погляд на сю важну галузь господарства. Найперше обговорює примітивну господарку наших пасічників, дальше зворот у пасічництві від виступу кс. Джержона і д. Любенського. Сей останній був і добрим теоретиком і добрим практиком. Дальше говорить д. Кобак про значіне пасічничої школи д. Любенського для піддвиження і рациональної господарки в пасічництві. На думку автора, причиною упадку нашого пасічництва є неукі-пасічники. Справозданє і спис членів кінчать сей річник.

В третім річнику д. Гуржицкий помістив документи спору про Тернопіль в 1690 р. Історія сего спору така: Катерина кн. Острозька внесла тернопільські добра в дім Замоїських. По смерті Замоїского повстав спір за Тернопіль межн его жінкою Марією Казимирою, що вийшла в-друге за Яна Собеского, і потомками Йоанни Конєцьпольської, молодшої его сестри. Замоїський обезпечив своїй жінці т. зв. іуга ихогєа на тернопільських добрах. По смерті першого мужа королева не діставала доходів від властителів, повстав спір, бо претенсії королевої з часом зросли і Тернопіль признано їй на власність. При нагоді передачі сих дібр Марії Казимирі в 1690 р. зроблено інвентар, де докладно описано місто і замок тернопільський та иньші менше важні річи. Сей інвентар і рішенє трибуналу, де присуджено Тернопіль королеві, наводить автор в цілости.

О. Білинський в другій частині своєї праці: Тернопіль і его околиця подає історичні записки про околицю сего міста. Не входячи в виводи автора, наведемо деякі з поданих ним відомостей. На полях с. Білої є камені звані „бабами“, що походять мабуть з дуже давних часів. Одні білецькі поля називають ся Бокові, отже автор здогадує ся, що тут саме була місцевість „Биковени“, про котру згадує ся в Волинсько-галлицькій літописи. В Шляхтинцях є керниця гетманська. Народний переказ говорить, що в Чернихові був монастир і церква і дійсно селяни внорюють до нині на тім місці різні старинні річи і кістяки,

бо давніше кладовища були коло церков. На думку автора було там і місто Бозьк, що про нього згадує ся в літописи під 1209 р. Назва села Городищів походить від того, що до сего місця простягав ся город (місто) Бозьк. Під Носівцями, як свідчать записки на псалтирі в таможній церкві, побороти козаки в 1733 р. Поляків. Ся друга частина статі д. Білинського не визначає ся науковою строгостію, автор наводить інтересні народні перекази, але на сій підставі ставить нерас дуже смілі здогади. До сеї статі додав о. Білинський таблицю про стан шкіл загозецького деканату в 1818 р. На двацять три села наука відбувала ся в 12-ти. Всюди учив дяк в своїм помешканю. Науку побирали лише хлопці. В ні одній місцевости не було ані школи, ані шкільного фонду¹⁾.

Д. Затке описав в ширшій статі тернопільський повіт з погляду географічного і статистичного. В першій частині своєї праці обговорює автор положене, простір і границі повіта, загальний вигляд, наводненє, географічне розміщенє осад, підсонє, людність повіта і єго поділ. Далі веде автор річ про комунікацію, господарські відносини, плоди природи, промисел, торгівлю і стан просвіти. В другій частині говорить ся про кожду місцевість в Тернопільщині з окрема. В близший розбір праці не входимо, бо вона була вже докладно обговорена в т. XVIII Записок.

П. Р.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1896: Вѣстникъ Европы.

Русская Мысль.

Сѣверный Вѣстникъ.

Русское Богатство.

Русское Обозрѣніе.

Варшавскія университетскія извѣстія.

Ученыя записки имп. юрьевскаго университета.

Ученыя записки казанскаго университета.

Журналь Министерства Народ. Просвѣщенія.

Богословскій Вѣстникъ.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости.

Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости.

¹⁾ Див. висше осібну рецензію на сю працю о. Білинського.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости.
 Археологіческія Извѣстія и Запѣтки.
 Чтенія Общества Исторіи и Древ. Россійскихъ.
 Историческій Вѣстникъ.
 Русская Старина.
 Русскій Архивъ.
 Извѣстія Отдѣленія Русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ.
 Русскій филологіческій Вѣстникъ.
 Этнографическое обозрѣніе.
 Живая Старина.
 Ateneum.
 Biblioteka Warszawska.
 Przegląd polski.
 Przegląd powszechny.
 Przegląd naukowy i literacki.
 Kwartalnik historyczny.
 Wisła.
 Lud.
 Przegląd prawa i administracyi.
 Archiv für slavische Philologie.
 Zeitschrift für österreichische Volkskunde.
 Mélusine.
 Bessarione.

Dr. Lubor Niederle — O původu Slovanů. Studie ku slovanským starožitnostem, 1896.

В. М. Флоринскій — Первобытныя Славяне по намятникамъ ихъ доисторической жизни. Опытъ славянской археологіи, I і II, 1896.

Ө. Г. Мищенко — Этнографія Россіи у Геродота, 1896.

— Извѣстія Геродота о виѣ-скинскихъ земляхъ Россіи, 1896.

Курганъ Карагодеуашхъ, изслѣдованія А. Лаппо - Данилевскаго и В. Мальберга (Матеріалы по археологіи Россіи, издаваемые императорской археологіческой комиссіей — Древности Южной Россіи), 1894.

П. В. Владиміровъ — Введеніе въ исторію русской словесности, 1896.

А. И. Соболевскій — Изъ исторіи русскаго языка, 1897.

А. М. Павлиновъ — Исторія русской архитектуры, 1894.

Ө. И. Леонтовичъ — Одинъ изъ вопросовъ западно-русской старины, 1896.

Dr. Antoni Prochaska — Dążenia do unii cerkiewnej za Jagielly, 1896.

A. Lewicki — Sprawa unii kościelnej za Jagielly, 1897.

Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, т. 95, 1895.

Древнерусскія сказанія о птицахъ, сообщеніе Хрусанеа Лопарева, 1897.

Dr. Antoni Prochaska — Unia brzeska, 1896.

П. Бѣлинскій — Терпопѳль и его околиця, 1895—6.

М. Н. Бережковъ — Георгій Конисскій, какъ проповѣдникъ, 1895.

И. Сребницкій — Къ біографіи Георгія Конисскаго, 1895.

Stanisław Schnür-Pepłowski — Teatr polski w Galicyi wschodniej, 1894.

— Bogusławski we Lwowie (Ustęp z dziejów sceny polskiej) 1795—1799, 1895.

Dr. Bronisław Czarnik — Korzeniowski i teatr lwowski (1822—1844), 1896.

Michał Rolle — Seweryn Malinowski, kartka z dziejów sceny polskiej na wschodnich kresach, 1896.

Э. Фонъ-Штернъ — О поддѣлкѣ предметовъ классической древности на югѣ Россіи, 1896.

Andrzeja Kucharskiego relacya z naukowej podróży po Słowacyi (Spiżu) 1827 roku, 1896.

A. Баловъ — Къ вопросу о характерѣ и значеніи древнихъ купальскихъ обрядовъ и игрищъ, 1896.

A. Н. Аванасевъ — Народныя русскія сказки, т. I—II, 1897.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, т. I, 1896.

Rocznik kółka naukowego tarnopolskiego za rok 1892, 1894, 1896.

Від Редакції.

В інтересі чистоти й однотайности мови в „Записках“ Редакція дозволяє собі дати під увагу ш. співробітників деякі замітки в сій справі.

1) Народня мова *наша* (як і всяка) в складні воліє злуку як підпорядкованне гадок (coordinatio як subordinatio); тож останнім треба користатись лише стільки, скільки вимагає того докладність вислову.

2) Предметові гадки (constructio passiva) дуже часто заступають ся в ній підметовими (с. activa), особливо характерні такі impersonalia: його кликано, занесено і т. п.; abl. instrumenti уживається частійше (стіл зроблений сокірю); abl. auctoris (зроблений ним) — досить рідко; але вже цілком неможлива конструкція: зроблений через кого.

3) З дієприкметників (participia) народня мова уживає охоче форми на *ий* (*тий*), на *ши* і *чи* (зроблений, зробивши, роблячи); форми на *шій* і на *мій* не уживають ся майже зовсім (хіба взяті з церковного, як: померший); форми на *чий* уживають ся лише тоді, як вони втратили значінне дієприкметника і стали простими прикметниками (маючий = багатий, летючий = що може літати, цілющий etc.).

4) Гадки відносні (relativa) найліше в народнім дусі підпорядковують ся з *що* (чоловік, що мене стрів); *котрий* майже завсїди interrogativum, надзвичайно рідко relativum; *такий* уживається як congelativum до який. Трудности часом можна добре обминути перейшовши на злуку гадок (coordinatio).

5) Прикметник (adjectivum) лежить звичайно перед іменником (substantivum), а не після нього, хіба на прикметник кладеть ся особливий натиск або він стоїть в присудковім (praedicativ'нім) значінню.

6) Противить ся нашій мові уживанне *проти* (против) з відмінком (против кому, треба: проти кого; *проти* здається частійше уживається як *против*).

7) Не годить ся теж *після* = secundum (після його гадки, треба: на його гадку, кажу се за Шекспиром, по (?) закону); в народній мові *після* уживається для означення часу.

8) *Через* не треба уживати в отсих сполученнях: Гайдамаки через Шевченка (треба: Гайдамаки Шевченка), не спав через цілу ніч (не спав цілу ніч); я прийду через три дні — здаєть ся, що й се не народне. Натомісь добре: се сталось через тебе, переліз через паркан.

9) В народній мові найчастійше: говорити про кого, книжка про що, рідше: *о* кім, *о* чім.

10) Зовсім противні їй сполучення: просити *о* що, іде *о* що, ходить *о* що (не: я прошу *о* зменьшення числа годин, але: прошу зменьшення числа годин, або — зменьшити число год., не: іде *о* то, але: важно *от* що).

11) Так само противні сполучення: *в* той спосіб (треба: таким способом, так...), *в* тій цілі (з тим щоб).

12) Не повинно уживатись *а* для сполучення (не релігія *а* наука, але: релігія і наука).

13) Не повинно говоритись: даєть ся зробити (можна зробити), *дає ся* відчути (дає себе відчути).

14) Форма: буде мусїє зробити — не народня (повинний буде зробити).

15) Коли стрічають ся разом *що* і *щоб*, можна обминути сю стрічу уживаючи замість *щоб* -- *аби* (чисто народне).

Редакция уважає одинокою дорогою до розвязання суверечних справ в нашій лексичі, морфології й складні — громадженне спостережень над народньою мовою в околицях, де вона не попсовава чужими впливами. Радо приймаючи всякі вказівки, оперті на таких спостереженнях (при тім мають бути подані тексти, а при друкованім материялі — цитати), вона варазом виключає всяку полеміку теоретичну або оперту на літературних утворах.

NB. До річи — Редакция просить вп. робітників в своїх рукописях робити маргіневи і не писати занадто густо.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj 29—36; 3. Sewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Sewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwiński 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messerapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Pulnj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Sewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 2:2—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Sewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Sewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Welicko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zelielniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Sewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hrušewskyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von ** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1691, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 7. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Constitionen in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Büchsrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der alfruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. C. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hundo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürs, Lithauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1598 und 1594, mitgeth. von E. Barwiński s. 1—34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—19; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kainds Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1840 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomasiwskyj, I 1—14; 3. Taras Sewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewiō, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomasiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Knižewiō, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea — 6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896; 6. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—12; 7. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinškyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Knižewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Академічна ч. 8

має на складі меж иньшими отсі книжки :

Верхратский Ів. — Начерк соматології	1:50 зр.
Грушевський М. — Війми з жерел до історії України-Руси, ч. I, до пол. XI в.	1 00 "
— Розвідки й матеріяли до історії України-Руси ч. I і II	2 00 "
Етнографічний Збірник т. I, II і III, по	1 50 "
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	2:00 "
— т. II. Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноській	2 50 "
Жите і Слово, вістник літератури, історії і фольклору, рік 1 і 2 по 5, р. 3	— 50 "
Заневич — Знесене панщини в Галичині	1 00 "
Записки наукового товариства імені Шевченка т. I—XX по	1:50 "
Збірник математично-природописно лікарської секції, т. I і II по	5 00 "
„Зорі“ п'ятеро літературно-наукове р. III, V, VI по 3:00, р. VIII—XI по р. XII—XVII по	6:00 "
Руська історична бібліотека :	
т. I С. Качала — Коротка історія Руси	1 20 "
т. II. М. Костомарова — Дві рус. народности Федеративні засновани, Нарис народ. історії	2 00 "
т. III і IV Д. Гловайський — Княжий період України-Руси	3:40 "
т. V. М. Смирнов — М. Дашкевич — І. Шараневич Монографії до історії України-Руси	1 50 "
т. VI. Антонович Вол і Гловайський Д. — Історія великого князівства литовського	1 60 "
IX—XII. М. Костомарова — Богдан Хмельницький	6:40 "
XIII — Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	1:60 "
XIV—XVI — Руїна	4:20 "
XVII—XVIII. М. Костомарова Мазепа і Мазепинці, В. Антоновича Останні часи козачини на Правобережі	3:30 "
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	1:80 "
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	— 35 "
Колесса Ол. Др. — Шевченко і Міцкевич, порівнююча студія	1 00 "
— Юрій Косован-Федькович	— 30 "
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	— 30 "
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	3:50 "
— Руська Правда	— 50 "
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	1 00 "
Огоновський Ом. Др. — Історія руської літератури т. I. 3 зр. т. II. 3 зр. т. III. 4 зр. т. IV	1 00 "
— Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	1:50 "
Онишкевич Г. — Руска бібліотека т. III	1 50 "
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокрифи старозавітні	2:00 "
Партицький О. — Старинна історія Галичини	3 00 "
— Словянська держава перед двома тисячами літ	— 10 "
— Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	— 35 "
— Скандинавщина в давній Русі	— 20 "
— Слово о полку Ігоревім	— 80 "
— Темні місця в Слові о полку Ігоревім	1:40 "
Правнича часопись, річник IV—V по 3 зл., VI і VII по	1 00 "
Студинський К. Др. — Лірники, студія	— 20 "
— Пересторога, історично-літературна студія	1 00 "
Уманець і Снілка — Словар російсько-український т. I, II і III по	2:50 "
Франко І. Др. — Наші коляди	— 20 "
— Іван Влшєнський	1 00 "
Целевич Ю. Др. — Історія скиту манявського	1 20 "
Шевченко Тарас — Кобзар, 3 томи з пересилкою	7 00 "

ІБ ПНУС

249252